

45
NEGYEDIK KÖNYV.

**A MAGYAR JOGÉLET AZ ÁRPÁDOK
ALATT.**

NYELVI KÖNYV

A MAGYAR JOGELT AZ ÁRPÁDOK

ALATT

I. FEJEZET.

Az árpádkori jogélet jelleme.

A „jog“ szó, melyben a jónak alapfogalma rejlik,¹⁾ nem az egyedüli és nem is a legrégebb, melyet a magyar azon fogalom jelezésére használ, melyet vele jelenleg összeköt. Régebben használtatott, de talán inkább csak tételes jog kifejezésére, a „szer“ szó is, mely ily értelménnyel már csak összetett szavakban jelentkezik;²⁾ és az „igaz“ vagy „igazság“ kifejezés, mely nemcsak összetételekben, hanem magában is, különösen a köznép által, a joggal egyértelműleg még mindig használtatik. Mig „törvény“ alatt ugy látszik kezdettől fogva különlegesen megállapított jogszabályt értettek.

Világosan tanusítják e szavak, hogy a magyar a joggal a jónak, a helyesnek fogalmát kötötte össze mindenha. Hogy mit tartson tehát jogosnak, arra irányadó szükségkép eszmejárása volt, melynek sajátosságossága jogi gondolkodásának is sajátos voltát eredményezte. De a nemzet gondolkodása, melynek joga magyar jellemét köszönte, annak csak egyik alkotó eleme volt, a másikat az életviszonyok természete adta,

¹⁾ Ugyanazon szóképzés szerint alakulván a jóból a jog, mint a balból a balog. Hogy jog régente annyit jelentett mint jobb, lásd az akadémia által kiadott, magyar nyelv szótárt III. köt. 266. l.

²⁾ Mint szerződés, szervezet, szert tenni, szertelen, szerzetes szavakban. Lásd: A magyar nyelv szótára V. k. 1275. old.

melyek közepette az árpádkori magyar élt és melyeket jogával rendezett.¹⁾ Ez életviszonyok, mint a politikaiak, társadalmiak, de különösen a gazdaságiak, bármily sajátyszerűek lehettek is kezdetben, mióta a magyar a római egyházba térve a nyugati keresztény népek társaságába lépett, a középkori nyugat-európai társadalom viszonyainak természetét öltötték szükségkép többé-kevésbbé magokra. A magyar jog is ennek folytán a *középkori nyugat-európai* jogok között foglalt helyet, melyekkel fejlődése is bizonyos mértékig közös maradt.

Az árpádkori magyar jognak tehát, mint középkori, nyugat-európai és mégis nemzeti jognak jellemét közelebbről meghatározni csak is az akkori magyar társadalom jellemzése útján lehet.

A középkorban, különösen annak első felében, valamint Európaszerte, ugy Magyarországon is az álladalom és társadalom különállásának tudata még nem volt, nem lehetett élénk.²⁾ Természetszerű következménye ennek a legnevezetesebb életviszonyok közjogi és magánjogi természetének gyakori egybevetése volt. De míg a kiválólág az egyéni szabadság elvére fektetett hűbéri társadalomban a magánérdekeknek tulnyomósága folytán a közérdekek felett a magánjogi felfogás által a közjogit csak nem teljesen háttérbe szorítva látjuk, addig Magyarországon már e korszakban a közjogi felfogás hatékony szereplésével találkozunk. Ezen a magyarság kebelében már korán kifejlődött nemzeti közszellemből folyó közjogi felfogás eredményeül ismerjük fel a magyar álladalom benső közjogi egységét, mely az árpádkorszak vége felé ugyan lazult, de végkép

¹⁾ A társadalom minőségének kihatását a jogéletre érdekesen fejtegeti Arnold Wilh.: *Cultur u. Rechtsleben*. Berlin 1865.

²⁾ V. ö. erre nézve »Magyarország és a hűbéri Európa« című munkámat.

fel nem bomlott. Magyarország ez által ment maradt a politikai szétdaraboltságtól, mely Nyugat-Európában e korszakban általános jelenség volt, és ez szükségkép lényeges befolyást gyakorolt a jogélet alakulására is. A politikai szakadozottságnak nyomában járt ugyanis nyugaton a jog sokfélesége. Valahány törzsre oszolt hajdan a germánság, valahány hűbért vagy várost ismeretek később az általa alapított országokban, csak nem ugyanannyi jogot is különböztettek meg. Magyarországon ellenben a közjogi egység együvé fűzte a magyarságot társadalmilag is, minek következménye jogéletének egysége volt. Innét hogy míg a középkori, nyugat-európai országokban, ép a nemzeti érzület hiányánál fogva, nem ismertek egy-egy országra kiható, u. n. nemzeti jogokat, például német vagy franczia jogot, hanem csupán kisebb területeken érvénnyel bíró jogszabályokat: addig Magyarországon kezdettől fogva létezett közös, az ország minden részeire, a nemzet megannyi rétegeire kiható, u. n. magyar jog, mely a magyarság nemzeti gondolkodásából fakadva, onnét nyerte folytonos táplálékát. A későbbi Árpádkorszakban, a városi élet kifejlődése és az országlakosok némely tömbjeinek adott kiváltságok folytán, keletkeztek ugyan hazánkban is külön jogok, de ezek szemben az országos joggal mindig csak kivételes állást foglalnak el, hivatva idővel belé is olvadni. Magyarországon tehát a külön jogok ágai voltak mintegy a jogéletnek, míg nyugaton a gyökereket képezték, melyekből egységes jogélet csak hosszú idő mulván fakadhatott.¹⁾

Az árpádkori magyar jogélet, melynek egyik jellemző vonását az *egység* képezi, tartalmilag a tulaj-

¹⁾ Lásd szerzőnek a magyar helyhatósági jog történeti kifejlődéséről írt cikkét a »Jogtudományi Hetilap« 1867. évi folyamában.

donképi természetgazdaság korszakát élő társadalmat
tükröz vissza. ¹⁾

Magyarország ugyanis e korszakban a középkori országok módjára még csak gyéren volt lakva, minek, valamint a közlekedés nehézségei folytán különböző vidékeinek egymással érintkezése is ritkább volt, mely jelenségeknek természetszerű következményét, a műveltség és a társadalmi igényeknek lassu terjedése képezte. E viszonyok Magyarországon is, mint mindenütt, mintegy szükségkép okozták, hogy a nemzetgazdasági élet főtényezői közül csupán az anyaföld, természeti adományaival, vitt hatékony szerepet, munka és tőke igen alárendelt jelentőséggel bírtak. Az árpád-kori szabad magyar, ki csupán a hadi s politikai tevékenységet tartotta magához méltóknak, és, ha ezek nem foglalkoztatták, a harczjátékokban, a vadászat élvezményeiben, lakomája fénye s az ezt fűszerező igricek énekében gyönyörködött jobbra, földje s ennek termékei által földözve látta ugy szólván megannyi szükségleteit. Földje termékeivel fizette a földesur az azt mivelő jobbágyot, szolgát; azok képezték a szolgálói közé tartozó kézműves bérét és azokat adta cserébe, ha egyszer-másszor idegen iparos cikkére szorult. Ipar és kereskedelem a földmivelés érdekeit szolgálták akkor, tulnyomólag amaz a házi ipar, emez a cserekereskedés természetével birván. Mindezzel a forgalom kisszerűsége, az erre szolgáló pénz csekély mennyisége, az ingó vagyon alárendelt szereplése és az ingatlan földbirtoknak állandóan családtagról családtagra szállása járt. Az Árpád-korszak előhaladtával a fejlődező városokban az ipar némi önállóságra vergődött és a kereskedelem is,

¹⁾ Lásd Hildebrand ismeretes értekezését: „Natural-, Geld- u. Creditwirthschaft.“

melyre nézve Magyarország, a keleti és nyugati császárság közé ékelve, nevezetes átmeneti tartományt képezett, az ezekkel való sűrűbb érintkezés és a keresztes háborúk visszahatása folytán lényeges lendületet vett, mi a finomabb műveltség igényeinek Magyarországra is utat nyitott. De mindamellett e városokban is, melyek a földmives város képét tárják elénkbe, az akkori polgár önálló ipari tevékenysége a városnak területére nézve adott tulajdonjogon alapult s ép azért tőle volt függő. A földbirtok megtartván ilykép az egész Árpád korszak alatt vezérszerepét a nemzet gazdasági életében, az e korbéli magyar társadalomban a földbirtokhoz fűződő gondolkodás volt szükségkép az uralkodó, melyet a közélet terén conservatív aristokratiainak, a magánélet terén pedig még patriarchalisnak kell jellemeznünk.

Ily társadalomnak szülöttje és egyszersmind rendezője volt az árpádkori magyar jog. Amannak egyszerűsége folytán, az életviszonyokkal szabályozásuk is mintegy természetszerűleg adva volt s az országlakosok által különleges megállapítás nélkül is követtetett, mi az akkori jognak a kiválóság szokáson alapuló jognak jellemét kölcsönözte. És e jog ép oly egyoldalu és anyagias volt, mint az akkori társadalom. Az ingó vagyon alárendelt szereplése, a munkának a földhöz kötöttsége és a kereskedelemnek kisszerűsége, vámok, árszabályzatok által való megszorítása folytán a kötelmi jognak csak kevés tere lehetett, és igy a jogéletet tulajdonképpen a dologi jogok foglalták el. És ez irányban is nevezetesebb jogelvek tulajdonképpen csak az ingatlan vagyonra nézve fejlődtek ki, az ingó vagyont illetően csak a későbbi Árpádkorszakban, és ekkor is csupán a városok és a zsidók külön jogaiban akadunk némi szabályokra.

Egy másik jellemvonása az árpádkori magyar jognak a családra való kiváló tekintet volt. Az akkori társadalmi viszonyok, de különösen a középkort egyáltalában jellemzett élénk családi érzet okozták, hogy a földbirtok a politikai és társadalmi szereplésnek akkor úgy szólván egyedüli alapja, nem annyira az egyénhez, mint inkább a családhoz tartozónak tekintetett. Innét a birtok feletti szabad rendelkezést korlátozó és annak a nemzetségnél maradást biztosító intézkedések, a nőknek szemben a férfiakkal a vagyoni élet terén háttérbe helyezése, mi különben a vagyon szerzése módjával is függött össze, és ezen felfogás uralkodik az összes örökjogban.

Végtére jellemezte még az árpádkori jogéletet, hogy abban a rendi különbség is nagy jelentőséggel bírt. Nem annyira az anyagi magánjog terén tapasztalható ez, hanem inkább a büntető és az alaki jogban, amott a büntetések, emitt a bíróságok és az eljárás szabályai különbözvén a rendi állás szerint.

II. FEJEZET.

Jogforrások. ¹⁾

1. §.

Törvény és szokás.

Az árpádkori magyar jog, mint nemzeti jog, nem merithette elveit oly számos forrásokból, mint a nyugat-európai országoknak az egységet nélkülözött jogélete.

Főforrása a szokás volt; vagyis a jog meghatározása a nemzetnek a folyvást ujonnan alakuló társadalmi viszonyokra irányzott gondolkodása, ezek rendezésére vonatkozó, tehát jogi meggyőződése s ennek megfelelő cselekvése útján történt. Mert hisz e korszakban Magyarországon is, mint a középkorban egyáltalában, a társadalmi viszonyok egyszerűek egymással kevésbé összeszővődve és ép azért mindenki által könnyen felfoghatók voltak. Csak kivételesen tehát, ha a társadalom egyik-másik terén újabb alakulás indult meg, kételyek támadtak vagy visszaélések fogtak helyet, lát-szott szükségesnek, külön jogalkotó tény, vagy is törvényhozás útján intézkedni. Szent István, Szent László, Kálmán törvényeiben, az arany bullában és az ezt ugy szólván csak megerősítő későbbi törvényczikkelyekben ép azért hiában nyomoznánk a családi jog, örökösödés, birtokviszonyok és büntetőjog szervezetét vagy az

¹⁾ A jogforrásokról, mint a jogélet nyilvánulásairól, igen tanulságosan értekezik Arnold W.: Cultur- und Rechtsleben Berlin 1865. 345—398. I. V. ö. még Wenzel Gusztáv: De fontibus juris hungarici. Pest. 1836.

igazságszolgáltatásnak rendjét, ezeknek csak egynémely elvei érintetvén általok. A törvények még csak másodrendű jogforrást képeztek e korszakban.

Hogy e törvények mily formában maradtak reánk és hogy hol kell azokat keresnünk, arról e munkában már szó volt. A mi pedig a szokásjogot illeti, azt csupán egyes jogi cselekményekről szóló okiratokból lehet megismerni, mint ítélet-, szerződéslevelek, végrendeletek s hasonlókból, melyek részint okmánygyűjteményekbe ¹⁾ foglalva, részint pedig még kiadatlanul köz- és magánlevéltárakban találhatók. Az országos szokásjog feljegyzésére czélzó magánmunkálatok, u. n. jogkönyvek, milyenek nyugaton nevezetes szerepet vittek e korszakban ²⁾, hazánkban nem készültek. És az árpádkori szokásjog megismerésére még egy nevezetes közeget nélkülözünk, melylyel a nyugat-európai jogokra nézve szintén rendelkezünk, a francia és német jogok számos elveinek emlékét tartván fenn számunkra, tudniillik a jogi közmondásokat ³⁾, minek oka talán a magyarság tulnyomólag közjogi gondolkodásában és jogélete egységében keresendő.

2. §.

Kiváltság és helyhatósági jog.

A *kiváltság* a középkor legsajátosabb jogforrása. Kifejtetett már fentebb, hogy a germanok individualismusa és a közjogi kapocsnak az általok alapított országokban rendkívül laza volta mellett, az országlakosok-

¹⁾ Ezekről már fentebb (98. l.) történt említés.

²⁾ Például a szász és sváb tükör, vagy Franciaországban a „livre de la reine Blanche“ és hasonlók.

³⁾ Példák gyanánt szolgálhatnak a következők: Ist der Finger beringt, ist die Jungfrau bedingt; der Todte erbt den lebendigen; nul n'est héritier qui ne vent; tout mainmortable est taillable. A német jogi közmondások érdekes összeállítását készítette Hildebrand: Deutsche Rechtssprichwörter. Zürich 1858.

nak egyenlő alávetettsége helyett egy központi hatalomnak, az egyéni különállás sokfélesége szerepelt. Egyének, valamint testületek ezen különleges állása külön-külön szabályozást igényelt és nyert is azon hatalmas egyéniségek részéről, kikhez viszonyban állottak. ¹⁾ Midőn a tizedik század elejével a középkori népek hullámozása szünetezett, az önállóságukra büszke german urak mintegy sietni látszanak birtokukat, állásukat, miket fegyverrel szereztek és mindaddig fegyverrel meg is védettek, az alakuló közhatalom irányában ennek tekintélyével biztosítani, a fegyver helyébe a jognak védelmét számokra megszerezni. És az egyeseknek ezen a kor szokása szerint pergamen-re feljegyzett s a joghatóság jelvényével, t. i. pecséttel megerősített külön jogaik, a kiváltságok. ²⁾ A jogokat, az állást, melyekkel egy-egy herceg, gróf vagy báró birt, kiváltságlevele tüntette fel és a kor viszonyaival változó jogállapotaikat későbbi privilegium-ok szabályozták. És valamint kiváltság útján határozottatott meg a királynak közvetlenül alávetett hűbér urak, vagy városok állása, ugy hasonlókép a hercegségek, grófságok, püspökségek kebelében ismét az illető herceg, gróf vagy püspök osztogatott alattvalóinak, községeinek kiváltságokat. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a german középkor minden jogszabályt, mely nem jött szokás útján létre, privilegium formájában képzelt, és minden okmányt, mely jogot adott, biztosított vagy pedig arról bizonyosságot tett, sőt még a törvényeket is, kiváltságoknak nevezte.

E felfogás átszivárgott hazánkba is. A Sz. István-féle alkotmány hanyatlási korszakában, midőn egyházi és világi nagyoknak úri hatóságot adtak uradalmaik

¹⁾ Tudniillik kezdetben a hűbéri szerződések útján.

²⁾ „Die Privilegien sind jene zu Papier getragenen Rechte der Individuen“ mond igen helyesen Ranke.

népe felett, a kereskedelem s ipar érdekében egyes községek vagy néposztályok tagjait mind személy-, mind pedig vagyoni jogi tekintetben kedvezményekben kellett részesíteni, egyes nagyok szolgálatait kivételes állásnak, különösen a törvénykezés terén, adományozásával kellett megvásárolni, és egyes népelemek számára külön közigazgatási területek lettek alakítva: a kiváltság Magyarországön is nevezetes jogforrássá vált. Így történt, hogy az Árpádkorszak második felében hazánkban is minden jogról szóló okmány már privilegium nevet visel ¹⁾ és királyaink végzeményeinek jelelésére a privilegium és decretum kifejezések még most is felváltva használatnak.

A kiváltsággal rendszerint egyidejűleg szerepelnek nevezetes jogforrásként a *helyhatósági szabványok*. Kiváltságok útján ugyanis nyert külső jogi kifejezést s egyszersmind szabályozást nagyobb kisebb területek lakosságának, majd vidéki vagy fajbéli elszigeteltség, eltérő miveltségi állapotok, majd ismét politikai viszonyok által előidézett különállása. És az ily kiváltságolt közönségek vagy vidékek kebelében, ép a kiváltság védelme alatt alakuló sajátsterü viszonyok szabályozása ismét különlegesen az illető helyhatósága által hozott szabványok útján történt. A középkorban, midőn a népfaji, sőt még a törzsbeli különbségnek is élénk érzete, a közlekedés nehézségei s a politikai élet ziláltsága Nyugat-Európa országait számos kis területek conglomeratumaivá alakították, a helyhatósági jogoknak szükségkép jelentős szerep jutott, sőt mondhatni ők képezték e korszakban a jog leggazdagabb forrását, mint azt a számos Landrecht, Stadtrecht, Hofrecht, coutumes-ek stb. eléggé hangosan hirdetik.

¹⁾ Például ítéletlevelek, szerződés- vagy káptalani bizonyáglevelek, mint erről okmánygyűjteményeink tanuskodnak.

A Sz. István-féle álladalmi élet kezdetén a helyhatósági jognak Magyarországon csak kevés tere volt. De midőn idővel a városi terület különvált a megyeitől s amott a társadalmi viszonyok, a foglalkozás és ezzel a világnézet mindinkább más irányt vettek, mint emitt; kiváltságolt községek alakultak; egyes bevándorolt népfajok, mint a szászok, kúnok részére kiváltságolt kerületek létesítettek, a statutarius jog mindinkább nyert tért. A magyarországi polgári élet, a kúnok, a magyarországi és erdélyi szászok, a székelyek s a horvátok jogélete a helyhatósági jognak köszönték szabványait. E külön jogok feljegyzései az Árpádkorszakból gyérek. Legnevezetesebb közülök *Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkesztett városi és bányajogkönyve*, ¹⁾ mely csaknem szóról-szóra megegyez Iglau morvahoni város latin nyelven szerkesztett régi jóvával. Kivüle még csak a Máté egész Szlavonia bánja által 1273-ban tartott szlapon tartománygyűlésen hozott statutumok ²⁾ és *Vinodol*, horvátországi területnek 1280-ról származó helyhatósági joga ³⁾ maradtak reánk. ⁴⁾

3. §.

Idegen jogok befolyása a magyar jogéletre. Jogtanítás.

Az árpádkori magyarországi jogélet nem meritette csupán hazai jogforrásokból szabályait, hanem behatását érezte idegen jogoknak is, u. m. a *german jogelveknek*, az *egyházi* és a *római jogoknak*.

¹⁾ Kiadta azt Wenzel Gusztáv az árpádkori új okmánytár III. kötetben 206—228. l.

²⁾ Lásd Endlicher-nél Monum. Árpád. 536—541. l.

³⁾ Eredeti szövegben és fordításban közölte az árpádkori új okmánytár IV. k. 338—410. l.

⁴⁾ A Michnay és Lichner által kiadott (Pozsony 1845). Budaváros törvénykönyvének is egynemely statutumai IV. Bélára vezethetők vissza; de maga a törvénykönyv csak a 15-ik században nyerte szerkezetét.

German jogelvek a szomszéd Némethonból jött telepesek által plántáltattak át hazánkba, a középkori németiség azon felfogásánál fogva, hogy jogával együtt vándorol idegen földre. ¹⁾ Városainkban, melyek jobbára német ajku lakossággal bírtak, a szepességi s erdélyi szász földeken különböző german jogok, t. i. majd bajor majd szász, majd ismét thüringi és sváb jogok bírtak érvénnyel, amint lakosaik egyik vagy másik german törzs lakta vidékről szakadtak ide. ²⁾ Hazai jogunknak azon részén, melyet a nemesi joggal szemben polgári jognak szokás hívni, különösen a mi az örökjogot és a házastársi vagyonyjogot illeti, a german származás még most is megismerszik. ³⁾

Az egyházi jog is több irányban éreztette jogéle-tünkre befolyását e korszakban. Az egyház azon hivatá-sánál fogva, melyhez a középkori viszonyok juttatták, a társadalom több nevezetes intézményét, különösen a házasságét, ⁴⁾ kizárólagosan szabályozta jogával. Más jelenségeinél a magyar jogéletnek ismét az egyházi hatóságot és szabványokat a világi karral és joggal kapcsolatosan látjuk működni, mert ezt különösen e kor büntetőjoga terén tapasztalhatni. ⁵⁾ És végtére az egy-házjog egynémely téren mintaképül is szolgált, mint azt a magyar törvénykezés története hangosan hir-deti. ⁶⁾

¹⁾ Erről bővebben e kötet 137 és 138. lapjain.

²⁾ Hogy péld. Sopron s a dunántúli városok legtöbbjeinek, valamint Pozsonynak joga a bajor, Budáé a szász, vagy pedig Kassáé a thüringi jogra vezetik vissza eredetüket, az ezen városokban érvénnyel bírt jogszabályok későbbi feljegyzéseiből tűnik ki, és ép azért arról bővebben a követ-kező korszakban lesz szó.

³⁾ Így például az egy évi és egy napi elévülés, vagy a közszerzemény tana a polgári jogban german eredetű.

⁴⁾ Lásd e könyv 4. fejezetének 2. §-át.

⁵⁾ Erről bővebben e könyv 9. fejezetében.

⁶⁾ Bővebben erről e könyv 8. fejezete szól.

Végtére a mi a római jogot illeti, annak hatása hazánkban távolról sem volt hasonlitható ahhoz, melyet a nyugat-európai jogéletre gyakorolt. Mert míg ez a 12., 13-ik századok folyamában a római jogot, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, kebelébe fogadta, és pedig jobbára olykép, hogy a római jog képezte az általános érvényességű jogot, a hazai jogok pedig csak mintegy helyhatósági jogoknak tekintettek, a magyar jogtörténet a római jognak u. n. receptiójáról nem emlékezik. Oka e jelenségnek a nyugat-európai jogélet ziláltsága s viszont a magyarnak egységes voltában keresendő. Nyugat-Európában ugyanis, midőn a 12., 13-ik századok alatt, különösen a keresztes hadjáratok visszahatása folytán, ipar és kereskedelem virágzásnak indultak és a közlekedés élénkült, és ép azért általánosabb, a hűbéri területek szűk korlátait nem ismerő jogelvek szüksége éreztetett, a zilált jogélet ilyenek alkotására alkalmas erővel s közeggel nem rendelkezvén, idegen joghoz kellett folyamodni. A római joghoz tudniillik, melyet az egyház pártolt, melynek tekintélyét az egykori római világbirodalom emléke és a római császárság traditioi emelték és mely, Olaszhon egyetemeinek hirneves glossatorai által ép ekkor ismertetve, már fejlettebb nemzetgazdászati életet feltételező vagyonjogával erre kiválólag alkalmas volt.¹⁾ Magyarországon azonban, hol kezdettől fogva létezett általános, a nemzet megannyi tagjaira nézve közös jog, a társadalmi miveltség előhaladtával, mely egyébként a nyugat-európaival egészen arányos nem volt, megkívántató új jogszabályok végett nem volt szükséges idegen jogot átültetni, hanem azok ugyanazon forrásból fakasztattak, melyből a

¹⁾ V. ö. *Arnold W.*: *Cultur u. Recht der Römer*. Berlin 1868., és *Zoepfl H. D.*: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Braunschweig 1871. I. köt. 112. l.

magyar jogélet egyáltalában eredetét vette, tudniillik a nemzet jogérzetéből. ¹⁾

A római jog nem csak hogy általánosan kötelező jogként nem lön Magyarországon meghonosítva, hanem még egyes nevezetesebb jogelvek sem szivárogtak onnét át, legalább e korszakban, hazai jogunkba. Csupán a későbbi árpádkori törvények formulázásán s a bennök használt műszavakon ismerjük meg a római jog hatása, ²⁾ mit azon körülménynek kell felrónunk, hogy törvényeink szerkesztői a királyi kancellárok, papi egyéniségek voltak, kik közül nem egy Olaszhon és Franciaország egyetemein szerzett tudományos míveltséget s sajátította el ott a római jogi fogalmakat és műkifejezéseket. ³⁾

Hazánkban a jogtanításnak csak egy színhelyéről emlékeznek e kor okmányai, tudniillik a veszprémi főiskoláról, hol, mint IV. László írja az ország jogai fentartása érdekében a jogtudomány mívelése virágzott. ⁴⁾

¹⁾ Lásd: A magyar helyhatósági jog történeti kifejlődéséről irt értekezésemet. Jogtudományi Hetilap 1867. 8. sz.

²⁾ Midőn például a magyar jog csak helyhatósági jognak „jus municipale” neveztetik (c. D. V. 3. 378. l.) vagy „exceptio non numeratae pecuniae”-féle kitételekről olvasunk. És számos példát idéz erre nézve Bartal Comment. III. k. 13. l. 6. jegyz. És v. ö. még C. D. V. 2. 506. l.

³⁾ V. ö. Vass József: Hazai és külföldi iskoláztatás.

⁴⁾ IV. László 1276-ban a veszprémi egyháznak tett adományozása alkalmával írja, hogy ott: „cultus justitiae ad regni jura conservanda inibi obtinuit principatum.” C. D. V. 2. 247. l.

III. FEJEZET.

Az egyén és jogállása.

1. §.

Bevezetés. Szabadság és szolgaság.

A középkor az egyéni szabadság kora volt, de azt az egyéni erőre, a vitézségre alapította. Ez iránya mintegy szükségkép egyéni uralomhoz egyrészt, egyéni alávetettséghez másrészt vezetett és ezzel az egyéni jogállás különféleségéhez, az *egyenlőtlenség*hez. És az egyenlőtlenség, a mint az nemzedékről nemzedékre átszállott, később a születésen kívül még a birtokhoz is fűződött, a középkori társadalom oly sokágu rendi szerkezetét szülte.

A rendi különbségről Magyarországon az Árpád-korszak alatt, a mennyiben az a közélet alakulására kihatott, már az előbbi könyvekben volt szó, de nagy jelentőséggel bírt az a szorosabb értelemben vett jogélet szempontjából is. Vele állott ugyanis összeköttetésben a személyes jogképességnek, valamint a vagyoni jogi állásnak sokfélesége. Az utóbbiról alantabb a vagyoni jogi élet tárgyalásánál lesz bőven alkalmunk emlékezni, az előbbiről azonban itt lesz helyén szólni.

Nevezetesebb befolyással a személyes jogképességre e korszakban különösen a *szabad* és a *szolga*, és a *honfi* s az *idegen* közötti különbségek bírtak.

A magyarságnál már első történeti fellépésétől

fogva találkozunk a szolgák és szabadokra való osztályozással. A szolgaságnak¹⁾ eredetét ép azért itt is, mint a legtöbb nemzetnél homály fedi, noha valószínű, hogy forrása a háboru joga volt. Fennmaradását több körülménynek köszönhette. Mindenekelőtt annak, hogy a szolgaság átszállott az ivadékokra is, a szolgasorsu szüleltől származott szolgává válván. De azzá vált a szabad is, ki rabszolganővel házasságra lépett,²⁾ és egynémely büntett már az ősmagyar szervezet korában³⁾, mások pedig királyaink törvényei folytán szolgaságot vontak magok után⁴⁾. Így például, ki lopott és büntetését pénzzel meg nem válthatta, eladatott.

A szolga (servus, mancipium, ancilla, később foglalatossága után, melyre rendelve volt elnevezve, péld. aratores, vinitores, cararii sat., és néha jobagiones is) *dologként* tekintetett, ki mint ilyen közbecsű értékkel birt; majd mint a fekvő föld tartozéka, majd a nélkül áruba bocsájtatott,⁵⁾ azonban külföldre, legalább Kálmán király óta, el nem adathatott;⁶⁾ kit továbbá tartozás fejében zálogba adtak, mint egyéb vagyontárgyat elajándékoztak, örökség, hagyomány vagy hitbér fejében másoknak átengedtek;⁷⁾ és kit végtére, ha ura

¹⁾ A középkori szolgaságot illetőleg felvilágosítást adnak: Warnkoenig, Zoepfl, Walter francia és német jogtörténetei; Laurent Études VII. kötet; Kindlinger: Geschichte der deutschen Hörigkeit.

²⁾ Sz. István II. 27. fejez.

³⁾ Bizonyítja a hét gyász magyarról szóló hagyomány. V. ö. Túróczy II. r. 9. fejezet.

⁴⁾ Például Sz.-István I. 41., Sz.-László II. 1., 8, 12., Kálmán I. 56. fej.

⁵⁾ Lásd Árpádk. uj okmánytár IV. 245. v. V. köt. 100. l.

⁶⁾ Kálmán I. 77. fej.: „Nemo servum in genere Hungarorm, vel quemlibet in Hungaria natum alienigenam, nec ancillam, exceptis linguae alterius servis, qui ab aliis ducti sunt regionibus vendat, nec aliud animal praeter boves masculos extra Hungariam vendere vol ducere audeat.

⁷⁾ Lásd például Árpádk. uj okmányt. I. k. 62. v. 77. l., II. k. 187. l., IV. k. 331. l. sat.

birtokából elvonatott vagy megszökött, visszakövetelni lehetett, megöletése vagy megsértése esetében pedig kártérítést kiyánni.¹⁾ Személyiség hiányánál fogva a szolga tanu nem lehetett, urának beleegyezése nélkül nem köthetett házasságot²⁾ és minden tekintetben annak hatalma alá volt vetve.

A jognak ezen szigorán később enyhítettek, mint az már fejtegettetett, a kereszténység és a középkori világnézlet. A főpapság kezdeményezte az uri hatalomnak a szolgák feletti korlátozását, kiváltság útján meghatározván, hogy bizonyos szolgák csak bizonyos szolgálatoakat legyenek kötelesek teljesíteni, meghatározott időközökben, meghatározott, majd pénzbeli, majd terménybeli adózásokkal, és kisebb-nagyobb kedvezményben részesítvén őket a házasságkötést illetőleg is.³⁾ Ily megszorítása a szolgák részéről az ur érdekében teljesítendő munkának, lehetségessé tette, hogy a szolga maga számára is dolgozhassék s szerezhessen, mely szerzeményéről azonban csak életében rendelkezhetett, halál esete az urára szállván, feltéve hogy földesuri kiváltság útján nem nyert végrendelkezési szabadságot.⁴⁾

Ezen kedvezőbb helyzetet, melyre a főpapok szolganépe (familia) jutott, és melynek számos árnyalatai a szolgák sokféle megkülönböztetését szülték, nem csak a földesuri kiváltság biztosította számára, hanem abban, miután az gyakran királyi megerősítést is nyert vagy

¹⁾ Lásd például Árpádk. uj okmányt. V. k. 101. l.

²⁾ Bizonyítják ezt a házasság kötésre vonatkozó földesuri engedélyek. Így a pannonhalmi apátság némely szolgálínak megadatott a jog, hogy „nubunt undecunque, tradunt filias suas quocunque voluerint”; míg másokra nézve szabályul iratott: „Ut non possint nubere aliunde, neque tradere filias suas alienis, sed intra se ipsos nubant.” Árp. uj okm. tár I. 35. l.

³⁾ V. ö. péld. Árpádk. uj okm. tár II. k. 97. l., VI. k. 538. l., VII. k. 95—97. l. sat.

⁴⁾ Mint például egy esztergami érseknek keresztúri uépe. V. ö. Endlicher Monum. Árp. 469. l.

közbizonyosság mellett adatott, királyi tekintélyvel is védetett,¹⁾ és így a meghatározott szolgálatoktól való elvonása s ezzel vásárra vitele megakadályoztatott. Ép azért talán Kézainak azon tudósítása, hogy Kálmán király ideje óta már csak a főpapok jogosittattak fel, a királyon kívül, udvarnokokat tartani,²⁾ ilyenmü a püspökségekre s apátságokra vonatkozó általánosabb intézkedésre értendő. A királyi udvarnokok osztálya pedig e korszak vége felé, t. i. IV. Béla alatt, a vendégek (hospites) állására emeltetve,³⁾ végkép kivált a szolganép sorából.

Az egyes világiak hatalma alatt állott szolgák sorsa a királyság és a főpapság szolganépéhez hasonló kedvező fejlődést egyáltalában nem ért. Csak a haladó műveltség részesíthette ezeket kiméletesebb bánásmódban, mozdíthatta elő szabaddá bocsájtásukat, melyet különben az egyház működése hazánkban is, mint mindenütt Európában, elősegített.⁴⁾

A szabaddábocsátás volt a szolgaság megszűnésének törvényes módja. Már Sz. István törvényei ugy kívánták, hogy az tanuk előtt történjék;⁵⁾ később pedig, midőn szokássá vált, a jogi cselekményeket káptalan előtt véghez vinni, az káptalan előtt tett s ennek tanule-

¹⁾ Például IV. Béla a Garam melletti Sz. Benedek monostor jobbagynépe tartozásait erősítette meg. Árpádk. uj okm. tár VII. 219. l.

²⁾ „Hoc enim obsequium, írja Kézai (ed. Podhr. 89 l.), licet eo tempore de suis captivis plures Regni nobiles habuissent, Kolomanni diebus, filii Regis Geichae extitit reprobatum, voluit tantummodo huiusmodi servitia de captivis suis ipse solus obtinere et Praelatos, quibus largitus erat de captivis suis.“

³⁾ V. ö. az 1267-ki 2. törvényczikkelyt.

⁴⁾ Bizonyítja ezt a szabaddábocsájtásnak oly gyakori indokolása azzal, hogy az a lelki üdvösségre való tekintetből (pro remedio animae) történik. V. ö. Árp. uj okm. tár IV. 280. és 331. l. stb.

⁵⁾ „Si quis misericordia ductus proprios servos libertate feriauerit cum testimonio, írja Sz. István II. k. 17. fej. és az ilykép szabadonbocsájtottat szabadságában védi.

velével bizonyított rendelkezés útján eszközölteett.¹⁾ Módozatai különben sokfélék voltak. Majd teljes szabadságot nyert az illető, majd némi kötelezettségek, a régi függésre emlékeztetők, fentartattak;²⁾ majd ismét bizonyos időhöz köttetett és igen gyakran az ur vagy urnő haláláig lön hatálya felfüggesztve.³⁾

Az érvényesen szabaddá bocsájtottat a törvény szabadsága fentartásában védte.⁴⁾ Ellenben az, ki csalárdul vallotta magát szabadnak, vagy pedig urát hűtelenül elhagyta, szintén bíróilag lett urának visszaszolgáltatva, és pedig, hogy tette miatt bélyegeztessék, sütött orral⁵⁾ vagy félig megberetvált fővel.⁶⁾

Mig ilykép szolgából szabaddá lenni annyit tett, mint dologból jogképességgel bíró lénynyé válni, addig a szabad sorsú egyének (*liberae conditionis homines*) közötti minden különbség, még a nemes és nem nemes közötti is, inkább közjogi volt; noha, mint azt e kor

¹⁾ Ennek számos példái közül lásd Árp. uj okm. tár IV. k. 330. l.

²⁾ Így a győri káptalan 1250-ben egy szolgáját szabadsággal ajándékozta meg, de azon kikötéssel, hogy „in nativitate Domini, ascensione, pentecoste et in festivitatibus Mariae Virginis, quibus in refectorio reficemur refeccione communi, adstans coram nobis serviet vinum et cibaria ministrando.“ Árp. uj okm. tár II. k. 219. l.

³⁾ Lásd ennek példáját 1146-ból az Árp. uj okm. tár I. k. 57. l. „Praeterea quondam, quae nobis fideliter servierunt, manumittimus et tali libertate donamus, ut post obitum nostrum cuicunque vel ubicunque voluerint, liberaliter serviant.“

⁴⁾ Sz. István II. k. 17. fej.

⁵⁾ A pannonhalmi apátság néhány megszökött szolgálinak visszaadása alkalmával rendeli 1220 körül a nádor: „Quos nos, prout ordo exigebat justitiae, iuxta infidelitatis eorum meritum condemnando, *scilicet nasos ipsorum assos* Abbati saepedictae ecclesiae tradidimus.“ Árp. uj okm. tár I. 169. l.

⁶⁾ Így 1234-ben a pannonhalmi apát hűtelen alattvalóinak elengedtetvén a büntetés, rendeltetett: „Tamen ne pro tantis injuriis et dampnis incruciati remanerent, quibusdam ex ipsis abradi crines dimidii capitis eorum et circuire locum forealem (jussimus) in testimonium talilum, qui insurgunt et agunt contra dominos suos“ Árp. uj okm. tár VI. 556. l. Hasonlókép egy példa 1226-ból, midőn a hűtelen szolgák „tonsis videlicet dimidiis capitibus (másutt meg semirasis capitibus) lettek visszaszolgáltatva. U. o. I. k. 220. l.

vagyons- és büntetőjoga tanusítani fogja, befolyását a szorosabb értelemben vett jogéletre is éreztette. Innét, hogy az egyenetlen házasság fogalma, megannyi a nyugati népeknél szokásos következményeivel, a magyar jogéletben soha sem divott, és a társadalmi állás egyenlősége csupán a biráskodásnál, az eskütársaknál és a tanuskodásnál kívántatott meg.¹⁾

2. §.

Honfiság és honfusítás.

A teljes jogképességhez a szabadságon kívül még a *honfiság* is megkívántatott. Honfi és idegen ellentéte-
sebb fogalmak voltak a középkorban, mint napjainkban. A germanság az *idegent* jogot nélkülöző *egyénnek* tekintette, ki ép azért kezdetben a törzs valamely jogosult tagjának, később pedig a terület urának védelmére szorult,²⁾ mely védelem fejében az idegeneket a nyugati tartományok nagyobb részében súlyos adók terhelték.³⁾

Hazánkban az *idegenek*, kiket okmányaink rendszerint vendégeknak (*hospites*, *extranei*) hívnak, és kiket Kálmán király idejében csak is kezesség mellett lehetett befogadni, csak kivételesen viselhettek országos méltóságot,⁴⁾ és mivelhogy a magyar birtok köztevékenységnek alkotta jutalmát, szabad fekvő birtokot sem szerezhettek, az általok akár adomány, akár vétel útján szerzeteket a honfiak magokhoz válthatván.⁵⁾

¹⁾ Minderről bővebben alantabb lesz szó.

²⁾ Lásd erre nézve a német és francia jogtörténelmi műveken kívül különösen *Grimm Jak.*: *Deutsche Rechtsalterthümer* Götting.: 1854. 396—402 l.

³⁾ Különösen a tartományurakat megillető *jus gabellae*, *jus albinagii* (*droit d'aubaine*). Lásd ezekről Warnkoenig u. Stein.: *Französ. Staats- u. Rechtsgeschichte*. II. k. 180—188. l.

⁴⁾ „*Hospites nobiles ad regnum venientes, nisi incolae esse velint, ad dignitates non promoveantur, per tales enim divitiae regni extrahuntur*“ mond az 1231. 23. t. cz.; és v. ö. még az 1291. 3. t. cz. t.

⁵⁾ „*Possessiones extra regnum non conferantur, et si aliquae sunt col-*

Egyébként a szabad sorsú idegen, ha Magyarországon megtelepedett, teljes személyes szabadságot élvezett; annak fejében ugyanazon adózással tartozott, mint a hasonrendű honfi, sőt a várföldeken a várnépbeliek adójának csak felét fizette; ¹⁾ az idegenek egyes telepeit pedig királyaink és főuraink kiváltságai útján az ország nem nemes lakossága bármely eleménél kedvezőbb jogállásra láttuk szert tenni. ²⁾

Hogy mikép válhatott az idegen honfivá, arra szabályt e korszak forrásai nem nyújtanak. A honfiusításnak azonban oly hatálylyal, hogy általa az idegen a nemzet teljesen szabad tagjai vagyis a nemesek sorába jutott, két módjával találkozunk. Az egyik az volt, hogy idegen az ország beleegyezésével (consilio regni) országos méltóságra emeltetett; ³⁾ a másik pedig idegennek valamely magyar nemes család tagjává való fogadtatásában és mint ilyennek megadományoztatásában állott. ⁴⁾

latae vel venditae, populo regni ad redimendum reddantur, vel simpliciter recipiantur“ mond az arany bulla 22. cikke.

¹⁾ Kálm. I. 35. fej.

²⁾ Tanusította ezt a városi élet kifejlődésének története.

³⁾ „Si hospites, videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur“ mond az arany bulla 11. cz.

⁴⁾ Lásd ennek példáját Fejérmél (C. D. VI. 2. 249—52. l.), hol III. Endre 1300-ban egy Suetho nevű, „de genere Cyprianorum“ származó egyént „cum nobilibus viris, scil. Georgio filio Simonis, Comite de Zobolch et castellano de Pothok, ac fratribus suis dilectis et fidelibus nostris, iuxta decentiam et honorem nostrae regiae Majestatis solemnem fecimus contrahere parentelam“ és neki azután, nehogy ez új állásban „ad conservandum inter praefatos nobiles cum honore vacuum se sentiat seu inanem“ jószágot adományoz.

⁵⁾ Kálm. I. 4. fej.

IV. FEJEZET.

A család és joga.

1. §.

A rokonsági kötelék jelentősége e korszakban.

A szabad magyar e korszakban legtöbb jogait csak mint valamely nemzetség tagja élvezte, és mint olyan szenvedett legtöbb korlátozást is.

A család¹⁾, mely később gyakorlatba vett, szláv származású szó helyett őseink valószínűleg a „nem“ vagy „nemzetség“ (generatio) kifejezéssel éltek,²⁾ ekkor még Magyarországon is, mint Európaszerte, *több volt puszta vérségü összeköttetésnél.*³⁾ Törzséletet vezető népeknél ugyanis a család politikai jelentőséggel is bír. Mert hisz a család, a törzs ezen közvetlen eleme, utján függ össze az egyes a törzsszel, visz ennek életében szerepet, visel abban tisztségeket. A család emelkedésével tagjai számát, vagyonosságát, szereplését illetőleg az egyes családtag is nyervén tekintélyben, ez reá szük-

¹⁾ A család szó csak más kiejtése a cseléd szónak és régebben a cselédség jelezésére szolgált, ép úgy mint a latin familia szó is e korszak okmányjaiban szolgál- vagy jobbágynépet jelent, midőn péld. a pannonhalmi apátság szolgánépe „familia S. Martini“-nak mondatik; vagy v. ö. az 1279. budai zsinat 9. pontját.

²⁾ Legalább e korszak okmányjaiban a családot mindig a generatio szóval jelelik.

³⁾ A családi kötelék középkori jelentőségéről szépen értekeznek: Gierke Otto. Rechtsgesch. der deutschen Genossenschaft Berlin 1868. és Richl II.: Die Familie. Stuttgart 1855.

ségkép bizonyos kötelezettségeket ró a család irányában. Kölcsönös védelemre és támogatásra érezik tudniillik a családtagok magokat kötelezve, szövetkezve boszszulják meg a társukon ejtett sérelmet, tartózkodnak minden oly tettől, mely a család tekintélyét, érdekeit csorbíthatná, és kik ilyeneket érzékenyen sértenek, a család kebeléből kirekesztetnek. Élénk érzést nem csak a szűkebb, hanem a tágabb értelemben vett családnak is érdekei iránt, hoz tehát minden nép magával, mely a törzséletből lép át az álladalmi életbe és így a magyar is.

És a magyarság ez élénk családi érzéke fenmaradt, midőn a törzs már megszűnt közéletének alakját képezni; mert a hon birtokbavétele törzsek szerint a rokon családok együttes megtelepülését eredményezte és a birtoknak a középkorban nehézkes és ritkább forgalma együtt maradásukat biztosította. Szomszéd és rokon így hosszú időre jobbára viszonyos fogalmak lévén, a családi érdekek összeszövődtek a birtokérdekekkel és a szerep mellett, melyet a középkorban a fekvő birtok vitt, a köz- és magán-életnek nevezetes tényezői maradtak. Mert hisz a földbirtokhoz fűződő tevékenység a családi életnek egyáltalában kedvezni szokott. A földbirtokos, ki foglalkozásánál fogva családjá és a szomszéd rokonság körében tölti életét, és ki kivált a középkorban csak akkor távozott onnét, ha a haza védelme vagy egyéb közügyek hívták őt, jóval nagyobb mértékben érezi és méltányolja a rokoni kötelék előnyeit, mint az iparos és kereskedő, kik etélethivatásuk a tágabb családi körön kívül visz és attól gyakran igen is távol ejt. Iparos és kereskedő ép azért az associatio eszméjének voltak mindig szerepvivői, míg a családi összeköttetés társadalmi jelentőségét még most is nagy földbirtokon

nyugvó, emlékei szálaival itt-ott a régi törzséletre visszanyúló aristokratia tartja kiválólag ébren.

Földbirtokon nyugvó társadalomban tehát, milyen az árpádkorimagyar is volt, a családnak szükségkép nevezetes szerep jutván, hatalma és védelme alatt egyaránt látjuk az egyént. A nőket családjuk adja hitvesekül,¹⁾ és a törvényes korhoz,²⁾ mely valószínűleg már ekkor a tizenkettedik életévvel vette kezdetét, még nem jutott családtagoknak *gyámsága* e korszakban oly anynyira családi ügy volt, hogy ide vonatkozó szabályokról vagy intézkedésekről törvényeink és okmányaink egyaránt hallgatnak. A megtámadott családtag támogatására, ha megkívántatik, úgy szólván az egész rokonság kiindul és érte mintegy kezeskedve eskütársául³⁾ szegődik; és a család az, mely megölt tagjáért elégtételt kíván, az ennek fejében fizetett vérdíj a rokonokat illetvén meg, vagy pedig ők egyezkedvén a végett a tettesrel és ennek nemzetségével.⁴⁾ És miután a család kezében lévő birtok volt határozó befolyással annak tekintélyére, társadalmi szereplésére, a családi érdekek leginkább helyezték a nőket háttérbe a birtokjog terén és követelték a nevezetesebb birtokjogi intézkedéseknél a családtagok beleegyezését.⁵⁾ Még ha égető szükség kényszerített is a birtokot, melyet őse érdemei fejében élvezett a család, hol az elődök kegyeletes hamvai nyugodtak és melynek neve idővel igen gyakran a családé

¹⁾ V. ö. Sz. István II. 24. fej., hol tilalmaztatik az özvegyet újabb házasságra kényszeríteni.

²⁾ A „legitima aetas“-ról gyakrabban tesznek e kor okmányai említést; péld. Árp. uj okm. tár VIII. k. 30. l., vagy VII. k. 47. l.

³⁾ Az eskütársi intézmény, melynek értelmében 50 vagy némelykor 100 hasonorsu egyénnel kell esküt tenni, nem is képzelhető a család és községtagok ilyen kötelessége nélkül. V. ö. Zichi Coder 66. és 80. l.

⁴⁾ Számos más példa helyett lásd Árp. uj okm. tár V. 223. l. és u. o. VI. 444. l.

⁵⁾ Erről alantabb bővebben lesz szó.

is lett, idegen kézre juttatni: úgy kívánta a kor felfogása, hogy ajánltassék fel az elébb a rokonságnak és így nyujtassék mód azt a nemzetség számára megtarthatni és ezzel megakadályozására annak, hogy az ősi birtokban és a szomszéd rokonság közé idegen család fája ültetessék. ¹⁾ Két birtokos közötti birtokvita ép azért rendszerint két család közötti volt. ²⁾ Sőt midőn később az Árpádkorszakban gyakori jószágkobzások, erőszakos vagy törvénytelen eljárás miatt a családok gyakrabban fosztattak meg birtokaiktól, a nemzet törvényeket alkotott, melyek a családnak jogot adtak az elítélt családtag birtokát magához váltani ³⁾ és melyek a birtokot a családnak és különösen azon tagjainak, kiket az legközelebből illetett, biztosították. ⁴⁾ És, mi több, az arany bulla a csatában elvérzettnek, ha országos méltóságot viselt, fiát vagy testvérét hason méltósággal kívánja megadományoztatni, hogy ilykép a családnak fénye fentartassék. ⁵⁾

Ily jelenségek eléggé hangosan hirdetik, hogy család és rokonság e korszakban nem jeleltek csupán vérségi összeköttetést, hanem egyszersmind a vagyoni, társadalmi és sok tekintetben a politikai érdekeknek is szoros közösségét, mely kihatását a jogéletre léptenyomon éreztette. De az ép előadottakból könnyen meg-

¹⁾ Lásd például C. D. V. 1. 267; egyébként erről bővebben a jövő fejezetekben lesz szó.

²⁾ V. ö. C. D. III. 2. 149. l.

³⁾ „Item si quis nobilium vel Saxonum praefatorum possessiones suas pro suis excessibus et maleficiis amittere debeat vel contingat, cognati ipsi propinque possessionem ipsam redimendi habeant facultatem, ne in possessionibus propriis et avitis extraneum doleant possessorem“ mond az 1291. 33. t. cz.

⁴⁾ Például az 1267. 9. t. cz., mely a csatában elhullottnak birtokairól szól, vagy az az 1291. 29. és 30. t. cz.-ek.

⁵⁾ „Si quis jobagio habens honorem, in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus; et si serviens eodem modo fuerit mortuus filius sicut regi videbitur donetur“ rendeli az 1222. 10. cz.

érthető az is, hogy a rokoni kötelék ezen nagy jelentősége inkább csak a fiági rokonságot illette meg, nem pedig a nőágit, mely a mint jobbára csak ingó vagyont szállított át tagjaira, nevezetesebb érdekeket részükre nem közvetített. Ebben leli magyarázatát, hogy, ha ez időbeli okmányokban rokonokról történik említés, ezek alatt rendszerint csak fiági rokonok ¹⁾ értendők, a szó tulajdonképi értelmében *atyafiak*. ²⁾

2. §.

A házasságkötés.

A rokonsági kötelék alapja a *házasság*. ³⁾ Semmi kétség, későbbi törvények is visszatükrözik, ⁴⁾ hogy a magyarság, mint kelet népe, a házasságot főleg a nemzetség gyarapítása szempontjából tekintvén, annak megkötését családi ügyként kezelte. A családfők, kiknek régente nagyobb mérvű hatalma emlékét az „*atyám*“ megszólításhoz adott „*uram*“ melléknévben a köznép még most is fentartja, eszközölték kizárólagosan gyermekeik összeházasítását, ezek akarataira való tekintet nélkül, kiknek *eljegyzése* állítólag apró istenkepek váltásával történt, milyent a nő, úgy kívánta a szokás, egész életén át nyakában viselt. ⁵⁾ Eredeti formája a házasságkötésnek úgy látszik az *adás-vevés* volt, mire az „eladó leány“ és a „(ve-)vőlegény“ kifejezések utalnak és vallási szertartások kísérték azt, melyekre a uépszokások itt-ott még emlékeztetni látszanak. ⁶⁾ És ily

¹⁾ Ezeket értik az okmányok a cognati vagy proximi alatt.

²⁾ „Ab uno avo descendentes“ mint mondják az okmányok.

³⁾ A házassági intézmény középkori felfogását szépen ismerteti *Unger Jos.*: Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Wien 1850.

⁴⁾ V. ö. Sz. István II. k. 24. fejt.

⁵⁾ Lásd erről *Ipolyi A.*: Magyar mythologia. Pest 1854. 543 l.

⁶⁾ Mint péld. a háztűznézés, a menyasszony-vitelek szalmagyújtás, az u. n. perzselése, a menyasszonynak kúthoz vezetése és hasonlók. V. ö. *Ipolyi i. h.*

házasságot a magyar csak egy nővel szokott volt kötni, kit egyenjogu társként tekintve „*feleség*“ néven szólított, az ősmagyar kor legnevezetesebb kútforrása, a „Névtelen“, az *egynejliséget* mondván nemzetünknel divatozónak.¹⁾

A kereszténység behozatalával a középkori keresztény felfogás a házasságra vonatkozólag is utat tört magának hazánkba. Több egy századnál volt azonban szükséges, míg az egyház kettős elvével, melynél fogva egyrészt a házasságot, mint érzéki jellegű viszonyt rosszalva, papjait, szerzeteseit annak kötésétől eltiltotta; másrészt pedig azt szentségnek elismerve, felbonthatlanságát vallotta,²⁾ teljesen áthatni tudott.

Sz. László törvényei a papok csak ismételt vagy szolganővel kötött házasságát tilalmazzák,³⁾ és a Kálmán alatt tartott esztergami zsinat is kénytelen volt csupán a már diakon vagy pappá felszenteltnek házassága tilalmára szorítkozni és a felszentelést megelőzőleg nősült papoknak az együttélést nejeikkel „az emberi gyarlóságra való tekintetből“ megengedni.⁴⁾ És az 1279-ki budai zsinatnak a papi házasság ellen intézett pontjai bizonyítják,⁵⁾ hogy a *papinötlenség* (coelibatus) Magyarországon is, mint az éjszaki Európában, még a tizenharmadik század második felében sem volt teljesen gyakorlatba véve.

A *házasság szentségi jellege* is csak későn nyert általános elismerést. A kereszténységre tért nemzet

¹⁾ Mint azt a Mén-Marót kozár fejedelemről szóló hagyomány is tanúsítja.

²⁾ V. ö. Unger i. m. 88—100 l.

³⁾ Sz. László I. k. 1—4 fej.

⁴⁾ „Presbiteris uxores, quas in legitimis ordinibus acceperunt, moderatius habendas provisa fragilitate indulimus“, mond az esztergami zsinat 31. pontja.

⁵⁾ Különösen a 9. és 10. pontok.

még sokáig megtartotta a házasságkötés ősi szokásait és a királyság első századaiban csak kivételesen áldatta meg házassági frigyét pap által. Még Kálmán törvényére¹⁾ volt szükség, hogy a házasságnak kötése egyházban pap és tanúk előtt tett nyilatkozat (eskü) kíséretében közszokássá váljék. A házasság ez által egyházi ügy lett és az arra vonatkozó kérdéseknél, különösen a házassági akadályokra nézve, mindinkább a kánonjog szabványai határoztak. Mig István az országból megszökött nejének,²⁾ és a Kálmán alatt tartott esztergami zsinatnak végzése a házasságtörő nő férjének a házassági kötelék felbontását és az ujólagos házasságralépést még megengedik,³⁾ addig Kálmán második törvénykönyvének idevágó fejezetei már teljesen a házasság felbonthatlansága elvétől hatvák által⁴⁾

3. §.

A házasság hatálya.

A házasságkötés a házasfelek kölcsönös hűségi kötelezettségétől eltekintve, a nőt férjének hatalma és védelme alá adta, mely régi korban a nőnek megfenyíthetése, sőt ha a házasságtörés tettén rajta kapatott, büntetlen megölethetéséig⁵⁾ terjedt. És a házasság nevezetes vagyonjogokat is eredményezett.

Ugy látszik, hogy míg a magyar feleségét ennek

¹⁾ „Ut omnis conjugalis desponsatis, in conspectu Ecclesiae, praesente Sacerdote, coram idoneis testibus, aliquo signo subarrhationis et consensu utriusque fieret: Aliter non conjugium, sed opus fornicationis reputetur,“ rendeli Kálmán II. k. 15. fej.

²⁾ II. k. 28. foj.

³⁾ Lásd az esztergami zsinat 52. pontját.

⁴⁾ Tudniillik a II. k. 8 és 9. fejezetei.

⁵⁾ Sz. László I. k. 13. fej.-ben írja: „Si quis uxorem cum altero viro adulterantem necaverit, Deo de se rationem reddat, et si voluerit, aliam ducat.“ Hogy a nő büntetlen megölethetése ily esetben régenten más népeknél is divott, arra nézve v. ö. Unger i. m. 106. l.

családjától vette, az érte adott ár ¹⁾ szolgált mintegy az özvegykép családjához ismét visszatértnék eltartására. Csak így magyarázható meg Sz. István azon intézkedése, melylyel az özvegynek jogot ad gyermekeivel együtt élni, míg akar, és biztosítja minden kényszer ellenében másodszori házasságra kelését illetőleg, mit ha tesz, az őt megillető ruháknál egyebet magával nem vihet és mely a gyermekek nélküli özvegyet férje javai-ban meghagyni rendeli, melyek halálával férje rokonnaira szálljanak át. ²⁾ Már ezgyanittatja ³⁾ és a tizenharmadik századot megelőző törvényeink és okmányaink egyaránt mély hallgatása megerősíti, hogy a *hitbér* (dos, dotalitium), melylyel a férj a házassági hűség fejében kedveskedett nejének, a magyarság ősi intézményei közé nem tartozik és csak később szivárgott nyugatról át hozzánk, talán a kánonjogi házasság mindinkább elterjedésével és mintegy helyettesítésekép a nőért hajdan fizetett vételárnak. Később azonban a *hitbér* közszokássá vált, ⁴⁾ mely a nőt külön kirendelés nélkül is

¹⁾ Innét származtatják nyelvészeink az „ara“ kifejezést menyasszonynak jelelésére.

²⁾ „Volumus quidem ut viduae et orphanæ, sint nostrae legis participes tali tenore: Ut si quae vidua cum filiis et filiabus remanserit, atque nutrire eos, manere cum illis quamdiu vixerit, promiserit; habeat potestatem a nobis sibi concessam id faciendi, et a nemine iterum cogatur in conjugium. §. 1. Si enim mutato voto iterum nubere voluerit et orphanos deserere; de rebus orphanorum nihil omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua vestimenta accipiat. §. 2. Si autem vidua sine prole remanserit, et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus ut potestatem habeat omnium bonorum suorum et quidquid inde facere velit, faciat. Et post obitum eius, eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet: Sin autem non, Rex sit haeres,“ rendeli István ezen nevezetes törvénye (II. k. 24. fej.), melyre vezeti vissza a magyar özvegyi jog eredetét.

³⁾ Mert hisz a többi európai nemzetek jogtörténete tanúsítja, hogy a *hitbér* intézménye mindenütt előbb fejlődött ki az özvegyi jog és tartásánál.

⁴⁾ „Residuum debitum, in quo secundum Regni consuetudinem prodote sua eidem tenebatur, liberaliter totum remisit“ mond egy 1248-ki ok-

illette férje vagyonából, ennek nagysága és férje méltóságához képest, az összegnek közelebbi meghatározása nélkül. De viszont szokássá vált, noha nem oly szigorúan kötelezővé, a nőnek is illő kiházásítása, mi a *nűhozományt* ¹⁾ (allatura) képezte, és annak az eljegyzés vagy a menyekző napján hozzátartozói, rokonai által való megajándékozása (jegyajándékok, paraphernae). ²⁾

A nőnek a hitbérről s hozományra vonatkozó jogai a házasság egyikének halálával váltak hatályosokká, a házasság fenállása alatt azok igényelhetők nem lévén. ³⁾ Mint özvegy követelhetette azokat férjének örököseitől ⁴⁾ és ha előbb mult ki, azokat rokonainak hagyhatta, ha csak, mi épen nem ritka, kiszolgáltatásukat férjének házastársi szeretetből el nem engedte. ⁵⁾ Különben hitbér és hozomány rendszerint pénzben vagy ingóságokban adattak ki, ritkábban birtokban, mi ha történt, a férj rokonai az 1291-ki törvényhozás értelmében azt igaz becsü árán magokhoz válthatták. ⁶⁾

levél. Árpádk. uj okm. tár VII. k. 271. l.; és hasonlókép u. o. 535. l. A hitbér leszállításának példáját lásd Árp. uj okm. tár VIII. k. 179. l.

¹⁾ Lásd péld. C. D. IV. 1. 162. l.

²⁾ Lásd péld. Árp. uj okm. tár VI. 478 és 493. l.

³⁾ A selmeczi jogkönyv kivételt tesz, melynek második fejezete szerint a férj különös szükség esetében, mindkét fél rokonai beleegyezésével, a hitbért idegeneknek leköthette.

⁴⁾ Ily követelményeknek, és ezek kielégítésének példái okmány gyűjteményeinkben számosak. Pél. Árp. uj okm. tár II. 312. l. v. IV. 289. l. stb.

⁵⁾ Lásd ennek példáját Árp. uj okm. tár VII. k. 541. l.

⁶⁾ „Item in possessiones nobilium seo Saxonum praedictorum non possit introire extraneus ratione dotis, aut ratione quartae filiabus debitae, sed haeredes decedentium vel proximiores de generatione sua, redimant eas secundum existimationem justam, regni nostri consuetam“ rendeli az 1291. 30. t. cz.

V. FEJEZET.

A fekvő vagyon és joga.

1. §.

A szabad magánbirtok keletkezése és minősége.

A magyar vagyoni élet azon részének, mely az ingatlan vagynon alapszik, kezdetleges szervezetét nem ismerjük; nem részletesen az elveket, melyek szerint a hon első megszállása történt, nem a határokat, melyek között a szabad magyar birtokjogi téren akkor mozoghatott. De a törzsszerkezet, melyben a magyarság kezdetben élt, és mely minden népnél, hol egyideig uralkodott, a birtokviszonyok alakulására többé-kevésbé ugyanazon befolyást gyakorolta,¹⁾ Sz. István törvényei²⁾ és a tizenegyedik század okiratainak egy-némely pontjaik,³⁾ valamint a magyar mezeigazdászati élet későbbi rendszere és az egyéni birtokjognak a család részéről később is oly nagy mértékben tapasztalt korlátozása egyaránt gyaníttatják, hogy az egyes törzsszállásokban őseink nemzetségekként foglaltak és telepedtek meg. Valamely nemzetség által birtokba vett terület, annak közbirtokát alkothatta, és pedig nem csak, mi eleinte bizonyára a fontosabb rész volt, a

¹⁾ Erre nézve érdekes felvilágosításokat adnak Maurer L. Markenverfassung, Dorfverfassung című terjedelmes műveiben, továbbá Thudichum és Zimmerle L.: Das deutsche Stammgutssystem. Tübingen 1857.

²⁾ Különösen II. k. 5. és 35. fejezetei, melyekre különben nem lett volna szükség.

³⁾ Nevezetesen azok, melyek kiemelik, hogy valamely birtok már saját határokkal bír.

gulyáik és lovaiknak szolgált legelők, hanem az idővel mivelés alá vett föld is. A módot, mely szerint a nemzetséghez tartozó egyes családok részeltetett a közbirtokban, nem ismerjük, de az semmi esetre sem történt oly önállósággal, hogy az egyes, a mi birtokot illetett, a nemzetség akarától függetlenül intézkedhetett volna.

E szoros birtokjogi függéstől a nemzetség irányában a valódi szabadokat Sz. István mentette fel, midőn teljes tulajdonjogot adott birtokukhoz.¹⁾ És úgy látszik, hogy csak ezután történt, legalább sokhelyütt, a magánbirtoknak külön határok általi körülírása s így állandó kihasítása, a tizenegyedik század okmányai, ha birtokról szólnak, mint valami kivételest emelvén ki, hogy az már saját határokkal bir (jacet is metis).²⁾ De ez elkülönítés csupán, az eke alá vett földre nézve történt meg; legelő, erdő, nádas, viz a falut bíró nemzetség tagjai között továbbra is közösek maradtak;³⁾ és így az egész Árpádkorszak alatt két eleme volt a magyar szabad birtoknak, u. m.: a *magán-* és a *közbirtok*.

A nemesi vagy szabad magánbirtoknak, melyet okmányaink következetesen *possessio*-nak hívnak, illetén keletkezése mintegy természetsszerűleg maga után vonta, hogy létezett az egyes nemes család által a nemzetség egykor közös birtokából nyert résznek bizonyos mér-

¹⁾ „Consensimus igitur petitioni totius Senatus, ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum Regis dum vivit; excepto quod ad Episcopatum pertinet vel Comitatum. §. 1. Ac post eius vitam, filii simili dominio succedant,” írja István II. 35. feje.

²⁾ Lásd péld. Fejér C. D. II. 47–49. l., és a 11. 12-ik századbeli okmányokban még igen gyakran birtokoknak a többi falubeliekkel való közössége péld. C. D. I. 428, v. 448. l. v. Árpádk. új okm. tár I. 106–126. l. Hogy különben már István előtt is kellett létezni külön határok által jelelt birtokoknak azt bizonyítja egy 1057-ki okmány, melyben az ősök által megállapított határokról szólanak: „prout terminatum est a patribus nostris antiquis.” C. D. I. 395. l.

³⁾ Természetesen mindezek a körülmények szerint, péld. ha az egész falu egy kézbe jutott, egészen magánbirtokban is lehettek.

teke, és ezzel a *nemesi teleknek* oly értelemben, mint még csak minapában jobbágytelkekről szólottunk, fogalma. ¹⁾ E mérték úgy látszik az *aratrum*, *ekealja* volt, mert ahhoz képest, hogy hányszor találta az e kifejezéssel jelelt terület valamely birtokban, határozta meg annak nagysága, egy, három, négy ekényi birtokról (*possessio ad unum, tria, quatuor aratra*) szólván az okmányok. ²⁾ Hogy az ekealja mily nagy volt kezdetben, aziránt okmányaink kétségben hagynak bennünket, talán különböző is volt egyes vidékek szerint; e korszak vége felé szereplő *királyi ekéről* (*aratrum regale*) tudjuk, hogy az száz ötven hold-nyi területet jelelt. ³⁾

Az ekealják száma szerint mért nemesi birtokhoz, melynek középpontja az *udvarhely* (*curia*), tartozékkép járt rét, itt-ott szőlő, és rész a közerdők, közlegelőben és a falu közbirtokát alkotó megannyi tárgyokban. ⁵⁾ Bizonyos közösséget tartott fenn ez szükségkép a falubeliek között a gazdálkodás terén, min alapult a szomszédoknak, ha nem is voltak rokonok, elővételi joga a faluban létező birtokra vonatkozólag. ⁶⁾

A magánbirtokokat *határok* (*metae*) választák el idővel egymástól, melyek hogy régente nyíllövessel lettek megállapítva, az okmányok itt-ott említik. ⁷⁾ Jelelésükre völgyek, vizek, hegyek utak, erdők, árkok,

¹⁾ Bizonyítja ezt, hogy az okmányban igen gyakran félbirtokokról (*dimidia possessio*) vagy negyedbirtokokról van szó.

²⁾ Például C. D. I. 448. l., v. u. o. III. 1. 201. l. stb.

³⁾ Lásd Verbőczy Hármaskönyvét.

⁴⁾ Lásd C. D. III. 2. 228. l.

⁵⁾ Ezért találjuk birtokeladás vagy adományról szóló oklevelekben: »cum omnibus utilitatibus suis videlicet silvis. nemoribus, pratis, pasucis fenetis, arundinetibus, aquis, aquarumve decursibus« és hasonlókat. Péld. Árp. új okm. tár V. k. 76. l., v. C. D. III. 1. 21. l. stb.

⁶⁾ Lásd ennek példáját Árp. új okm. tár VI. 441. l.; C. D. IV. 1. 171. l. stb.

⁷⁾ Lásd Árp. új okm. tár I. 293. l. és u. o. II. 111. l.

kutak, e végre vetett halmok és hasonlók szolgáltak, ¹⁾ de különösen fák, melyeket bizonyoságul annak, hogy határfák, rendszerint keresztel vagy más jellel, jeleltek meg. ²⁾ Meghatározása e határjeleknek a szomszédok és határosok jelenlétében közhatóságilag történt. Már régi okmányok szólanak *királyi határokról* (termini reg.) ³⁾ és később is majd királyi, majd nádori bírósági kiküldött (prestaldus), és pedig e korszak vége felé káptalani kiküldött (homo capitularis) társaságában, viszi véghez a határjárást és kijelelést, vagy határsértések esetében az igazítást. ⁴⁾

2. §.

A magyar adománybirtok eredete. A királyi jog.

A szállások felosztásából eredt magánbirtok a leg-erősebb joggal birt birtok volt e korszakban, míg az a feletti szabad rendelkezetésben nyilvánult. Királyaink midőn idővel jószágokat osztogattak és a megadományozottnak ahhoz vele teljes tulajdonjogát akarták kifejezni, azt mondták, hogy úgy adják azt, mint szállásbirtokot. ⁵⁾ A királyság idejében ugyanis a szállásbirtok mellett a magyar magánbirtoknak még egy másik neme támadt, t. i. a *királyi adomány* (*donatio regia*). ⁶⁾

¹⁾ Tanuskodnak erről e kor metales-ei; péld. Árp. uj okmánytár I. 74. l.

²⁾ V. ö. péld. C. D. III. 1. 221. l., hol oly gyakran fordulnak elő határfák, „quercus in qua est crux signata“, v. „salix, in qua est crux signata.“ Vagy lásd C. D. II. 69. l. hol áll „cadit (scil. meta) in Gron, ubi signum S. Benedicti est in quadam arbore.“

³⁾ V. ö. C. D. I. 448. l., v. u. o. 391. l.

⁴⁾ Például C. D. II. 229. l., v. u. o. III. 1. 215. l.

⁵⁾ »Infundendo in eodem totum jus dominii eiusdem terrae adeo, ac si ipsorum descensualis fuisset a tempore S. Regis Stephani« mond egy 1271-ki adománylevelében V. István. (C. D. V. 1. 130. l.), és v. ö. még C. D. IV. 2. 12. l.

⁶⁾ Ennek keletkezése és természetére nézve lásd az »Adomány« című cikket az egyetemes magyar Encyclopaediában Wenzel Gusztáv-tól és ugyanazon szerző »Magyar és erdélyi magánjog rendszere« című műve idevágó fejezeteit.

A királynak adományozása annak hazai birtokhoz való jogán alapult, mely jog a királyt majd családi származásánál fogva illetett meg, majd ismét királyi méltósága és hatalmánál fogva, mint a várföldek, urafogyott vagyon, vagy büntetésül elkobzott jószágokra ¹⁾ vonatkozólag. Csak is e *királyi jog* (jus regium) alá tartozó jószágokat, melyenről már Sz. István emlékezik, adományozhatott tehát a fejedelem, mely általa adományozott jószágokra vonatkozólag birtokosaiknak István ép oly tulajdonjogot adott, mint az ösfoglalású birtokra nézve. A Sz. István által adományozott birtokok ilykép azonosittatván a szállásbirtokkal, azokat későbbi királyaink is érintetlenül hagyták. ²⁾ *Tulajdonképi, a szállásbirtoktól eltérő magánjogi természetű adománybirtokok tehát csak a Sz. Istvánt követő időből valók.*

Már az árpádkori magyar közjogi viszonyok fejlődésének tárgyalása alkalmával követtük az ezen királyi jognál fogva osztogatott adománybirtoknak hazánkban terjedését, és kimutattattott már ott, hogy a királyi családi birtok nagy részének, valamint a várbirtoknak eladományozásával, a várjobbágyság nemesítésével, és, számos családnak kihalása, valamint a későbbi Árpád-korszakban vezetett polgárháborúk alatt oly gyakori jószágkobzások folytán, a királyra szállott javaknak adománykép osztogatásával, az Árpád-korszak vége felé a szabad magánbirtok Magyarországon túlnyomó részben már adománybirtok volt és már csak igen csekély részben szállásbirtok. ¹⁾ Ezzel a magyar nemesi birtok forrásává túlnyomólag a királyi jog vált, mi a szabad

¹⁾ Ezekről már Sz. István szól II. k. 6. fej. és 35. fej. 2. és 3. §.

²⁾ Különösen Kálmán király I. k. 20. fej., midőn írja: »Possessio quaelibet a S. Stephano donata, humane successionis quoslibet contingat haeredes.«

birtokot szükségkép bizonyos függésbe hozta a királyságtól, úgy hogy az Árpád-korszak vége felé már azon birtok tartatik a legerősebbnek, melyre nézve birtokosa a királynak kiváltságát felmutatni képes volt, miért is ennek megújítására és így a birtokhoz való jognak a későbbi királyok részéről való ismételt megerősítésére irányzott kérelem oly gyakori lett.²⁾

*Mindamellett e függés nem alakította át a magyar nemesi birtokot hűbéri birtokká,*³⁾ mert a mire az irányult nem a király személye, hanem a valóságos központi hatalmat alkotó királyság volt. A magyar nemes, ki úgy tudta, hogy ősenek a honfoglalásban való részvétele fejében részesült a szállásbirtokban s ennek alapján csupán közszolgálatokra érezte magát kötelezve, csak ilyenek jutalmát látta a királyi adományban is, melyet a király nem annyira személyes jóvoltából nyújt neki, hanem inkább mint az országos ügyek intézője, mi őt ugyan újabb közszolgálatokra kötelezi, de nem nagyobb hűségre a király személye irányában. Innét, hogy az adomány nyerésével nem volt összekötve különös hűségnek fogadása; az adományos és adományozó személyének változtával nem igényeltetett a birtokban való megerősítés; és hogy az adomány birtokkal nem járt, legalább rendszerint, más nemű vagy fokú közjogi kötelezettség, mint a szállásbirtokkal.⁴⁾

A magyar nemesség, a magyar nemesi birtok tehát, a magyarság közjogi felfogása szerint, közérdeknek jutal-

¹⁾ V. ö. e munka 3. könyvének 3. fejezete 1. §.-át.

²⁾ Lásd ennek számos példáit okmánygyűjteményeinkben; péld. Árp. uj okm. tár VIII. 383—392. l.

³⁾ V. ö. Wenzel Gusztáv »Adomány« című czikket az egyetemes magyar Encyclopaediában I. k. 699—701. l.

⁴⁾ Rendkívüli kivételkép találkozunk hűbéri kötelezettségekkel való adománynyal is; donatio in feudum.

*mául (laurea virtutis) tekintetvén, ezeknek, mint az adomány alapjának, az adománylevélben elősorolása idővel szokássá vált,*¹⁾ és ezzel minden ilyenek hiányában osztogatott adomány *fölöslegesnek, helytelennek (superflua, inutilis)*²⁾ bélyegeztetett, mi azon már e korszakban gyakorlâtivá vált tannak adott életet, hogy a király csak érdemes honfiaknak adományoz. Törvények tiltják el ép azért a fejedelmet, hogy idegenekre birtokokat, méltóságokat ruházzon³⁾ és a fölösleges, helytelen adományoknak az ország tanácsából való visszavételével nem egyszer találkozunk a tizenharmadik század okmányaiiban,⁴⁾ valamint igen gyakran az országnagyok meghallgatásával osztogatott adományokkal.⁵⁾

Hangosan hirdetik e tények, hogy a hazai földre, az adományra vonatkozó királyi jogot úgy fogta fel a nemzet, mint a melyet a király az ország érdekében van hivatva kezelni;⁶⁾ mint alkotmányos királyi közhatalomnak, mely a nemzet részvételével volt

¹⁾ Erre az adománylevelek bőven nyújtanak példákat. Igy Árp. uj okm. tár 66—67. l.; u. o. VIII. 196. és 197. l., C. D. IV. 2. 428. l. stb.

²⁾ C. D. III. 2. 194. l., u. o. 253. l., hol mondatik „inutiles et superfluas donationes, quae falso nomine perpetuitates nuncupantur.“

³⁾ „Possessiones extra regnum non conferantur, si sunt aliquae collatae vel venditae populo regni ad redimendum reddantur“ mond az 1222. 26. cz. V. ö. még 1231. 32 és méltóságoknak idegenekre ruházását illetőleg az 1231. 23. cz.

⁴⁾ „Superfluas et inutiles donationes quorundam antecessorum nostrorum de communi Baronum nostrorum ac totius regni nostri consilio decrevissemus revocandas“ írja egy 1237-ki okmányában (C. D. IV. 1. 71. l.) IV. Béla, mit másutt azzal indokol (C. D. IV. 1. 104—110. l.), hogy ez által „*jus coronae regiae pene penitus erat annullatum.*“ V. ö. még C. D. III. 2. 194. l. és Kún László helytelen adományaira nézve az 1291. 8. t. cz.

⁵⁾ Lásd péld. C. D. IV. 1. 71. l., és az országnagyok tanácsáról, beleegyezéséről tesz tanúságot neveiknek az ünnepélyes adománylevelek végén jelentkezése.

⁶⁾ Igy IV. Béla adománykép osztogatott jószágokról szól „*quae contra utilitatem et honorem regni Hungariae fuerant de jure coronae alienata.*“ (D. III. 2. 254. l.)

gyakorlandó és melyhez az erőt, tekintélyt e korszak vége felé a közjogi jelentőséget nyert koronázás adta volt. Közel feküdt tehát magát a jogot is összekötésbe hozni a koronával, mi az Anjouk alatt nyert megtestesítést, midőn a királyi jog u. n. *koronajoggá* változott át.¹⁾

3. §.

Az adományozás módja és hatálya.

A legrégibb adományok, melyeknek emléke reánk maradt, egyházak javára szólnak és inkább a király, mint az egyház legfőbb kegyura által tett alapítványok természetével bírnak, melyek minden háborítás ellenébe az egyházi átok és a királyi fenyíték védpajzsa alá helyeztettek.²⁾ Ezen egyházi alapítványok sajátos természettel bírván,³⁾ és tulajdonképi, magánosok javára tett királyi adományokról szóló oklevelek csak a tizenharmadik századból állván rendelkezésre, a formát és elveket, melyeket királyaink régibb adakozásaiknál követtek nem ismerjük.

Az okmánytárainkban már sürűen jelentkező tizenharmadik századbeli adománylevelek sem tükröznek még vissza teljesen megállapodott adományrendszert, noha némely általánosabb elvek és vonások mégis felismerhetők.

Királyi adomány (donatio regia) alatt már ekkor szabad birtokra vonatkozó jogoknak átruházását értették, a király, mint a közhatalom birtokosa által, érdek fejében nyújtva. Mert hisz valamint nyugaton is a hűbérrendszer kifejlődtével nem csak birtokokat

¹⁾ E kifejezéssel, noha még csak elvétve, e korszak okmányaiban is találkozhatni; lásd a megelőző jegyzetet.

²⁾ C. D. I. 393, 458. I. stb.

³⁾ Tudniillik nem szállhatván többé vissza a királyra.

hanem jogokat, méltóságokat is hűbérkép osztogattak, úgy a királyi adománynak is, mióta az mindinkább meghonosodott, nemcsak birtokok, hanem birtokhoz kapcsolt jogok is, mint vásárjog, vámjog, révjog, kegyuri jog s hasonló¹⁾ képezték tárgyát. A forma, melyben osztogatták az adományt a kiváltság volt.

Majd egyesek kérelmére, majd ismét a nélkül, de mindig érdemekre való hivatkozással és ezeknek nem ritkán igen részletes elősorolása mellett kelnek királyaink adománylevelei, melyek azonban csupán oly birtokjogokra szólhattak, melyek jogszerű magántulajdonba nem tartoztak,²⁾ hanem királyi jog alá, hová hogy mily alapon kerültek, az adománylevélben felemlíteni már szokásban volt.³⁾ Ha a királynak az adománnyal kiszemelt birtokra vonatkozó joga kétséges vagy pedig annak határai és nagysága a király előtt ismeretlenek voltak, ezek iránt az adományozást megelőzőleg királyi kiküldött útján vizsgálat (inquisitió) eszközöltetett,⁴⁾ mivel a birtok határainak megjárása a szomszédok és határosok jelenlétében többnyire összekötve volt. És még akkor is, ha a királyi jog tisztának látszott, a birtok mennyisége és minősége is ki volt derítve,⁵⁾ megkivántatott, hogy mindenkinek, ki az adományozás alá került birtokhoz netalán jogot formált, alkalom nyujtasék azt érvényesíteni, mi czélból a megadományozott ünnepélyesen vezetettet be a birtokba, *iktattatott be*

¹⁾ Lásd ezeknek példáit C. D. III. 1. 371. l., 157. l., 313. l. 79. l.

²⁾ V. ö. péld. Árp. II. 99. l.

³⁾ Pél. magszakadás (C. D. IV. 1. 24—26. l.), büntett (C. D. IV. 2. 94. l., különösen hűtlenség Árp. új okm. tár V. 97. l. v. C. D. IV. 1. 68. l., üresen hagyás (terra vacua, habitatoribus destituta. Árp. új okm. tár IV. 237. l.) várhoz tartozás (u. o. 34. l.), királyi birtok (u. o. 97. l.) stb.

⁴⁾ Lásd ennek példáját Árp. új okm. tár IV. 237. l.

⁵⁾ A birtok mint mondák „*ad manus regias*“ tartozott és így az adományozás királyi kézből történhetett. C. D. IV. 1. 71. l. és u. o. V. 2. 38. l.

abba (introductio, statutio),¹⁾ mi az e végre kiküldött királyi prístaldus, később külön megkeresett káptalan-nak²⁾ is küldöttje által eszközöltetett, a legnagyobb nyilvánossággal, a szomszédok és határosok egybe-hívása, és, ha ugyanis már elébb meg nem történt, a határok megjárása³⁾ (*reambulatio*) mellett. És csak ha a káptalannak kiküldöttje értesítése alapján a káptalan-nak a királyhoz tett jelentéséből kiderült, hogy az iktatás alkalmával senki, jogai óvása szempontjából, ellenmondást nem emelt⁴⁾, történt a jelentőlevélben (*litterae relatoriae*) rendszerint megjelelt határoknak befoglalásával az adománylevélnek ünnepélyes kiváltság formájában kiállítása,⁵⁾ rendszerint a királyi kettős pecsét alatt,⁶⁾ a szokásos formulával, hogy „a birtokot adjuk, adományozzuk és átruházzuk“ (*damus donamus et contulimus*) reá és örököseire s ezek utódaira, örök és visszavonhatlan birtokul.

Az adomány nem adott, legalább rendszerint, oly erős birtokjogot, mint a szállásokban való osztzkodás. Ugy látszik, hogy királyaink kezdetben mint merő

¹⁾ C. D. IV. 1. 446. l., u. o. III. 1. 65. l. Ujabbszerű iktatás királyi ember által »cum testimonis capituli.« Árp. uj okm. tár VIII. 196—200. l. A statutio nem az adomány érvényességéhez, hanem csak »ad majorem cautelam« kívántatott meg. Zichy codex. 36. l.

²⁾ Némelykor a káptalanok általánosan nyertek jogot bizonyos időre, péld. egy évre, ily törvénykezési tények véghezviteléhez; péld. a sz.-mártoni apáság 1222-ben. Lásd C. D. III. 1. 358. l. v. Árp. uj okm. tár VI. 411, ugyanott (412—14) a bevezetésnek szép példája.

³⁾ V. 8. Árp. uj okm. tár VIII. 197. l.

⁴⁾ Ennek példáját lásd Zichy Codex 46. l. Hogy e végett az iktatás alkalmával a királyi és káptalani ember 15 napig a birtok színhelyén tartózkodtak, azt egy 1299-ki okmány említi. Árp. uj okm. tár V. 233. l.

⁵⁾ Lásd ennek példáját Árp. uj okm. tár VIII. 196—200. l. Némelykor a kiváltságlevél templomban rendeltetett őriztetni. C. D. III. 2. 469. l.

⁶⁾ Az arany bullára nézve mondja egy 1244-ki oklevél (Árp. kori uj okm. tár. VII. 168. l.) »respectumque habentes ad confirmationem aureae bullae, quae non nisi comperta veritate et propria notitia Regia dari consuevit.«

királyi kegyelmi tényt fogták fel az adományt, melynek hatályát ép azért tetszésük szerint állapíthatják meg és korlátozhatják, mire Kálmánnak a Sz. István után adományozott birtokok átörökítését csak az egyenes utódokra és az édes testvérekre szorító intézkedése mutat. ¹⁾ A mint azonban a magyar királyság közjogi természetének felfogása is mindinkább áthatott, az adománybirtokhoz való jog erősebb alapot nyert. Az adomány hatálya ugyan nem volt szükségkép ugyanaz, függött tudniillik az adománylevélben kifejezett feltételektől, ²⁾ de mégis rendszerint az adomány valóságos visszavonhatlan és örök tulajdonjogot (haereditas, perpetuitas) adott a megadományozottnak, melyet utódaira is átörökített. ³⁾

Az adomány az adományosra és utódaira szólván, ha az adományt szerzőnek utódai nem voltak, természetesen hatályát veszítette, és a király rendelkezése alá visszaháramlott, míg az adományos ősi birtokai rokonságára szállottak. Csak kivételesen adnak az adománylevelek az adományosnak jogot, hogy egyenes fiutodók hiányában fivéreire vagy egyéb rokonaira ⁴⁾ is szállíthassa át az adománybirtokot. Az adomány tehát rendszerint ágbirtokot képezett az adományos és nemzetsége vagy ága javára, és egyszer örökölt jószággá válva úgy szállott ennek kebelében tovább, mint a szállásbirtok, de az ág magvaszakadtával nem szállott át a család többi ágaira, hanem a királyra. ⁵⁾

¹⁾ Kálm. II. k. 20. fejt.

²⁾ Így mint már fentebb említettett, voltak adományok, melyek a szállásbirtokéhoz hasonló jogot adtak; másrészt pedig léteztek, noha csak kivételesen hűbéri adományok, donationes in feudum.

³⁾ Ezt fejezte ki az adománylevelek szokásos záradéka: *ipsis, suis haeredumve successoribus dedimus, donavimus et tradidimus iure perpetuo et irrevocabiler possidendum.* Árp.uj okm. tár VIII. k. 256. l.

⁴⁾ C. D. V. 3. 276. l., u. o. IV. 2. 33. l. és 96 l., v. Árp. uj okm. tár VIII. k. 69. l. stb.

⁵⁾ Erről bővebben a következő fejezetben.

Midőn az adománybirtok mindinkább terjedt az országban a szállásbirtok rovására, királyaink az őket az adomány természeténél fogva a szorosabb értelemben vett magszakadás esetén megillető háromlási jogot, általános birtokjogi elvként kívánták tekintetni és minden birtoknak, egyenes fiörökösök hiányában, a királyi kincstárra szállását hirdették.¹⁾ Ennek visszahatásakép a nemzetnek régi birtok felfogása a nemesi birtoknak egyáltalában, mely, akár szállásbeli volt, akár pedig adományból származott, egyaránt közérdemeken alapult, a tágabb értelemben vett nemzetséghez kötöttséget és a felette való szabad rendelkezést követelte, mint azt az 1267-ki, de különösen az 1291-ki törvényhozások kifejezik.²⁾ A szállásbirtokkal járt régibb és az adománybirtokhoz füződő újabb birtokfelfogás és ezzel a nemzetségnek és a királlyságnak a birtokhoz való igényeik folytonos tusában jelentkeznek a tizenharmadik század alatt, melyeknek kiegyenlítése mintegy szükségkép az ősiségi és szent korona-féle birtokjogi elvekhez vezetett és ezzel egy megállapodott adományrendszer létesüléséhez, mi a tizennegyedik századnak műve volt.

4. §.

A magyar nemesi tulajdon tartalma.

Az egyéni szabad birtoknak majd a szállások felosztásából, majd pedig a királyi adományból vett eredete s ebből folyó természete mintegy szükségkép magok után vonták, hogy az árpádkori vagyoni jog túlnyomólag *birtokjog* volt. A család jogai az örökölt birtokhoz és a királyei az adományhoz okozták ugyanis,

¹⁾ C. D. IV. 2. 378. és 418. l., v. u. o. IV. 3. 44. l.

²⁾ 1267. 6. és 9. t. cz.; továbbá az 1291. 26. t. cz. Különben lásd erre nézve a következő fejezetet.

hogy e korszakban a szabad magyar birtokának inkább birtokosa, mint tulajdonosaként jelentkezett. Okmányainkban hiányzik is a tulajdonjog jelelésére szolgáló sajátos kifejezés, azt örök és visszavonhatlan joggal való birtoklásnak mondván;¹⁾ — nem mintha a tulajdon fogalma is hiányzott volna őseinknél, hanem mert a magyar tulajdon nem foglalt magában oly korlátlan rendelkezési jogot, mint például a római, a benne foglalt jogok legnevezetesebbike a birtoklás volt.²⁾

A nemesi tulajdon birtoklási és használati joga kiterjeszkedett a birtokra és annak minden *tartozékaira* (*pertinentia*) s magában foglalta a jogot minden a birtokkal járó haszonnak élvezésére. E *haszonvételek* (*utilitates*) majd a szabad fekvő birtok természetéből folytak, mint a vadászat, halászat, malomtartás és hasonló, majd pedig csak kivételesen voltak ahhoz csatolva, különös királyi kiváltság folytán, mint a vásártartás, révjog, út-, hid-vám szedésének joga, vagy a kegyuri jog,³⁾ jogok, melyek, mivel egyébként a királyt megillető haszonvételeket ruháztak át a birtokosra, későbbi jogunkban a *kisebb királyi haszonvételek* elnevezése alatt voltak jobbára ismeretesek. A birtokban bányászható arany s ezüstnek azonban csak egy harmada illette meg a birtok tulajdonosát, a hátralévő kétharmad a királyi kincstárnak jutván,⁴⁾ ha csak külön kiváltság

¹⁾ T. i. perpetuitas-nak, perpetuo et irrevocabiliter possidere-nek mondják.

²⁾ Hogy ezen felfogás e korszakban másutt is uralkodott, azt a német jogtörténet is tanúsítja. *Zoepll H.*: Deutsche Rechtsgeschichte. 706. l.

³⁾ Tanúsítják ezt az ezen jogokat osztogató kiváltságlevelek, melyek oly nagy számmal találhatók az okmánygyűjteményekben.

⁴⁾ IV. Béla ezt az ország szokásának mondja egy 1238-ki oklevelében (C. D. IV. 1. 110. l.) »quod tertiam partem proventuum auri et argenti libere percipiat dicta domus; duae vero partes ad Regiam Cameram devolvantur, iuxta Regni nostri consuetudinem approbatam.« És v. ö. még C. D. IV. 1. 290. l., hol egész 200 márka értékéig szabad bányászat adatik,

nem terjesztette ki a földbirtokos jogát, vagy nem adott neki, mint az esztergami érseknek, teljesen szabad bányászatot.¹⁾

De a szabad tulajdon nem foglalta magában a szabad rendelkezés jogát, nem különösen halál esetére, és nem, legalább korlátlanul, élők között sem. A családi szempont, mely a magyar birtok felett oly annyira uralkodott, természetszerűleg követelte, hogy a családtól nyert birtokot birtokosa a család számára megtartsa. És követelte, hogy ha égető szükség vagy bizonyos különösen sürgető körülmények kényszerítettek az örökölt birtok eladása vagy elajándékozására, adassanak elő az okok a legközelebbi rokonságnak és csak ha ez az eladást vagy elajándékozást helyeselte vagy pedig segíteni nem tudott, tehát beleegyezésével, történjék meg az. Alapot adott ez azon az egész Árpádkorszak alatt uralkodott tannak, hogy örökölt birtoknak bármely elidegenítéséhez megkivántatik a nemzetség legközelebbi tagjainak beleegyezése,²⁾ kiken kívül még, mint már fentebb említettett a szomszédok és határosok is az elővétel jogával birtak.³⁾ Mind az eladónak, mind pedig a vevőnek tehát érdekében kellett fekiüdnie, hogy

azontul az ország szokása szerint vétessék bányajövedelem; és C. D. IV. 2. 297. l.

¹⁾ C. D. IV. 3. 135. l. „Item ubicunque in possessionibus ecclesiae Strigoniensis et infra suas metas metallum auri et argenti, vel quidpiam aliud inveniatur ipsi ecclesiae dinoscitur pertinere in tota urbura percipienda,” mond egy 1263-ki oklevélben IV. Béla.

²⁾ Lásd Árp. uj okm. tár VII. k. 260. l., hol rokonok, mivel az ősi birtok „absque voluntate et permissione eorum” lett eladva és a vevők, kiket a vételtől eltoltottak, e tilalomra nem tekintettek, a király előtt perlekednek. És lásd Zichi Cod. 83. l., hol a rokonok beleegyezése nélkül véghez ment eladás titokban eszközöltnek (latenter vendidissent) mondatik. Különben bizonyítják ezt, úgy szólván kivétel nélkül, a birtokeladásról szóló oklevelek; péld. C. D. IV. 2. 76. l.

³⁾ C. D. IV. 1. 171. l., v. Árp. uj okm. tár VIII. 226. l. Szomszédoknak beleegyező hozzájárulását birtokeladásához lásd C. D. IV. 2. 231. l.

adott esetben, az általok eszközölt adás-vevés érvényesége szempontjából, a vérrokonok beleegyezése, és a szomszédok elővételi kíváncalmának meghallgatása iránt a jogi bizonyosságot előállithassák. Ennél, valamint a fekvő birtoknak ekkor nagy jelentőségénél fogva, ennek bárminemű elidegenítése csak közbizonyosság mellett történni lehetett, és mióta e végre hazánkban a káptalanok és konventek szolgáltak, rendszerint ezek előtt. Formája az volt, hogy a birtokot elidegenítő azzal, kire azt vétel, ajándék fejében vagy más alapon fogva átruházni kívánta, az illetékes hiteles hely, káptalan vagy konvent előtt megjelent, rendszerint társaságában a beleegyező rokonoknak vagy szomszédoknak, és ezek jelenlétében, a birtoknak bizonyos egyén javára részéről elhatározott elidegenítését kinyilatkoztatá, vagy, mint azt később egy szokásos műszóval kifejezték bevallá, (*confessus est*), mely alkalommal történt igen gyakran a vételárnak átszolgáltatása is és viszont a vevőt vagy birtokszerzőt a nyert birtok iránt érhető minden perbeli megtámadások ellenében szavatosságnak vállalása.¹⁾ És mindezen cselekményekről a hiteles hely a feleknek hiteles okiratot állított ki. E bevallásról a nemesi birtoknak elidegenítését *vallásnak* (*fassio*) nevezte a magyar jog, s a mennyiben általa birtokhoz való örökjogot ruháztak át, később az *örökvallás* kifejezést használták. Hogy e vallásoknak iktatással való megerősítése divott-e már e korszakban, aziránt határozott adataink nincsenek, noha az okmányok a birtoknak ünnepélyes átadásáról a vevő részére itt-ott emlékeznek.

Az ily érvényes örökvallás útján szerzett birtokra

¹⁾ Lásd péld. C. D. IV. 1. 76. 1. A szavatosság vállalására nézve a rendes formula: „assumit etiam praefatus N., se firmiter obligando, ab omnibus impetitore volentibus dictos N. N. (scil. emtores) super terris antedictis expedire propriis laboribus et expensis.“ V. ö. C. D. V. 295. 1., v. u. o. IV. 2. 336. 1.

(haereditas v. possessio emtitia, aquisita) nézve a tulajdonos szabad rendelkezési joggal birt és nem volt, mint az örökölt birtokra nézve, a családi tekintetek által szabott korlátoknak alávetve. Mert hisz az a vevőre nézve az érte adott pénzt, vagy pedig ezt helyettesítőleg igaz becsü értékében átadott ingóságokat ¹⁾ képviselte, tehát oly vagyont, mely a szabad egyén rendelkezése alól kivonva nem volt. A szerzett és örökölt birtok közötti ezen különbség hazai jogunkban folyton megtartotta jelentőségét. ²⁾

Végtére a szabad tulajdonnal a birtok visszakövetelésének joga is járt az azt hazugul magáénak valló vagy pedig háborító ellenében, mi birtokvitató perekre szolgáltatott alkalmat, melyekben hozott ítélet alapján a jogtalan birtokosnak a birtokból való kivetése következett be, mi hogy az ez által emelt épületek elhamvasztása vagy egyébkénti szétrombolásával is történt, okmányok említik. ³⁾ A birtok erőszakos elfoglalása pedig hatalmaskodásnak tekintetett, miről alantabb bővebben lesz szó. ⁴⁾

5. §.

A nem nemesi tulajdon és birtok.

Valóságos tulajdonnal fekvő vagyonhoz a nemeseken kívül még csak a várjobbágyság némely előkelőbb

¹⁾ Hogy a vételár részint pénzben, részint pedig könnyen pénzre tehető tárgyakban, különösen ökrökben, lovakban, fegyverekben adatik, annak példái e korból gyakoriak. Lásd Árp. uj okm. tár VII.

²⁾ Különösen jelentős e különbség az örökjogban. Lásd még C. D. IV. 1. 24—26. l.

³⁾ „Eodem tempore praestaldus veniens jussu Regis terram et metas cum privilegio circuevit, Molendinum Martini combussit, ostia domus Petri perforatum securibus confregit, atque Scisciensis destructio domibus, confractisque hostiis de terra eiecit.“ Árp. uj okm. tár I. 68. l.

⁴⁾ Erről alantabb e könyv 9. fejezetében.

elemei ¹⁾ birtak, és mióta a városi szabadság mindinkább kifejlődött, a várost területéhez megillető tulajdonjog alapján még a *polgárok* városi fekvőségekhez. Tulajdonjogot ezekhez, mint területe alkotrészeihez a város adott, és ép azért annak megszerzése élők közt, vagy pedig halál esetére való átruházásának módozatai és feltételei helyhatósági megállapítástól függtek. ²⁾ Azonban már e korszakban általános elv volt az, hogy városi fekvőségnek bármely átruházása csupán a városi hatóság, bíró és esküdt polgárok, előtt tett vallás útján eszközöltethetik s ezáltal kiállított oklevéllel bizonyítatik. ³⁾ Jogi természetére nézve a városi fekvőség a nemesi birtoktól különösen azáltal különbözött, hogy a városi közönség terhei, melyek pedig a jobbágyi községekeitől inkább csak mértékre, mint lényegre nézve különböztek, megfelelő részben rajta nyugodtak. ⁴⁾

Az ország többi szabad sorsú lakosait, mint a várjobbágyokat, várnépbelieket, hospiteseket stb., az általok birt fekvőségekhez tulajdonjog nem illetett meg, nem különösen a szabad rendelkezés joga, hanem csupán birtoklási és sokféleképp korlátozott használati jogok, miket utódaikra is átszállítottak. ⁵⁾ A tulajdonképi szolgák pedig, mint teljesen uraik hatalma alatt állók, fekvőségekre vonatkozó tulajdonjoggal épen nem birtak, de rendszerint még határozott birtokjoggal sem.

¹⁾ „Jobagionibus vero castri Musuniensis . . . pro Comite Ceken assistantibus et affirmantibus, quod eiusdem conditionis sint, cuius et ipsi sunt; qui libere terram suam possunt vendere“ mond egy 1230-ki oklevél. C. D. III. 2. 221. l. Hogy a várjobbágyok rendszerint csak királyi engedéllyel adhatták el birtokukat, ez állásuk természetéből folyt és említik az okmányok is; péld. Árp. uj okm. tár I. 257. l.; v. C. D. IV. 1. 395. l.

²⁾ Lásd péld. a selmeczi jogkönyvet.

³⁾ Pélld. Árp. uj okm. tár VII. 415. l.; C. D. VI. 2. 301. l.

⁴⁾ V. ö. a harmadik könyv 4. fejezetének 3. §-át.

⁵⁾ Ez állásuk természetéből folyt. Hogy különben e birtokok is u. n. ágbirtokok voltak, arra nézve lásd C. D. IV. 1. 196. l.

A nagyobb uradalmakban azonban (e korszakból még csak a főpapiakra nézve vannak adataink) azon mezőgazdasággal, melyet a középkorban üztek, járt, hogy valamint az ott letelepülő szabadoknak, úgy szolgáltnak is állandóan adtak át miveltetés végett földeket, bizonyos termésnek a földesur számára való szolgáltatása, vagy bizonyos gazdasági s egyéb szolgálatok teljesítése fejében. Jogi megállapítása ennek földesuri kiváltság útján, és pedig néha királyi megerősítés kíséretében, sajátos természetű paraszti birtokokat hozott létre, majd szabad, majd pedig szolgasorsú parasztok kezében.

A *parasztbirtokot*, melylyel a várnépbeliek birtoka jogi természetűre nézve egyezett és később eladományozva végkép azzá vált, e korszak okmányjaiban rendszerint a „*mansio*“ vagy „*mansus*“ kifejezés jeleli.¹⁾ Nagysága iránt, mely egyébként vidékekként valószínűleg különbözött, a kútfők bizonytalanságban hagynak bennünket, de bizonyára ahhoz is, mint a nemesi eke-aljához, nemcsak szántóföldek, hanem a földesuri falu rétje, legelője, erdejében való használat²⁾ is járt. E paraszti birtokot a legkülönbözőbb szolgálatok terheltek,³⁾ mert hisz a nagyobb jószágtestek nem pusztán csak gazdasági termékeket voltak hivatva tulajdonosaiknak nyújtani, hanem egyszersmind a közvetlen alapot is szolgáltatni arra, hogy azon háztartáshoz, milyen-nel gazdagabbak a középkorban birtak, megkívántató

¹⁾ C. D. II. 91. l., u. o. III. 1. 62. l. stb. A castrensek mansióira nézve lásd C. D. V. 1. 147. l., v. u. o. IV. 1. 195. l.

²⁾ „Ubique sunt familiae S. Mauricii, omnes mixtim habent agros fenum et omnia ad humanum usum competentia cum villanis uniuscuiusque villae,“ áll a bakonybeli apátság jószágainak 1086-ki összeírásában. Árp. új okm. tár I. 34. l. Cserkészés engedélyére nézve lásd C. D. IV. 1. 306. l.

³⁾ Lásd ezekre nézve egyáltalában a püspökségek s apátságok, mint a pannonhalmi, bakonybéli, dömösi, jászói, szent benedeki stb. vagyonösszeírásait s kiváltságleveleiket Fejérenél és az Árp. új okm. tárban.

legszükségesebb iparczikkék és megannyi személyes szolgálatok rendelkezésre álljanak. ¹⁾

Olvassuk, hogy egynémely paraszttelék meghatározott mennyiségű gabonát volt köteles évenként a földesur éléskamrába szolgáltatni, mások baromfival, sertések s ökrökkel, vagy a hét meghatározott napjain halakkal látták el konyháját, kenyérrel cselédségét, gyertyával templomát; és ismét mások után több-kevesebb hordó bor vagy pedig árpából készült, ser-féle ital (cerevisia) jutott pinczéjébe. Voltak paraszttelkesek, kik az év némely napjaiban szántás, aratás, kaszállás, favágás s hasonlókra a földesur részére szoríttathattak, míg mások kocsival, lóval szolgálatjára bármikor készen lenni tartoztak, számára utközben sátrat ütni, utazó kápolnáját, milyent például a szent mártóni apát magával vihetett, utána hordatni, számára hajókat majd határozatlan, majd ismét csak bizonyos távolságra vontatni. Földesuri kiváltságlevelek szólnak még parasztokról, kik időnként, például hetenként felváltva (hebdomadarii) a földesuri udvarban tettek szolgálatokat; továbbá parasztok szolgálmányairól mézben, viaszban, sóban, vászonban, építési anyagban és pénzben is, sőt a dömösi prépostság némely erdélyi jobbágysai nyest és medvebőröket és bivalyszarvakat is tartoztak meghatározott mennyiségben évenként szolgáltatni. ²⁾ És végtére, mi már másutt felemlített, voltak mansiók, melyek lakosai állandóan bizonyos mesteremberi munkákat teljesítettek a földesur számára, mint azt a parasztnépnek e foglalkozások szerinti elnevezése is tanúsította, belőle kerülván ki az uradalomácsai, kovácsai, kocsi-

¹⁾ Ez a középkori nemzetgazdászati állapotokkal függött össze.

²⁾ „In Ultrasylvanis partibus sunt homines, qui debent per annum dare 20. martures, 100 corrigias et unam pellem ursinam et unum cornu bubalinum.“ C. D. II. 104. l.

gyártói stb.; így például a dömösi prépostság gani pusztájának nyolcz paraszttelkese minden évben két faházat tartozott a prépostság számára ácsolni.¹⁾

E terhek, melyekhez még gyakran közmunka, királyi adó és tized járultak, sokféleképen vegyítve jelentkeznek az okmányokban. Szolgáltatásuk határidejét is eltérőleg állapítják meg a földesuri kiváltságlevelek. Majd Sz. György vagy Sz. Mihály, majd karácson vagy husvét, vagy pedig Márton napját látjuk e végre kitűzve; apátságok s prépostságoknál pedig a jobbágyi fizetéseknek legalább is egy része rendszerint azok védszentje napján volt teljesítendő, péld. a jászóiak részéről ker. Sz. János,²⁾ a dömösi prépostság népei részéről pedig Margit napján.³⁾

Eleget téve évi fizetésbeli kötelezettségeinek a paraszt, feltéve hogy szabad sorsú egyén volt, elvonulhatott a birtokról, azonban csak kivételesen adnak a földesuri kiváltságok engedélyt arra, hogy az általa tett beruházásokat, vagy pedig földesuri mezővárosokban házát eladhassa.⁴⁾

¹⁾ „In villa Gan: Ahabur cum aliis septem mansionibus, vel duas operatas domos dant, aut mille asses per annum.“ C. D. II. 97. l.

²⁾ C. D. IV. 1. 305. l.

³⁾ C. D. II. 94. l.

⁴⁾ Így az esztergami érsek kereszturi jobbágyaira nézve rendeltetik: „Item si quispiam recedere voluerit, datis duodecim denariis liber recedet, et poterit domos suas, et alia bona, quae habebit, hominibus de eadem villa vendere, sed destruere non audeat, nec transferre. C. D. IV. 1. 441. l. És a jászóiak kiváltságlevelében áll (C. D. IV. 1. 306. l.) „Item clara luce venient, et venditis universis edificiis suis, clara luce recedent libere et secure. V. ö. még C. D. V. 2. 591. l.

VI. FEJEZET.

Az örökségi jog. ¹⁾

1. §.

A nemesi örökösödés.

Minden társadalomban, hol a birtok nem annyira egyéni, mint inkább családi vagyonként tekintetik, ingóságok és pénz még csak alárendelt szerepet visznek a vagyoni életben, az örökösödés rendje is tisztán családi, a család fentartására irányzott törekvéstől van áthatva. Ez jellemzi az árpádkori magyar örökösödési jogot is.

A legrégebbi korban a magyar nem birt a végrendelezés jogával, a nemzetség jogát a birtokhoz akaratával korlátozni nem állván hatalmában. A vérségi összeköttetés szerint legközelebbi firokon tehát szükségkép lépett az elhunynak birtoka élvezetébe, és erre vonatkozó igényei már az örökhagyó életében részesültek jogi védelemben. ²⁾ És ha az egész nemzetség kihalt,

¹⁾ Lásd ennek a többi európai népeknél e korszakban uralkodott szabályait illetőleg az általános jogtörténelmi műveken és *Gans* hírneves munkáin kívül még: *Siegel H.*: Das deutsche Erbrecht nach den Rechtsquellen des Mittelalters. Heidelberg 1853.; *Beseler G.*: Die Lehre von den Erbverträgen. Götting. 1835—37.; *Zimmerle L.*: Das deutsche Stamngutssystem. Tübingen 1857.

²⁾ Mindez a törzsszerkezet természetéből folyik és Sz. Istvánnak törvényei, különösen a II. 35. fejj., és a magyar örökösödés későbbi rendje is bizonyítják.

akkor birtoka, mert hisz úgy követelte azt a törzsszállás egysége, bizonyára a törzs többi, talán szomszéd, tagjaira szállott.

A tisztán természetszerinti örökösödés intézményébe, mely a magyarságnál, míg törzsekre oszolt, kizárólagosan uralkodott, rést Sz. István törvényhozása nyitott. Valamint ő hangoztatja első törvényeiben az egyéni tulajdonjogot a birtokhoz, úgy ő ad királyi hatalmánál fogva az egyénnek jogot vagyonát felosztani, abból fiai, leányai, neje, rokonai vagy pedig az egyháznak osztogatni, mit ha tesz halálával azt ki sem bonthassa fel. ¹⁾ István e törvénye nem foglalt magában, mint rendszerint állittatik, végrendekezési szabadságot, hanem és pedig csupán a család és az egyház körében, élők közötti rendelkezhetést. Birtokról a családon kívül intézkedni még élők között is csak a családtagok beleegyezésével lehetett, adakozások pedig egyházak javára a királynak ép említett engedélyén alapulván, azt minden egyes esetben külön kikéretni látjuk, már első királyaink idejében az egyháznak tett adakozásoknál nemcsak a rokonság beleegyezési nyilatkozatával, hanem királyi megerősítéssel is találkozván ²⁾

Jogot a családi birtokra vonatkozó oly intézkedésre, mely csak halál esetére lépjen hatályba, István nem adott, sőt egyik törvényében világosan elrendeli, hogy a szabad magyar halálával bármilyen forrásból fakadó birtoka fiutódjaira szálljon. ³⁾ A végrendekezés Sz. István idejében Európaszerte még csak kivételesen, nagy megszorítással volt megengedve és rendszerint

¹⁾ „Decrevimus regali nostra potentia ; ut unusquisque habeat facultatem, sua dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque, atque parentibus, sive Ecclesiae. Nec post eius obitum quis hoc destruere audeat,“ mond István II. k. 5. fej.

²⁾ Lásd péld. C. D. I. 394 – 396. ; u. o. II. 299. l. stb.

³⁾ II. k. 35. fej., melyben mindenkinek tulajdonát biztosítván rendeli: „Ac post eius vitam filii simili dominio succedant.“

nem az egyenes fiág ellenére. Hazánkban is találkozunk később *végrendeletekkel*, de mindig csak egyenes fiutód hiányában (*haeredis carente solatio*), ¹⁾ és ekkor is csak kinyert királyi engedély mellett, a családtagok természetes öröklési rendjének megzavarása királyi tekintélyre támaszkodva volt csak képzelhető. ²⁾

Alapot adott ez azon az egész Árpádkorszak alatt uralkodott tannak, hogy a szabad magyar, ha egyenes ága kimult (*liberorum vel haeredum carens solatio*), csak a király engedélyével rendelkezhetik tetszése szerint halála esetére rokonai vagy neje javára, vagy pedig az egyházat részesítve birtokában, mint e korszakban mondák lelki üdvére (*pro remedio animae*). ³⁾ Ez egyetemben a királyt az adománybirtoknál megillető háromlási joggal, azon elv felállításához vezette az adománybirtok mindinkább terjedésével királyainkat, hogy mindenkinek birtoka egyenes ága kimultával a királyra száll és a rendelkezés a felett s a távolabbi családtagoknak abban való részesedése merően a király kegyelmétől függ.

És ez nem szűnt meg az arany bulla 4-ik és az 1231. 11-ik törvénycikkelyek után sem, melyek e mindinkább elharapódzó felfogás ellenében az egyenes fiutódok nélkül elhalónak szabad rendelkezési jogot adnak birtoka felett, a leányoknak kijáró negyed kivételével. ⁴⁾

¹⁾ Lásd péld. Árp. uj okm. tár I. 69. l., v. C. D. IV. 1. 79. l. Hogy a „haeres“ szó e korszakban rendszerint csak fiutódnak, nem pedig örökösnek egyáltalában jelelésére szolgált, azt e korbeli végrendeletek világosan tanúsítják. V. ö. péld. Árp. uj okm. tár I. 63—64. l.

²⁾ Bizonyítják ezt megannyi a Fejér-féle és az árpádkori uj okm. tárban előforduló e korbeli végrendeletek.

³⁾ Így Chák, soproni ispán ősi jószágait illetőleg oly rendelkezést tesz, hogy: „inter filios meos sex, septimum filium Ecclesiam praedictam (sc. monasterium de monte s. Mariae) autoritate paternali, tanquam primogenitum constituam haereditate legitima.“ C. D. IV. 1. 98. l.

⁴⁾ „Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis

Handwritten note:
M. J. ...
L. ...
monasterium ...

Az ezeket követő időszakra esnek ugyanis királyaink azon kiváltságai, melyek egyes egyházakat, például a nagyvárad püspökséget, vagy az esztergami érsekséget azon előjogban részesítik, hogy külön királyi engedély kikérése nélkül is lehessen végrendeletileg reájok birtokokat szállítani. ¹⁾ És IV. Béla egy 1256-ki oklevelében a királyi gondoskodás különös tárgyaként tünteti fel azt, hogy azok, kiktől a gondviselés gyermekeket megtagadott, fejedelmi kedvezményből rokonaik sorából nevezhessenek magoknak örökösöket s utódokat. ²⁾ Még az 1291. 26. t. cz. engedélyére volt szükség, hogy az egyenes fiutódokkal nem bíró örökhagyó nemesnek akár rokoni, akár neje, akár pedig az egyház javára, csupán káptalan előtt tett végrendelete érvényesnek elismertessék. ³⁾ A végrendelkezési szabadság azonban, mely ilykép királyi kedvezményből csak a tizenharmadik század végével vált a nemesek jogává, csak is ily szűk korlátok között mozoghatott, birtoknak idegen családbelire való átruházását az Árpádkorszak megannyi végrendeleteiben hiába keresnénk; ha valakinek nem-

filia obtineat: de residuo sicut ipse voluerit, disponat, et si morte preventus disponere non poterit, propinqui sui qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit,“ mond az 1222.

4. És ezzel egészen egybehangzó az 1231. 11. t. cz.

¹⁾ L. C. D. V. 3. 158. l. és Endlicher Monum. Árp. 500—503. l.

²⁾ „*Provida regum circumspectio sic solet subditis prospicere, ut et si desit eis solatium liberorum, tamen de propinquis suis heredes sibi instituere possint, et pariter successoris beneficio principali*“ írja IV. Béla. C. D. IV. 2. 378. l.

³⁾ „*Item concessimus, quod si quis nobilium sine haerede decesserit, possessiones sic decedentis haereditariae, emittitiae et etiam adquisitae, nullatenus debeant confiscari; sed idem decedens propinquis aut alicui propinquorum, seu uxori, vel etiam ecclesiis pro remedio animae suae legare in morte et conferre in vita cuicunque voluerit liberam habeat facultatem*“ rendeli az 1291. 26. t. cz. És valóban III. Endrének egész uralkodása alatt nem találkozunk királyi megerősítést nyert végrendelettel. Egy-szerűen káptalan előtt tett végrendeletnek példáját lásd Árp. uj okm. tár. V. 72. l.

zetsége, vérrokonsága egyáltalában nem volt, a birtok a királyra szállott.

Az árpádkori örökösödésnek egyik főjellemvonása tehát, hogy az *egyenes fiutódok szükségképi örökösök*, kiknek rövidségére végrendelkezni az örökhagyónak semmikép sem áll jogában, az összes árpádkori okmányok és törvények között egy sem emlékeztet a kitagadás lehetőségéről. ¹⁾ Innét hogy e korszakban a „*haeres*“ (örökös) kifejezéssel rendszerint csak egyenes fiutódokat jelelnek és mivel a fekvő birtok ilykép állandóan szállott a családban utódról-utódra a „*haereditas*“ (örökség) szó a fekvő birtokkal egyértelműleg használatik. A család nevének fentartására irányzott tekintet sugallta azon szabályt is, hogy az osztálynál a családi lak, vagy mint e kor okmányai mondják, az *udvarhely* mindig a legifjabb fiut illette meg. ²⁾

Ha fiörökös nem létezett, a birtok negyede (quarta) kijárván a leányutódoknak ³⁾, a hátralévő rész felett csak királyi engedély mellett lehetett rendelkezni rokonok, hitvestárs, vagy pedig az egyház javára; és ha ez nem kéretett, akkor az örökhagyóval *közös östől leszármazottak* (*ab uno avo descendentes*) a természetes sorrend szerint örökölték hátrahagyott javaiban, és pedig Sz. István és az első Árpádkirályok idejében tekintet nélkül azok szerzési módjára. Kálmán király óta azonban csak is a szállásbirtok, vagy a vett jószág szállott át a rokonokra egyáltalában, de nem a Sz. István uralkodását követő időből való adománybirtok, mely azóta csak az egyenes utódokra vagy pedig a

¹⁾ Legfeljebb, hogy kivülök még az egyház is részesítették királyi engedély folytán a hagyatékban.

²⁾ „*Edificia et coetera necessaria, quae super ea sunt ut mos est in Hungaria, junior habebit.*“ C. D. III. 2. 228. l. és v. ö. még u. o. IV. 1. 79. l.

³⁾ 1222. 4. és 1231. 11. t. cz.

fivérekre és ezek gyermekeire volt átörökökithető ¹⁾ Sőt későbbi királyaink alatt az adománybirtok, mint ágbirtok, pusztán csak az egyenes utódokra száll át, mely elvet királyaink, mint fentebb láttuk, a birtok minden nemére kiterjeszteni törekedtek. Az arany bulla és az 1231-ki törvényhozás ugyan, fiörökös és végrendelet hiányában, a rokonokra rendelik szállítani (kivételével a leánynegyednek) a birtokot, határozott különbséget nem téve annak adományi és nem adományi minősége között. ²⁾ Azonban mindamellett úgy látszik, hogy ezek csak is a nem adományi birtok védelmére hozattak a királyságnak a magszakadás esetében emeltetni kezdett igényei ellenében. Nem csak hogy az adománybirtokot egyszerűen ágbirtokként látjuk továbbra is szerepelni, ³⁾ hanem az 1267-ki törvényhozás is csupán a csatában elhullottra nézve állapítja meg kedvezménykép, hogy fiörökös hiányában birtokai okvetlenül rokonságának jussanak, tekintet nélkül azok szerzési módjára, ⁴⁾ különben pedig a király elébe rendeli idéztetni az egyenes utód nélkül elhaló rokonságát, melynek netaláni igényei meghallgatása után történjék csak rendelkezés hátrahagyott birtokai felett, ⁵⁾ ezek

¹⁾ „Possessio quaelibet a S. Stephano donata, humane successionis quoslibet continget haeres. Possessio vero ab aliis Regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerit, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exhaeredentur. Germanus autem praedictus si non inveniatur, Regi haereditas deputetur“ rendeli Kálm. I. 20. fejezet.

²⁾ Tudniillik az 1222. 4. és 1221. 11. t. czikk.

³⁾ V. ö. péld. Árp. új okm. tár VI. 498. l., C. D. IV. 1. 289. és 341. l. és különösen C. D. IV. 1. 24—26. l.

⁴⁾ „Item si aliquis ex nobilibus non habens haereditatem in exercitu mortuus fuerit, possessiones istius quocunque modo acquisitae ad manus regias non devolvantur, sed cognatis vel generationi suae remaneant“ írja az 1267. 9. t. cz.

⁵⁾ „Item volumus, quod si aliquem de nobilibus sine herede

természetéhez képest, melyeknek ujalagos eladományozásánál azonban, úgy kívánta a szokás, különös tekintet volt az elhunytnek érdemesebb rokonaira.¹⁾ Ha azonban az elhunyttal egész nemzetsége kihalt és nem történt szerzett birtokait illetőleg részéről rendelkezés hitvestársa vagy pedig az egyház javára, a király lett örököse.

Az egyes nemzetségi tagnak ezen joga a családi birtokhoz, az örökséghez, már az örökhagyó életében védve volt, midőn a legközelebbi rokonok, tehát valószínű örökösök, beleegyezésével lehetett csupán azt eladni vagy egyébként másra átruházni, mely joga a rokonságnak, ha égető szükség kényszerített arra (urgente necessitate), elővételi joggá változott át.²⁾ De a vétel útján szerzett jószágok felett, mint azt már Kálmán is elismerte, a szerző szabadon rendelkezhetett,³⁾ azokat ép úgy mint ingóságait örökösei helybenhagyása nélkül is eladhatta. És így, miután a fekvő birtoknak e korszakban nehézkes forgalma mellett a vétel útján szerzett birtok, ha eltekintünk az egyházaktól, ritkább lehetett, a magyar örökösödés az egész korszak alatt csak kivételesen alapult az örökhagyó akarátán, hanem a családnak a birtokhoz való igényein, és ép azért nem volt oly értelemben törvényes örökösödés, hogy a

mori contingerit, possessiones eius non distraherentur, nulli donentur, nulli conferantur, nulli perpetuentur, donec cognati et generationes eius ad praesentiam nostram evocentur et ipsi ac baronibus nostris praesentibus de iis ordinetur sicut dictaverit ordo juris.“ 1267. 7. t. cz.

¹⁾ Így IV. László 1279-ben bizonyos Langreusnak, ki egyenes utód nélkül mult ki, birtokait rokonainak adományozza „quibus ratione cognationis et vicinitatis secundum Regni nostri consuetudinem magis quam alicui extraneo debebant condonari“. Árp. uj okm. tár IV. k. 179. l. És v. ö. még Zichy Codex 55. l.

²⁾ V. ö. C. D. IV. 1. 311. l., hol a rokonok káptalan előtt kijelentik, hogy a nekik felajánlott családi birtokot magokhoz váltani nem képesek.

³⁾ Kálm. I. 21 fej.

végrendeletinek mintegy pótlásául szolgált volna. Az örökösödés inkább csak az elhunynak egyszerű kilépését jelentette a családi birtokból és a legközelebbi rokonnak belépését annak teljes élvezetébe, a mihez való jog megillette őt születésétől kezdve és melyet tőle egy oldalú intézkedéssel elvonni rendszerint nem lehetett.

Az árpádkori magyar örökösödési jog, ép kifejtett természeténél fogva, nem kedvezett a nőutódoknak. Résztételük a rendszerint fegyverrel szerzett és a nemzetségnek fentartására rendelt birtokban, ezt idegen nemzetség kezére juttatta volna, mi a magyarnak élénk családi érzetével és birtokfelfogásával egyaránt ellenkezett. Ugy látszik, hogy régente a nőutódok a fiörökösöktől csak illő tartást követelhettek s férjhez menve kiházasítást, ¹⁾ azt, mit a későbbi magyar jog a *hajadoni og* (jus capillare) alatt értett. Később, mint azt első ízben az arany bulla említi, a leányutódoknak kijárt az apai ősi birtok negyede ²⁾ is. E *negyed* (*quarta*) nem ritkán természetben hasitatott ki az apai birtokból, míg nem az 1291-ki törvényhozás annak a leányok részére igaz becsü szerinti kifizetését hagyá meg. ³⁾ A leányoknak e korlátolt örökösödésén csak is a végrendelkezés tágithatott, melyet a legtöbb esetben az ő javukra látunk igénybe vétetni, ha nem történik az az egyház vagy pedig a hitvestárs javára.

¹⁾ Hogy ez fiörökösök létezése mellett még később is szokásban volt lásd C. D. IV. 1. 162. l.

²⁾ 1222. 4. és 1231. 11. t. cz. Hogy a szerzeményből nem járt ki, arra nézve v. ö. C. D. IV. 1. 148. l.

³⁾ „Item in possessiones nobilium seu Saxonum praedictorum non possit introire extraneus ratione dotis, aut ratione quartae filiabus debitaе, sed haeredes decedentium, vel proximiores de generatione sua, redimant eas secundum estimationem iustam, regni nostri consuetam“ rendeli az 1291. 30. t. cz.

2. §.

A nem nemesek végrendelkezési és örökösödési joga.

A nem nemes, bármily állapotu volt is, a végrendelkezés jogával rendszerint nem birt, hanem birtoka a hozzá fűződő szolgálatokra való kötelezettséggel egyetemben szükségkép szállott át utódaira, és a tulajdonképi szolgának, ki önálló vagyon szerzésére képtelen volt, halálával mindaz, minek használatában volt, urára háromlott. A várnépbeliekről pedig tudjuk, hogy csak egyenes fiutódaira szállithatták át vagyonukat, egyedül a győri várhoz tartozók különös kiváltság folytán még édes testvéreikre; ilyenek hiányában pedig a hagyaték felében a nőutódokat és a hitvestárst, felében az ispánt illette meg, ki annak két harmadát kapta, ha gyermekek egyáltalában nem léteztek, a hátralévő harmad a hitvestársnak jutván. ¹⁾

A végrendelkezés szabadságát azonban már e korszakban kiterjesztetni látjuk a hospitesek némely községre, ²⁾ de különösen a városok polgáira. Királyaink városi kiváltságainak a tizenharmadik századtól innen egyik állandó pontja, hogy egyenes fiutódok hiányában a polgárok szabadon végrendelkezhetnek, csak hogy míg egynémely kiváltságlevél e jogot merően az ingóságokra szorítja, ³⁾ addig azt mások, és pedig a későbbiek már rendszerint, az ingatlanokra is kiterjesztik, ⁴⁾ noha nem mindig egyenlő feltételek alatt. Így a zágrábi polgárok a városi hatóság külön beleegyezésére

¹⁾ Lásd C. D. IV. 1. 196. l.

²⁾ Például a verőczeiek részére 1234-ben C. D. III. 412 l., vagy 1201-ben Imre a patakiak részére. C. D. II. 388. l.

³⁾ Lásd a n.-szombati kiváltságlevél 14. pontját Endlichernél 445. l.

⁴⁾ Lásd például Pest, Komárom, Szamobor és mások kiváltságait Endlichernél.

szorultak, hogy ingatlanaikról végrendeletet tehessenek hitvесеik vagy rokonaik javára, és ha valaki végrendelet nélkül, mi rokonsággal sem bírva, halna el, hagyatékának két része egyházak és szegények között kiosztatni rendeltetett, a harmadik pedig a város javára fordíthatott, ¹⁾ míg hason esetben Buda vára vendégeinek hagyatékából csak egy rész osztatott ki alamizsnakép, kettő pedig a várerődítvények fentartására rendeltetett. ²⁾ A végrendelezhetés, melylyel a tizenharmadik századtól fogva kiváltságok ruházták fel a királyi hospitesek és polgárok községet, az Árpádkorszak végével a tulajdonképi városi polgárságnak már jogaként tekintetett, mely azt külön kiváltság nélkül is megilleti, ³⁾ melynek feltételei azonban, valamint az öröklés szabályai egyáltalában, az önálló városi hatóság által állapíttak meg, mint már régebben oly községekben, melyek kiváltságilag élvezték azon kedvezményt, hogy saját, és pedig rendszerint német, joggal élhessenek. ⁴⁾ A nemesi örökösödés mellett ezzel sajátos elvekkel bíró polgári örökösödés létesült, melynek helyhatósági szabályozása egy emléket már e korszakból birjuk a IV. Béla alatt szerkeztett selmeczi jogkönyvben, mely már a polgári hitvestársnak a nemesénél terjedtebb örökjogát és a városnak polgárai urafogyott vagyonához való jogát hangoztatja.

Végtére a földesuri jobbágyság is már e korszak vége felé, de még csak igen kivételesen, szert tesz végrendelezhetésre. Fenmaradt Albert jászóvári prépost

¹⁾ Lásd a zágrábi 1266-ki kiváltságlevél a 19. és 20. pontjait Endlichernél.

²⁾ Lásd IV. László 1276-ki oklevelét C. D. VI. 2. 401. l.

³⁾ Innét, hogy a későbbi városi kiváltságlevelekben, mint péld. Soprony, Pozsonyában már említés sem tétetik a szabad végrendelezésről.

⁴⁾ V. ö. például a selmeczi jogkönyv első pontjait Árp. új okm. tár. III. 207—208. l.

1243-ki kiváltságlevele, melylyel Jászó lakosainak ingók és ingatlanokra egyaránt kiterjeszkedő végrendelkezési jogot ad ¹⁾ és István esztergami érsek kereszturi jobbágyságait, ²⁾ IV. Béla pedig a székesfehérvári prépostságait jogosította fel, ha tudniillik nem birnak fiutódokkal, végrendelkezni, azonban úgy, hogy az érsekség, illetőleg prépostság tisztje a jobbági hagyaték egy-egy értékesebb tárgyát ura számára követelhesse. ³⁾

¹⁾ C. D. IV. 1. 306. l.

²⁾ C. D. IV. 1. 441. l.: „Item de rebus morientis sine haerede Comes accipiet unam, quam voluerit, de coeteris moriens disponet pro sua voluntate. Si vero intestatus decederit, devolvantur bona sua ad uxorem, vel ad filiam suam si habet; salvo tamen jure Comitum sui, ut praedictum est.“

³⁾ Lásd C. D. IV. 3. 518. l. A hagyatékból az ur vagy tisztje általa kiválasztott ily tárgyat „Besthaupt“-nak nevezte a németiség.

VII. FEJEZET.

Az ingó vagyon és joga.

1. §.

Bevezetés. Az ipar és kereskedelmi élet s joguk.

Az árpádkori vagyoni élet tulnyomólag a földbir-
tokon nyugodott. Ha eltekintünk a néhány tulajdonkép
várostól, Magyarországon az ingó vagyon e korszakban
még oly jelentéktelen, hogy nem is visz önálló szerepet,
hanem mint az ingatlan tartozéka jő csak tekintetbe. E
szempontból az ingó vagyon egy része sem birt oly
becscsel, mint a marhaállomány, melynek nagysága volt
határozó, kivált e korszak elejével, a gazdagságra, ökrök
lovak ekkor még igen gyakran a pénzt is helyettesít-
vén. ¹⁾ Felfoghatóvá teszi ez, hogy a magyarság a
marha szót ingó vagyonnak egyáltalában jelelésére is
használatba vette, mi egész a 17., 18-ik századig gya-
korlatban maradt. ²⁾

Az ingó vagyon ezen alárendelt szereplése az ipari
s kereskedelmi élet fejletlensége és a pénzforgalom kis-
szerűségének volt következménye.

¹⁾ Bizonyítják ezt Sz. István törvényei, melyek tinóiban állapítják
meg a birságokat, és később is a vételárt, vagy a hitbért igen gyakran
egészben vagy részben igaz becsü értékben vett lovakkal vagy marhával
fizetik. Lásd péld Árp. uj okm. tár VIII. 74. l.

²⁾ Bizonyítják ezt 17-ik századbeli vagyonösszeírások, melyekben
péld. arany és ezüst marhákról van szó.

Az *ipart* illetőleg ¹⁾ megjegyeztetett már föntebb, hogy az eleinte Magyarországon is, mint Nyugat-Európában, többé-kevésbbé szolgasorsuak által üzetett, tisztán a földesur vagy pedig a várnak érdekében; hogy az a földhöz kötött, házi iparnak természetével birt. Csak idővel, midőn a főpapi uradalmakban a földesúri mesteremberi szolgálmanyoknak bizonyos határt szabtak és a kiváltságolt jobbágyközségekben is személyükre nézve szabad mesteremberek zselléreként letelepedtek, ²⁾ dolgoztak ezek magok számára, a vásárra is. Szabad, önálló iparos tevékenység azonban e korban csak a városokban fejlődhetett, mely az Árpádkorszak elejével ugyan, valamint a városi élet, még csak csirázóban volt, de a tizenharmadik században, a városoknak nagyobb önállóságra emelkedésével, mégis már némi kifejlődéshez jutott. A városi ipari élet rendjét e korszakban nem ismerjük, de aligha téves állításunk, hogy miután az önálló szabadabb ipari élet a városokban ezeknek területükhez való teljes, önálló tulajdonjogán alapult, annak feltételei és szabályai megállapítása a városi hatóságtól függött és így helyhatóságilag történt. A czéhrendszernek azonban, mely Nyugat-Európában is csak a tizenkettedik, de különösen a tizenharmadik században jutott virágzáshoz, nyomaival e korszakban még nem találkozunk, az nálunk ugy látszik a tizennegyedik századnak műve volt.

Valamint az ipar ugy a forgalom szabadságát sem

¹⁾ Ennek európai fejlődése iránt érdekes felvilágosításokat adnak: Mascher H. A.: Das deutsche Gewerbewesen von der frühesten Zeit bis auf die Gegenwart. Potsdam 1866. és Weinhold: Geschichte der Arbeit 1872.

²⁾ »Item fabri, carpentarii, sartores, pistor, carnifices, pelliones et his consimiles, qui ad ordinem villae non sedent, sed in curia aliorum residendo quaerunt victus suos, duodecim denarios pro tempore existentes annuatim monasterio persolvebunt«, írja péld. az 1243-ki jászói kiváltság.

ismerték e korszakban. ¹⁾ László törvényei, valószínűleg a közbiztonságra való tekintetből, még csak vásáron engednek érvényes adás-vevési üzletet kötni és itt is csak alkalmas tanúk jelenlétében, ²⁾ megszorítás, mely később kiveszett a gyakorlatból. De zsidók és keresztények közötti adás-vevési szerződéseknek még Kálmán törvényei értelmében is tanúk előtt és írásban kellett mindig eszközöltetniök és a szerződő felek pecsétjeivel megerősíttetniök. ³⁾ Tulajdonképi árúforgalom később is csak vásárokon volt található.

A vásárjog királyi jog volt, melyet királyi kiváltság útján ruháztak át magánosok- vagy városokra olykép, hogy bizonyos helyen, bizonyos napon vásárt tartassanak. ⁴⁾ Az adó a vásárra hozott árúk után, mely Kálmán törvényei szerint még egyszer oly magas volt, ha kereskedő, mintha a termelő maga hozta azokat oda⁵⁾, mindig a királyt illette meg, feltéve, hogy a kiváltság nem adott jogot szabad vásárnak (liberum forum) tartására, melyen vásáradó nem szedetett, ⁶⁾ vagy nem ruházta fel a vásárjoggal megadományozott földesurat vagy várost a vásáradónak szedése jogá-

¹⁾ Hogy mikép fejlődött a kereskedelmi élet és joga Nyugat-Európában, azt érdekesen rajzolja *Falke Joh.* Die Geschichte des deutschen Handels. Leipzig 1860. 2. köt. És lásd még ugyanattól: Die Geschichte des deutschen Zollwesens. Leipzig 1869.

²⁾ Sz. László II. 2. fejez., mely így kezdődik: »Nemo vendat vel emat, praeter mercatum.«

³⁾ Kálmán II. 3. fejez. „De emptionibus et venditionibus Christianorum et Judaeorum.“

⁴⁾ Például C. D. I. 300 és 309. l. Árp. új okmánytár VIII. 6. l. és lásd a városi kiváltságleveleket Endlichernél.

⁵⁾ „Mercatores ad id solum ut ditescant, venalium rerum dediti studiis, pristina dupplicent tributa, Pauperes vero qui de mercato vivunt, solita tributa persolvant“ rendeli Kálmán király II. 33. fej.

⁶⁾ Lásd péld. C. D. III. 1., hol Sebus ispánnak szentgyörgyi birtokán „forum ab omni exactione tributū liberum“ engedélyeztetik II. András által; vagy pedig Árp. új okm. tár IV. k. 379. l.

val. ¹⁾ Árpád-királyaink vásárprivilegiumai azonban mindennapi és heti vásárokról szólnak csak, *országos vásárnak* (*nundinae*) csupán egy példáját ismerjük e korszakból, melyet tudniillik IV. László a budai polgároknak 1287-ben engedélyezett, menten minden más hatóság beavatkozásától, és mentessége mellett az odavonuló kalmároknak nemcsak a vásáradó, hanem jövet s menet egyaránt minden vámnak fizetése alól is. ²⁾

A szabad kereskedésnek számos akadályai voltak az Árpádkorszakban. Mindenekelőtt a *vámok*, melyek majd az ország határán (*tricesimae* — *harminczad* név alatt), ³⁾ majd ismét az országban forgalomba hozott árúk után (*tributum*, *teloneum* név alatt) utak, hidak, révek fentartása fejében szedettek; és pedig majd a királyi kincstár, majd ismét különös királyi kiváltság alapján magánosok, városok vagy egyházak számára. ⁴⁾ Számuk a későbbi Árpádkorszakban, különösen IV. László alatt, részint vámkiváltságoknak sűrűebb osztogatása, részint vámhelyeknek önhatalmulag történt felállítása folytán, oly annyira növekedett, hogy az 1291-ki országgyűlés szükségesnek tartotta a IV. László alatt emelt vámokat megszüntetni ⁵⁾ és 1297-ben szigorú büntetést, t. i. méltóság- s jószágvesztést, szabtak azon főurak vagy földesurakra, kik királyi kiváltság nélkül szednek vámokat. ⁶⁾ Általánosabb

¹⁾ L. péld. C. D. II. 245. l., v. C. D. IV. 2. 305. l. és lásd péld. még Sopronnak 1277-ki privilegiumát Endlichernél.

²⁾ L. Endlicher Monum. Árp. 602—605. l.

³⁾ C. D. V. 3. 467. l.; C. D. III. 1. 87. l.

⁴⁾ L. Győr, Sopron, Pozsony kiváltságleveleit Endlichernél; vagy C. D. III. 1. 79. l.

⁵⁾ „Item omnia tributa tempore Ladislai regis facta, omnino extirpentur,” mond az 1291. 17. t. cz. És hogy a kereskedők IV. László alatt még egyéb szokatlan faggatásoknak voltak kitéve, bizonyítja az 1291. 16. t. cz.: „Item impignorationes super transeuntes incolarum Regni nostri, penitus volumus et fecimus aboleri.”

⁶⁾ Endlicher Monum. Árp. 629—630. l.

vámdijszabályzás úgy látszik IV. Béla alatt jött létre, legalább későbbi okmányok gyakran követelik a vámoknak oly módon, mint IV. Béla idejében szedését.¹⁾ Fizettetett pedig a vám majd természetben, például száz sósziklától egy'; majd, és pedig többnyire, pénzben, sőt Esztergamban a piacon állandó sátrakkal bíró kereskedők vagy pedig állandó üzletet vivő iparosok, bizonyos időközben, például hetenként vagy hónaponként, megszabott sommát voltak kötelesek üzletük fejében fizetni.²⁾ E vámok alól királyaink gyakran adtak mentességet, különösen egyházak alattvalóinak és városoknak, és pedig majd korlátlanul,³⁾ majd pedig csak bizonyos vidék vámhelyeire vonatkozólag;⁴⁾ és III. Endre 1291-ki törvényhozása a nemesek és egyházak jobbágyságait egyáltalában felmenti a vám fizetésének terhe alól és azt kizárólagosan a kereskedőkre szorítja.⁵⁾

A vámoknál is súlyosabban nehezedtek a kereskedelemre némely városoknak adott kereskedelmi szabadságok. Különösen az *árúmegállítási jog*⁶⁾, mely, valamint a vám, a kereskedőt határozott utak használására kényszerítette és melynél fogva az azzal megajándékozott városban volt köteles a kereskedő eladásra bocsájtani

¹⁾ Lásd péld. III. Endrének a megelőző jegyzetben idézett rendeletét.

²⁾ Lásd az árpádkori vámdijszabályzatokat Endlichernél: Monum. Árp. 491–496., 605–612. l.

³⁾ Például a székesfehérvári prépostság, az esztergami érsekség népei. Endlichernél 486. l. Pozsony 1291-ki kiváltságlevele; vagy az 1271-ki győri.

⁴⁾ Péld. a vassvári vendégeknek Zala- és Vas megyékre nézve. Endlicher i. m. 553. l.

⁵⁾ „Volumus etiam, quod in locis antiquorum tributorum populi nobilium et ecclesiarum tributa non persolvant, sed tantummodo mercatores de aliis Regnis ad alia regna transeuntes,” mond az 1291. 18. t. cz.

⁶⁾ A németiség ezt Stapelrecht, jus Stapulae, jus descensus nevezte.

áruit és így az illető város polgárainak az ország többi lakosai előtt elővételi jogot adni. E jog lehetett általános, mint például Budáé, ¹⁾ mely minden a Dunán, akár le, akár felfelé induló árúkkal megrakott hajóra vonatkozott; vagy pedig, mint Győré, Pozsonyé, csak bizonyos vidékről jövő, vagy meghatározott nemű árucikkekre szorítkozó. ²⁾ És Pozsonyt III. Endre 1297-ben még azon kedvezményben is részesítette, hogy Bécs felől a Dunán árukat hozó hajósok, csak Pozsonyig vihessék azokat, honnét tovább csupán e város hajósai által szállíttathassanak; ³⁾ IV. László pedig, hogy a vasvári vendégek részére a posztóval való kisebb kereskedést biztosítsa, idegen kereskedőknek csak végekben, nem pedig rőf szerint engedett posztót a vasvári vásáron áruba bocsájtani. ⁴⁾

2. §.

A pénzüzlet és a szerződési jog.

A szerződési jog azon része az árpádkori jogéletnek, melyre vonatkozó szabályokkal alig találkozunk kútfoinkben. Azon néhány szerződés, melynek emléke e korból reánk maradt, káptalan vagy városi hatóság előtt tett vallás formájában jelentkezik; azonban úgy látszik, hogy ez rendszerint csak a szerződés által nyert jog könnyebb bizonyítása végett történt, de annak érvényes létrejövele feltételét nem képezte, ⁵⁾ hanem

¹⁾ Endlicher i. m.

²⁾ Így Győr e jogot csak az Austriából jövő, vagy oda induló kereskedők irányában gyakorolhatta, Pozsony pedig csak a mercatores pannorum, boum, piscium, de quibuscunque regnis vel locis ad ipsam civitatem venientes irányában.

³⁾ C. D. VI. 2. 97. l.

⁴⁾ Endlicher Monum. Árp 553. l.

⁵⁾ Kivételével nemesi és városi fekvőségek eladása és elzálogosításánál, hol a bevallás megkívántatott.

a szerződések, mint ez időben a nyugat-európai országokban is, ¹⁾ határozott formához nem kötve, a felek beleegyezésével nyertek már teljes érvényességet. Részletes adatokkal csupán a zsidók kölcsönügyleteire és a zálogszerződésekre nézve birunk.

A korábbi középkor pénzüzerei úgy szólván kizárólagosan a zsidók voltak. ²⁾ Azonkívül, hogy a középkor többi becsültebb foglalkozásaitól többé kevésbé eltiltva, mintegy szükségkép erre utalva voltak, főleg az okozta ezt, hogy az egyház eltiltá a keresztényeket a kamatvételtől és így kamatkölcsönöket egyedül zsidókkal lehetett kötni. E *zsidókölcsönökre*, melyek fogantatása rendszerint zálogadásával volt biztosítva, az európai törvényhozások figyelme már korán kiterjedt, korán a magyaré is.

Már Kálmán király elrendelése, hogy kölcsönszerződések keresztények és zsidók között, a bizonyítás könnyebb volta érdekében, mindig keresztény és zsidó tanuk jelenlétében köttessenek és ha a kölcsön értéke három pensát meg nem halad csupán zálog adassék, ezt meghaladva pedig írásba is foglaltassék és a felek pecsétjeivel erősíttessék meg. ³⁾ A zsidóknak IV. Bélától 1251-ben nyert kiváltságlevele ⁴⁾ e megszorításokat megszüntette, midőn a zsidók és keresztények között létrejött zálogkölcsönöket még tanuk hiányában is érvényeseknek elismeri, ha csak a zálog adása, vagy a lekötött összeg nagysága a megtámadott fél esküjével bebizonyítható. ⁵⁾ Zálogként bármely ingóságot lehetett a

¹⁾ V. ö. Zoepfl: Deutsche Rechtsgeschichte 833—843 l.

²⁾ A zsidók ez időbeli európai jogállását illetőleg Jost nagy, Geschichte der Juden című munkáján kívül v. ö. még Stobbe Otto: Die Juden in Deutschland während des Mittelalters 1866.

³⁾ Kálm. II. k. 2. fejez.

⁴⁾ Endlichernél i. m. 473—476. l.

⁵⁾ Az 1251. kiváltságlevél 2—4. pontjai.

hitelező zsidónak lekötni, csupán egyházi öltözékek vétettek ki, feltéve hogy az elzálogosító nem főpap, és véres ruhák azon összefüggésnél fogva, melyben azok czégéres büntettekkel állhattak. ¹⁾ A zsidótól nyert kölcsön fejében birtokokat is lehetett lekötni, és a zsidó azok élvezetében védelmeztetett, az illető birtokon tartózkodók felett azonban hatóságot nem gyakorolhatott ²⁾ A zsidónak zálogként lekötött birtokot a keresztények közül bárki magához válthatta, a keresztény adóstól vett kézi zálogot pedig egy évig volt köteles a zsidó megtartani, feltéve hogy nem váltották ki azt már előbb, mely idő elteltével, ha a zálogtárgy értéke a kölcsönzött összeget és az érte járó kamatot (pena) meg nem haladta, a bíróság tudtával azt eladhatta; ha pedig a kikötött időn túl még egy évig hagyatott a zálogtárgy nála, az tulajdonává vált. ³⁾ Ha a keresztény a zálogtárgyat kiváltotta, mire a zsidót ünnepnapjain kényszeríteni nem lehetett, azt pedig erőszakkal tőle elvenni a királyi kamara fosztogatásaként tekintetett, a zálog megszűnt, ⁴⁾ de ha a zálogot csak a tartozási főösszeg lefizetése fejében nyerte vissza, a kamattal pedig adós maradt, egy hónapi további késedelem mellett kamatok kamatja járt. ⁵⁾

A keresztény honlakosokat kötelező tilalom az általok adott kölcsönök fejében kamatot venni, fekvőségeknek kézhez adással és a zálogvevőre nézve használatlaltal összekötött zálogbaadásához vezetett. Ily *zálogszereződések*, mint egyáltalában nemesi fekvőségekre vonatkozó megannyi szerződések, már e korszak vége felé káptalan előtt, és gyakran a rokonok beleegyezésé-

¹⁾ U. o. 5. p.

²⁾ U. o. 24. p.

³⁾ U. o. 26. és 27. p.

⁴⁾ U. o. 28. és 29. p.

⁵⁾ U. o. 22. p.

vel, tett vallás útján köttettek, meghatározásával a fizetési és visszavételi határidőknek.¹⁾ A zálogösszeg, melyet majd pénzben kellett visszafizetni, majd pedig ökrök, lovak, fegyverek s hasonló könnyen pénzzé tehető tárgyakkal is lehetett, legalább részben, helyettesíteni, ismét káptalan előtt fizettetett rendszerint vissza, mi ha a kikötött határidő alatt meg nem történt, a záloglevelek szokásos záradékához képest, a zálogul lekötött birtok a zálogvevő tulajdonába háromlott át.²⁾

¹⁾ V. ö. péld. C. D. IV. 3. 305. l.

²⁾ L. ennek példáját Zichy Codex I. k. 49. l.

VIII. FEJEZET.

Perjog. ¹⁾

1. §.

A birói hatalom és biróságok.

Hogy az ősmagyar szervezet korszakában a nemzeti és törzsbírák, a *gyulák* és *harkászok*, mily formák és szabályok szerint gyakorolták az igazságszolgáltatást, aziránt a részletes adatok hiányoznak. Azonban az, hogy a magyarság a bíráskodás végett külön közegekkel bírt, kik ugyanazon uton, mint a vezér és a törzsfők nyerték tisztüket, és így az igazságszolgáltatás mindjárt kezdetben a magyar közélet külön és fontos ágaként jelentkezett, valamint a krónikák egynémely megjegyzései, összevetve a későbbi kor bíráskodása egyes jelenségeivel, egyaránt gyaníttatják, hogy a jogszolgáltatás már akkor ünnepélyes tény volt, melyet a bírák a nemzet, a törzsek tagjai jelenlétében és részvétele mellett gyakoroltak, a megszokott gyűlhelyeken, mint a székelységnél a vallásos tiszteletben részesült folyamok partjain. ²⁾

¹⁾ E fejezetre nézve v. ö.: *Bethmann-Hollweg*: Der germanisch-romanische Civilprocess im Mittelalter. Bonn 1871; *Siegel H.*: Gesch. des deutsch Gerichtsverfahrens. Giessen 1857; *Sohm R.*: Die alt-deutsche Reichs- u. Gerichtsverfassung; *Brunner H.*: Der Zeugen- und Inquisitionsbeweis der karolingischen Zeit; és Zoepfl, Walter, Warnkoenig, Phillips általánosabb jogtörténelmi műveit.

²⁾ Lásd erre nézve e munka első könyve 2 fejezetét.

A királyság megalakulása óta minden birói hatalomnak az országban kútfeje a király volt, ki azt személyesen vagy tisztviselői által gyakorolta, vagy pedig annak és pedig saját nevükben gyakorlására kiváltságokat osztogatott községeknek, egyházi és világi uraknak.¹⁾ A királyság idejében ép azért háromféle bíróságokat kell megkülönböztetnünk, u. m. a *királyi*, a *községi* és a *földesuri* bíróságokat, melyekhez még némely *kivételes bíróságok* járulnak.

Az, kit 'a biráskodási jog akár önjogulag, akár pedig megbízás folytán megilletett, rendszerint nem ítelt egyedül, hanem u. n. *birótársakkal* (cojudices, socii, cum iudice in iudicio assidentes, községi bíróságoknál különösen jurati assessores), kiknek hozzájárulása, tanácsával (habito consilio) élt és kiket, ha nem voltak hivatalos tisztet viselő egyének, esküvel volt szokás kötelezni arra, hogy lelkiismeretök szava s igazság szerint fognak itélni,²⁾ honnan gyakran esküdt ülnököknek (jurati assessores) is neveztettek. És e birótársaknak a perbefogottal legalább is egyenranguaknak kellett lenniök, a középkor általános, Magyarországon is követett elve lévén, hogy mindenki csak vele egyenlő (sibi similes) társai által íteltethetik el.³⁾

A tulajdonképi értelemben vett királyi bíróságot (curia, auditorium, consistorium Regis) a király képezte, környezve az udvarában lévő püspökök és országnagyoktól.⁴⁾ És hason szerkezettel birtak azon bíróságok is, melyeket a királyt helyettesítőleg tartottak a királyi

¹⁾ Péld. C. D. IV. 1. 269. l., v. VI. 1. 108. l., v. III. 1. 211. stb.

²⁾ V. ö. például Árp. uj okm. tár VIII. 207. l.

³⁾ Ezen alapult a későbbi századokban is követett elv, hogy nemesi bíróságoknál csak is nemesek alkalmaztathattak.

⁴⁾ „Cum multis regni nostri magnatibus“ itél péld. III. Béla C. D. II. 228. l. v. u. o. 67. l. v. Árp. uj okm. tár III. k. 273. l.

kuriában, eleinte a nádor, később a nádorságnak nagyobb önállóságra jutásával, az udvar- vagy országbiró, úgy hogy az Árpád-korszak végével a királyi udvarba vagy az országbiró ítélőszéke elébe idéztetni egyértelműnek mondatik.¹⁾ Igen ritka még azon kiváltság, melynek értelmében a király személyes birósága volt egyedül az illetékes;²⁾ de gyakori már e korszakban, hogy a király egy vagy más ügyet eldöntés végett egyes nagyoknak átenged, kik azt mintegy személyét helyettesítőleg tegyék.³⁾

A király különben udvarán kívül is tartott törvényszéket, midőn *ünnepélyes törvénynapot* (solennes dies)⁴⁾ vagy *gyűlést* (*congregatio*) hirdetve, egyházi és világi nagyjai társaságában ítelt, az összesereglett országlakosok jelenlétében, a milyen törvénynapok majd általános jellegűek voltak, mint a székesfehérváriak, majd pedig csak az ország egyik másik vidékére kihatók.⁵⁾

És ily birói székeket vagy gyűléseket a király időnként tisztviselői által is tartatott az ország különböző vidékein. Már Kálmán király a királyi kuriába

¹⁾ „Ad regiam praesentiam, seu Judiciis Curiae suae“ áll egy 1295-ki ítéletlevélben. C. D. VI. 1. 384. l.

²⁾ „Ut nullus Curiae et Regni nostri Judicium et Justitiariorum, neque coeteri quipiam latiori saltem honore fulgentes aut dignitate ipsos in persona, rebus et possessionibus . . . iudicare, aut in conspectu sui iudicii adversus quorumque astare et comparere, facere possit, neque debeat, solummodo propria Regalis Celsitudinis persona, quae ipsos ante conspectum tribunalis sui iudicii competere et iudicare debeat“ rendeli a Frangepánok részére kiadott 1263-ki kiváltságlevél. C. D. IV. 3. 110. l. Hason kiváltsággal bírtak a Baboneg nemzetség tagjai C. D. III. 1. 247. l.

³⁾ Péld. Árp. uj okm. tár VI. 355. l., v. u. o. I. 331. l. v. C. D. V. 1. 27. l.

⁴⁾ Így nevezi a székesfehérvári törvénynapokat III Béla C. D. II. 188. l.

⁵⁾ Ilyent tartott péld. III. Endre 1291-ben Erdélyre nézve Gyulafehérvárott. C. D. VI. 1. 118. l.

vitt ügyeknek könnyebb elintézése végett rendelé, hogy minden püspöki megyében tartassék évenként kétszer, u. m. Fülöp s Jakab és Sz. Mihály napjain biráskodás végett gyűlés, vagy mint ő nevezi *zsínat* (synodus), melyen a püspöki székhelyre gyülekezett népnek az illető püspöki megyebeli királyi főtisztviselők, a püspökhöz csatlakozva, szolgáltatassanak igazságot. ¹⁾ Később ezen szerep a királyi udvarból majd határozott ügyek elintézése, majd pedig csak egyáltalában biráskodás végett kiküldött főbbrangu királyi tisztviselők által az ország egyik másik vidékén tartott bírói székekre szállott át, melyeken azok majd a király által melléjük rendelt, majd pedig az illető vidék nemesei által melléjük választott és a választás után felesketett birótársakkal ítélték. ²⁾ Különösen pedig a *nádor* volt az, ki nem csak az orvosok, latrok, gonosztevők megbüntetése végett tartott időnként, és pedig állítólag már Sz. István óta, u. n. *köztörvénytiszteket* (judicia generalia), hanem, és pedig később különös királyi megbízás nélkül is, az év különböző szakaiban, a télinek azonban kivételével, az ország majd egyik majd másik vidéke számára hirdettetett hírnökei által biráskodási közgyűléseket, de nem, mint ezt különösen az 1298. törvényhozás kívánja, valamely város vagy faluban, hanem valamely szabad térségre, hol e czélból felhányt dombokon szolgáltatott melléje adott nemes birótársaival igazságot. ³⁾ A királyi kikül-

¹⁾ Kálm. I. 2. és 5—14. fejt.

²⁾ Erről már e munka 2. könyve 5. fejt. 2. §-ban volt szó; és lásd péld. C. D. III. 1. 331. l., u. o. IV. 1. 66. l. stb.

³⁾ „Statuimus etiam quod Palatinus castra tenendo in campis et conventibus, et non in villis vel civitatibus judicare debeat vernali, aestivali, autumnali et non hyemali tempore“ rendeli az 1298. 29. cz., és v. ö. még 1298. 26. Az igazságszolgáltatás színhelyéül használt halmok emlékét a „biróhalom“, „kádárhalom“-féle helynevek még most is fentartják. Oly kiváltságnak, hogy királyi kiküldöttek, különösen pedig a nádor ne

dött bírák hatásköre természetesen megbízatásuktól függött, a nádori bíróságé azonban, melyet a nádor, vagy pedig helyettese az al-nádor tartott, az Árpád-korszak második felében mindenkre illetékes volt,¹⁾ ha csak különös kiváltság nem vonta ki alóla, egyedül nemeseket illetőleg a nádor nem hozhatott, úgy kívánta különösen az arany bulla, fő- vagy birtokvesztésre szóló ítéletet a király tudomása nélkül.²⁾ És e nádori bíróságéhoz hason szerepet vittek, hason szerkezettel és hatáskörrel is, Erdélyben a vajdai,³⁾ Horvát-Tótdalmátországoakra nézve pedig a báni bíróságok,⁴⁾ melyek alól szintén kevés, jobbára csak egyházi nagyokra nézve tett, kivételekkel találkozunk.

Állandó királyi bíróságokat képeztek még a *várkerületi bíróságok*, melyekről már másutt szó volt, és melyekből később, a mint a várszerkezet mindinkább megyei szerkezetté alakult át, a *megyei*, t. i. az ispán vagy alispán által a választott négy szolgabíróval és nemesekkel s várjobbágyokkal tartott bíróságok fejlődtek ki,⁵⁾ melyek e korszak vége felé a rendes bíróságokat képezték nemcsak a megyéhez tartozó nem nemes elemek megannyi ügyeire, hanem a nemesek kisebb ügyeire nézve is, sőt, mint ezt különösen az 1298-ki törvényhozás kifejezi,⁶⁾ illetékességük később a nemesek minden ügyeire is kiterjesztetett, feltéve hogy a nádor nem ítelt azon megyében és feltéve, hogy bíráskodásá-

tarthassanak ítélőszéket birtokuk területén, példáját az 1191. pécsi kiváltságlevélnek 17. pontja nyújtja.

¹⁾ 1298. 26. t. cz.

²⁾ 1222. 8. és 1231. 18. t. cz.

³⁾ Zichy Cod. 118. l.

⁴⁾ Zichy Cod. 104. l., és C. D. III. 1. 247. l.

⁵⁾ C. D. III. 1. 315. l., u. o. 211. l., Árp. uj okm. tár VIII. 125 l., Zichy Codex. 168. l.

⁶⁾ Tudniillik az 1298. 26. t. cz.

nak nem állt oly kiváltság útjában, mely a királyt, vagy a nádort vagy Szlavonia és Horvátországban a bánt jelelé ki az egyedül illetékes birónak.

Királyaink immunitási kiváltságai a hospitesek, vagy polgárok egyes *községeit* is felruházták önálló, csupán a királynak alárendelt birói hatósággal. Évenként *választott biró* (villicus, judex,) szintén a község tagjai által választott, rendszerint *tizenkét felesketett polgárral* (jurati concives) képezte a községekben a bíróságot.¹⁾ Hatásköre nem volt mindenütt egyenlő. Mig egy némely községben, különösen a tulajdonképi városokban, minden polgári és büntetőügyre kiterjedt, addig másokban ez utóbbiakra, de különösen a czégéres büntettekre nézve nem volt illetékes,²⁾ hanem ezek a várkerületi vagy vármegyei bíróság elébe tartoztak.

Hasonló és szintén nem egyenlő tartalmú *immunitással* dicsekedtek uradalmaikra nézve a *nagyobb egyházi és világi urak*,³⁾ kik alattvalóik felett majd magok majd pedig tisztviselőik, ispánjaik által ítéltek. A földesurak ezen őket királyi kiváltság folytán megillető biráskodási jogot ismét uradalmaik egyes községeire ruházzák némelykor át, feljogosítva ezeket birónak (villicus) választására, ki őket, fentartásával a földesurhoz való fellebbezésnek, majd csak kisebb ügyekben (in causis minutis), majd pedig minden ügyekben ítélhesse, kivételével azonban a nagyobb büntetteknek,

¹⁾ V. ö. péld. Nagy-Szombat, Korpona, Pozsony kiváltságleveleit Fejérmél

²⁾ Lásd péld. Kolozsvár kiváltságát. Árp. uj okm. tár VIII. 267. l. A beregszásziakéban is például áll: „Ad iudicium vice, nostri iudicis, exceptis tribus: sanguine, furto videlicet et homicidio, in nullo pertinere dignoscantur“, hanem saját birájuktól vegyenek igazságot. Endlicher Monum. 471. l.

³⁾ Erről már szó volt e munka 166. és 248. lapjain.

u. m. lopás, rablás, emberölés vagy súlyos testi sértéseknek, melyek mindig az uradalmi ispán biráskodásának maradtak fentartva, legfeljebb hogy ezt az illető község birájának társaságában volt köteles teljesíteni. ¹⁾

Voltak ezeken kívül még sajátos szerkezetű, kivételes bíróságok, mint Erdélyben a székelyeké és szászokéi, Magyarországon a kúnok, szepesi szászok, szepesi lándzsások vagy a zsidókéi, ²⁾ melyeket egyenként tárgyalni azonban messze vinne; és voltak jogügyek, t. i. a házassági és vele összefüggésben álló ügyek, valamint a papok megannyi ügyei, melyek felett nem is világi, hanem egyházi bíróságok ítéltek. ³⁾

2. §.

A per kezdete. Perbe idézés.

A per, melyet szabad ellen csak szabad egyén vezethetett, ³⁾ és melyet az alperes illetékes bíróságánál kellett megindítani, rendszerint, ha tudniillik nem előzte meg a panasz folytán elrendelt vizsgálat (inquisitio), ⁴⁾ a *perbe idézéssel* (citatio) vette kezdetét. Ennek több módjával találkozhatni a kútfőkben.

A legrégibb, melyet azonban csak felsőbb bíróságoknál látunk gyakorlatban, a *bíróság pecsétjének átküldése* (*missio sigilli*) volt, jeléül annak, hogy az ilykép idézett azon bíróság előtt, mely ezen pecséttel él, megjelenni tartozik. ⁵⁾ Később a perbeidőzés rendes módja

¹⁾ Péld. Árp. uj okm. tár IV. k. 127. l.; vagy a jászóiak részére adott kiváltság. C. D. IV. 1. 306. l. vagy u. o. 441. l.

²⁾ Lásd ezekre nézve e néposztályok jogállását szabályozó kiváltságleveleket Fejérenél.

³⁾ Lásd a papságnak 1222-ben adott kiváltságlevelél 2. pontját Endlichernél. Monum. Árp. 418. l.

⁴⁾ V. ö. Sz. István II. k. 19. fej.

⁵⁾ V. ö. Árp. kori uj okm. tár 132., v. 331. l.

⁶⁾ Sz. László I. 42. fej. és III. 3., 26—27. fej.

az, hogy a per megindíthatása végett a perlekedő fél a bíróságtól kér erre alkalmas egyént, kivel az ellenfél megidézését maga viszi véghez. E végre az u. n. *pristaldusok* (vagy *prestaldusok*) szolgáltak, melyeknek minden nagyobb bíróságnál többen léteztek, a bírósági cselekvények, mint idézés, végrehajtás fogatosítása végett.¹⁾ Az Árpádkorszak vége felé, mióta tudniillik a *pristaldusok*nak gyakran hűtelen eljárása miatt az 1231. 21. t. cz. elrendelése, hogy eljárásuk csak káptalani, konventi vagy püspöki bizonyság mellett birjon érvénynyel, egy ily hiteles helyi és egy bírósági kiküldött (*pristaldus*, később *homo* péld. *regius*, *palatinalis*) által eszközöltetett a perbe idézés, mely az illető hiteles helynek arról kiadott oklevelével (*litterae testimoniales*) bizonyítottatott.²⁾

E módjai a perbe idézésnek azonban csak a felsőbb bíróságoknál voltak szokásosak; a városi, községi vagy földesuri bíróság elébe való idézésnek példáival e korszakból nem birunk.

A perbe idézés bizonyos határidőre (*terminus*) szólván, ennek beálltával a megidézett félnek a bíróság előtt megjelenni kellett, és pedig személyesen, vagy rokona,³⁾ vagy pedig megbízottja⁴⁾ útján. Az ellenfélre egy hétig volt szokás várakozni⁵⁾ és ha a megjelenés

¹⁾ L. a *pristaldusok* intézménye iránt: *Miller Jac. Ferd.*: *Pristaldus ex antiquitatibus juris hungarici interpretatione critica restitutus*. Pest. 1805. És v. ö. péld. C. D. 1. 382. l., v. u. o. III. 2. 332 l., v. u. o. IV. 1. 96. l. A „*prestaldus*“ szó valószínűleg olasz származású. L. Frank Ign.: *közgazság törvénye Magyarhonban*.

²⁾ L. péld. C. D. V. 3. 512. l., Árp. uj okm. tár VIII. 269. l.; *Zichy Cod.* 19. 47. l., és C. D. IV. 3. 546.

³⁾ Igen gyakori perbeli okmányainkban, hogy valaki a bíróság előtt „*pro se et cognatis suis*“ vagy csak is ezek helyett jelenik meg.

⁴⁾ Ennek példáját lásd VI. 2. 339. l.

⁵⁾ V. ö. *Zichy Cod.* 1. 187. l., v. C. D. VI. 2. 343.: „*Pro eodem Domino suo 7: diebus continuis stet in termino.*“

elmaradt, az idézett, ha csak magát alaposan (rationabiliter) nem menthette, ¹⁾ birsággal sujtatott. Makacssági ítélet azonban a határnap első elmulasztását még nem követte, hanem már Sz. László törvényei szerint csak akkor, ha valaki háromszori idézésnek sem felelt volna meg. ²⁾ Később azonban, mint azt az 1273-ki slavon statutumok is tanusítják, ³⁾ országos szokásként említetik, hogy annak, ki hatszori idézésre sem jelennék meg, ellenfele vezettségbe birtokába és tartózkodjék ott tizenöt napig, mely határidőre még hetedizben és véglegesen (peremptorie) idéztessék meg három ugyanazon megyebeli vásáron való kikiáltás útján, melynek ha ismét meg nem felelne, birtoka ítéltesse oda ellenfelének. ⁴⁾

3. §.

A per folyama. Bizonyítás.

Az árpádkori peres eljárás szóbeli ⁵⁾ és igen egyszerű volt. A kellően eszközölt idézés folytán a bíróság előtt megjelent felek, és pedig előbb a felperes és azután az ellenfél, kölcsönösen előadván állításaikat, ha ezeknek okiratok vagy tanukkal való bizonyítására ajánlkoztak, ezek előállítására határidő tűzetett ki.

Tanuít a perlekedő fél maga választá és állítá a bíróság elé. Hitelességükön kívül, melynek kezességeül Kálmán a tanuskodást megelőzőleg gyónást rendelt, a hamisan tanuskodót pedig érzékenyen sujtá, ⁶⁾ még

¹⁾ Zichy Codex I. 101. l.

²⁾ Sz. László III. 27. fej.

³⁾ Tudniillik a 3. pont, Endlichernél Monum. Árp. 537. l.

⁴⁾ Lásd az 1273-ki slavon-statutumok 3. pontját; C. D. V. 2. 499. l., u. o. III. 2. 143. l., és különösen Zichy Codex I. 195. és 196. l., hol erről, mint országos szokásról van szó.

⁵⁾ Ezt kívánta fentartani az 1267. 10. t. cz.: „Item causae nobilium sine petitionibus debeant expediri.“

⁶⁾ Kálmán I. k. 26. és 27. fej.

megkivántatott, hogy azzal, ki ellen tanuságot tesznek, társadalmilag egyenlők legyenek. István törvényei szerint világi nem tanuskodhattott pap ellen, nem szolgasorsú szabad ellen; ¹⁾ és a későbbi okiratok tanuskodnak arról, hogy a keresztény tanuhoz zsidónak is kellett csatlakozni, hogy zsidó ellen bizonyítson; ²⁾ kún ellen csak kúnnak és szász ellen csak szásznak tanusága fogadtatott el ³⁾ és a városok, a kiváltságolt községek lakosai, a pécsi püspökség népe szintén élvezték azon jogot, hogy csak egészben vagy részben kebelükből vett vagy hason szabadsággal bíró tanukat lehessen ellenükben használni. ⁴⁾ Találkozunk azonban a kútfőkben a bíróság által felhívott tanukkal is, midőn tudniillik, mi különösen szabadságot vagy szolgálást vitató vagy pedig birtok-perekben fordul elő, a bíróság által vizsgálat (inquisitio) rendeltetett el, mely alkalommal azok, kiktől leginkább lehetett hiteles tanuságot várni, tehát a községbeliek, a szomszédok (vicini et commetanei) hivatnak fel tanutételre. ⁵⁾ E községi tanukkal a vizsgálatot megelőzőleg volt szokás ígéretet tételni, hogy legjobb tudomásuk szerint fognak vallani, míg a felek által felhívott tanuk, mindig csak vallomásaik után, de nem szükségkép, lettek megesketve. Mai perbeli fogalmaink szerint csak az elsőek tekinthetők tulajdonképi

¹⁾ Sz. István II. k. 3. és 9. fej.

²⁾ Lásd IV. Béla 1251-ki kiváltságlevelének 1. pontját Endlichernél Monum. Árp. 473. l.

³⁾ L. az erdélyi szászok 1224-ki privilegiumának 11-ik pontját Endlichernél 422. És hogy ez elv állott a kúnokra nézve is azt a 14-ik század első feléből való okmányok tanúsítják.

⁴⁾ L. sok mások helyett Pestnek 1244-ki kiváltságlevele 14. pontját, mely rendeli: „Item quum impetiti fuerint per quempiam extraneum, non possint produci testes contra eos nisi ex ipsis vel aliis habentibus consimilem libertatem.“

⁵⁾ V. ö. C. D. II. 111. l.; u. o. IV. 1. 163., IV. 3. 520. l., vagy Árp. új okm. tár. I. 132. l.

tanuknak, kiknek egybehangzó vallomásai bizonyítékot képeztek, melynek alapján érdemleges ítélet hozathatott. A felek által a törvényszék elébe állított tanuk vallomásai csak alapul szolgálhattak arra, hogy a per, és pedig melyik fél által leteendő, esküvel, vagy pedig istenítélettel döntessék-e el, de önálló bizonyítékot nem alkottak.

Ha ugyanis a felperes állítása valóságát tanuk vallomásaival (testimoniis) erősítette (comprobavit), vagy ha a bizonyítást az ellenfél egészen neki, vagy pedig ő az ellenfélnek átengedte,¹⁾ akkor a bizonyító félnek, vagy csak tanui közül azoknak esküjével, kiket az ellenfél jelelt ki,²⁾ lett a per eldöntve. Ha azonban az alperes a felperes panaszának igazságát tagadva, e végre szintén tanukra hivatkozott és ezekkel bizonyított, akkor a per eldöntése istenítéletre lett rendszerint bízva.³⁾ Ha pedig az, ki a keresetet emelte, azt semmikép sem bizonyította, akkor a perbefogott sem tartozott bizonyítani és a kereset alól mentesült.⁴⁾

Az *eskü* (juramentum, sacramentum) letevésének több módjai voltak. Rendszerint az egyházban tették le;⁵⁾ azonban, ha földre vonatkozó birtokjog forgott kérdésben, szokásban volt, hogy az esküt a peres tárgy helyszínén tették le, vagy a peres földre állítva az esküvőt,⁶⁾ vagy pedig egy göröngyöt abból emeltetve vele

¹⁾ L. Árp. uj okm. tár III. 31. l., v. C. D. II. 228. l.

²⁾ Árp. uj okm. tár II. 53. l.; C. D. II. 228. l.

³⁾ Árp. uj okm. tár II. 242. l.; C. D. IV. 1. 149. l.

⁴⁾ „Cum actore non probante, reus etsi nihil praestiterit, absolvi debeat.“ C. D. IV. 2. 173. l.

⁵⁾ C. D. IV. 1. 306. l., Árp. uj okm. II. 53. l. És az eskü letevésénél az ellenfélnek is jelen kellett lenni. Különös ünnepélyesnek tartatott az eskü Sz. László sírjánál. Várad Regestr. 111. 140. 345. pontjai. Endlichernél Monum. Árp.

⁶⁾ „Ad majorem tamen cautelam ipsum Grab super praedicta parti-

feje fölé (juramentum super terra).¹⁾ Szokásban volt, különösen e korszak vége felé, az eskünek letevése u. n. *eskütársakkal* (conjuratores) is, kiknek száma ugy látszik a per tárgya értékétől és az esküvő rendi állásától függött, és kik az esküt tevő peres féllel együtt esküdtek, ennek hitelességeért mintegy kezeskedve.²⁾ A zsidó Mózes könyvére esküdött (Rodale juramentum).³⁾

A legdöntőbb bizonyítékot, melyet vagy a felek ajánlkozására, vagy ha mindkét fél tanukkal bizonyította állítását, vagy pedig a felmutatott oklevél hitelessége lett megtámadva, alkalmaztak polgári perekben, az *istenítélet* (ordale) volt, mintegy hivatkozásul magára az Istenségre, és ép azért kiválólag ítéletnek (judicium) is neveztetett. Az istenítéletnek a középkorban számos nemei közül Magyarországon csak a *forró víz- és tüzes vaspróba* és a *perdöntő bajvivás* (duellum) szerepelnek.

A *forró víz- és a tüzes vas-próbának* végrehajtása a templomban ment véghez, miután a fél, mely annak alávettetett, megelőzőleg meggyónt,⁴⁾ mi őt önvallómasra volt hivatva indítani, megáldattak és exorcizáltak a végrehajtáshoz megkívántató eszközök, u. m. a forró víz, melybe mártva, a tüzes vas, melyet a kitűzött helyig hordva a kéznek épen kellett maradni, ha az állítás igaz, a követelmény igazságos volt, mit csak harmadnapra a próba végrehajtása után ítélték meg,

cula terrae personaliter constitutum ad personam suam et ad filios filiorum suorum jurare fecimus orribili juramento.“ Árp. uj okm. tár III. 186. l.

¹⁾ „Sicut moris est jurare super terram, recipiendo terram ad manus et ponendo super capita sua jurabunt.“ Árp. uj okm. tár V. 230. l. v. Zichy Cod. I. 80. l.

²⁾ C. D. IV. 3. 533. l.; és az eskütársak számának összefüggésére nézve a pertárgy értékével és a peres fél rendi állásával v. ö. Zichy Cod. I. 68., 74., 125., 174. l.

³⁾ L. az 1251-ki kiváltságlevél 18. pontját Endlichernél.

⁴⁾ Várad Regestr. 24. p.

midőn a próbát kiállott kézről az arra adott és lepecsételt göngyöt felbontották.¹⁾ A próbának eszközlésére, melyért a papnak néhány denár járt, a bíróság prestaldusa vezette a felet a kijelölt egyházba, hol, visszaélések megakadályozása végett, már Sz. László törvényei szerint három alkalmas, meghitelt tanunak kellett jelen lenni, kik a próba kimeneteléről hiteles bizonytságot adhattak.²⁾ Később azonban, mióta Kálmán a próbák eszközlésétől a kisebb egyházakat eltiltá és csupán a püspöki és nagyobb prépostsági u. m. a pozsonyi s nyitrai egyházakat ruházta fel e joggal,³⁾ a végrehajtó káptalannak, mely a nála eszközölt próbákról jegyzéket (registrum) vezetett⁴⁾, levelével tett a kiküldött prestaldus a bíróságnak jelentést. Daczára azonban annak, hogy már Kálmán idejében gyanakvólag tekintettek a viz- és tűzpróbára, mégis a tizenharmadik század végéig maradtak, legalább az utóbbi, gyakorlatban, midőn, mint látszik, az 1279-ki budai zsinatnak azon tilalma folytán,⁵⁾ melylyel eszközeik egyházi megáldását letiltotta, lassanként kivesztek a magyar igazságszolgáltatásból.

De érvényben maradt továbbra is az istenitéleteknek legnevezetesebbike, t. i. a *perdöntő bajvivás*.⁶⁾ Az

¹⁾ Várad Regestr. 29, 92, 309, 311. p. — Előfordul a tüzes vasnak másokért, különösen nőkért, hordása. Várad Reg. 2., 20., 29., 41., 45., 83. p.

²⁾ Sz. László I. 28. fej. Az ellenfélnek is jelen kellett lenni, meg nem jelenése őt tette pervesztessé; szokásban volt egy hétig várakozni reá. Várad Reg. 8. 27. p.

³⁾ „Iudicium ferri et aquae in aliqua Ecclesia fieri interdicimus, nisi in Sede Episcopi et majoribus praeposituris, ut Posonii et Nitriae.” Kálm. I. 22. fej.

⁴⁾ Ilyen a várad káptalannak II. András korából származó regestruma; közölte Endlicher Monumentaiban 640—742. l.

⁵⁾ Lásd a nevezetes zsinat határozatait Endlichernél 525—602. l.

⁶⁾ Lásd erre nézve: *Botka Tiv.*: De duellis litis decisoriis és különösen *Pesty Frigyes*: A perdöntő bajvivások Magyarországon. Pest 1867.

istenítéleti párviadalt e korszakban rendszerint a bíró rendelte el, csak igen kivételesen az egyik perlekedő fél ajánlkozására.¹⁾ A bizonyítás ezen módját meghatározó ítéletben egyszersmind a vivás módozata is megállapított; vajjon az a peres felek által személyesen,²⁾ vagy viadorok által hajtassék-e végre, és utóbbi esetben ismét már gyakorlott vagy ujjonczi viadorokkal-e,³⁾ lovas legyen-e vagy gyalog viadal.⁴⁾ Testületek, mint péld. városok, apátságok, a nők és a fiskus csak viadorok útján küzdhettek, sőt ilyenek azok által gyakran állandóan tartattak is⁵⁾ és nem voltak, mint a viadorok nyugaton megvetett egyéniségek, miután viadori szolgálatokat nemességgel is jutalmaztak,⁶⁾ ellenben a viador nyílt árulása szigorúan büntetett.⁷⁾ Bajvivási fegyverzet gyanánt említettnek e korszakban tör, két kard, dárda és bot, védelemre pedig pajzs⁸⁾ és különbség volt a magyar és a szász bajvivó fegyverzete között, ki utóbbi csupán karddal és kerek pajzsával szállott sikra⁹⁾, különben e tekintetben is a bajvivási mód meghatározása a bírót illette meg. Okmányaink szerint a bajvivás legtöbbször a király személyes jelenlétében a szokásos küzdőterén (area certaminis) megy véghez, különben az valószínűleg a bajvivást elrendelt a bíróság által kitűzött helyen történt és pedig nappal, az alkonyatig meg nem jelenő fél peresztettnek tekintet-

¹⁾ C. D. IV. 3. 439. l.

²⁾ Árp. uj okm. tár IV. 347. l.

³⁾ Lásd ez utóbbinak példáját Árp. uj okm. tár VII. 85. l.

⁴⁾ C. D. VI. 2. 191. l.

⁵⁾ Így a zalavári apátságnak már Sz. István ígérte, hogy részére állandó viadort tart. C. D. I. 308. l.

⁶⁾ Viadori érdemeiért nemesítettett Budafalvi Péter, a budafalvi Vermes család őse, 1275-ben IV. László által. C. D. V. 2. 263. l.

⁷⁾ Tudniillik örökös szolgasággal C. D. III. 2. 147. l.

⁸⁾ C. D. III. 2. 147. l.

⁹⁾ C. D. IV. 2. 297. l.

vén.¹⁾ Vivatott pedig mindaddig, míg az egyik vagy másik fél vére nem ontatott, vagy a sorompókat átlépve megadásra nem kényszerítettet, halálos bajvívás polgári perben nem fordul elő. A legyőzött fél azonkívül hogy perét veszté még birságot is volt köteles fizetni, mely az okmányokban „követség“-nek neveztetik.²⁾ Az ily részletes szabályokkal már e korban birt bajvívás tulélte, és pedig az istenitéletek közül egy maga, az Árpádkorszakot, de általános érvényessége már e korszakban csorbát szenvedett az által, hogy egyes városok s községek lakói királyi kiváltság által azon törvénykezési kedvezményt nyerték, hogy ő ellenükben ne lehessen perdöntő bajvívással, hanem egyedül esküvel bizonyítani.³⁾

E bizonyítási eszközök közül teljes, perdöntő bizonyítékot a birói vizsgálaton (inquisitió) kívül, hiteles okirat⁴⁾, a félnek vagy tanuinak esküje és az istenitélet képeztek; ⁵⁾ azon városok és községekben pedig, melyek a perdöntő bajvívásnak peres ügyeikben való alkalmazása

¹⁾ Árp. uj okm. tár VIII. 416. l.

²⁾ C. D. III. 2. 147. l.

³⁾ „Quod duellum non iudicetur inter ipsos, sed super juramento duodecim hominum maiorum ex ipsis etiam magnae causae decidentur“, áll péld. Korpona 1244-ki kiváltságlevelében C. D. IV. 1. 330. l. És hason mentességet élveztek Zágráb, Pest, N. Szombat stb.

⁴⁾ Ha ennek hitelessége kétségbe vonatott, azt ismét esküvel vagy perdöntő párbajjal bizonyították. C. D. III. 2. 223. — Hogy hitelesnek elismert okiratnak felmutatása után is nagyobb bizonyosság kedvéért még eskü is megítéltetik, annak példáját lásd C. D. V. 1. 319. l. v. C. D. IV. 3. 19. l.

⁵⁾ Elégségesen tanuskodnak az árpádkori peres eljárás emlékei; egy 1321. okmányban Lampert országbíró ezt az ország régi, bevett szokásának mondja, irván: „Verum quia ex hungarici regni approbata consuetudine universae causae quomodolibet emergendae iuxta sententiam iudiciariam exhibitione instrumentorum, depositione juramentorum et pugilum congressione decidi solant et terminari, speciales vero testimonii productione comprobatae solummodo horum duorum articulorum decisione, scil. depositione iuramenti, vel pugilum congressione consueverunt terminari. Zichy Cod. I. 204. l.

alól kiváltságilag felmentettek, az istenítélet többi nemének megszűntével csupán hiteles okirat és, még pedig rendszerint tizenkét eskütárssal letett, eskü. ¹⁾

4. §.

A per befejezése. Ítélet. Végrehajtás. Peregyesség.

A per bizonyítási szakának befejeztével, a létesített vagy elmaradt bizonyításhoz képest, a keresetnek helyt adó, vagy pedig azt visszautasító *ítélet* hozatott, melyet, ha a tulajdonképi királyi bíróság részéről kelt, már III. Béla rendelete szerint ²⁾ írásba kellett foglalni, u. n. ítéletlevélbe (*litterae adjudicatoriae*), mely királyi pecséttel lett megerősítve. Később a többi nagyobb bíróságok, mint a nádor, országbíró, királyi kiküldött bírák, a megyei s városi bírói székek részéről szintén az illető bíróság pecsétjével ellátott ítéletlevelek adtak ki. ³⁾

Végrehajtása az ítéletnek a bíróság prestaldusai által történt, kik már e korszak vége felé bírósági embereknek ⁴⁾ is neveztetnek és káptalan vagy konvent bizonyosága mellett jártak el tisztükben. Képesítésükre nézve Kálmán azt kívánta, hogy legalább is azon tulajdonságokkal birjanak, melyekkel az alkalmas tanuknak birniok kellett; sértések ellenében pedig törvények védik a prestaldusokat és különösen tilalmaztatik letartóztatásuk a végrehajtás befejezése után, ⁶⁾ de

¹⁾ C. D. IV. 1. 330. és 133. l.

²⁾ L. III. Béla 1181-ki oklevelét, hol áll: „necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testimonis confirmatur.“

³⁾ Ezeknek számos példái találhatók Fejérnél és az Árp. uj okm. tárbán.

⁴⁾ Homo regius, homo palatinalis és ehhez hasonlóan, a bíróság szerint, melynek szolgáltak elnevezve.

⁵⁾ Kálm. I. 29. fej.

⁶⁾ Kálm. I. 28. fej.; 1232. 22. cz. és az 1273-ki slavon statutumok 4-ke.

másrészt az igazságtalanul eljáró prestaldus is szigoruan büntettetett.¹⁾

Hogy mire legyen a végrnhajtás irányozva, az természetszerűleg a per tárgya szerint igen különbözött. birtokjogi perekben azonban a végrehajtást rendszerint a megítélt birtokjog élvezetébe való behelyezés, vagyis az iktatás képezte.²⁾

Az ítélettel meg nem elégedett fél fellebbezhette ügyét a felsőbb bírósághoz, azonban tiltva volt, különösen a városok és községek kiváltságai emelik ki azt, az első fokú bíróság elkerülésével valamely ügyet a felsőbb, különösen a királyi bíróság elébe vinni.³⁾ A *felebbvitelt* e kor felfogása egyáltalában nem pártolta, a fellebbezett pert vesztett bírságot is tartozván fizetni.⁴⁾

A helytelennek vélt ítélettől való fellebbezéstől azonban különbözött az igazságszolgáltatás megtagadása (*dene-gata justitia*) végetti panasz, mely fogalmak azonban még akkor nem voltak eléggé élesen megkülönböztetve. Különösen Sz. László sujtja a hanyag bírót⁵⁾ és a városi s községi kiváltságlevelek a jogszolgáltatást megtagadt városi bíróságot a király elébe rendelik idéztetni.⁶⁾

A sérelmes ítéletet újabb bizonyítékok felmerülése esetén *perujítással* is lehetett orvosolni; de ha valaki újabb bizonyítékokra nem támaszkodva elevenítette fel perét, vagy oly pert kezdett újra, melyre nézve mint pervesztes örökhallgatásra lett ítélve, akkor mint *patvarkodó* (*calumniator*) lett és pedig bélyegzéssel

¹⁾ Kálm. I. 30. és 31. fej.

²⁾ Péld. C. D. II. 111. l.

³⁾ Lásd péld. Zágráb kiváltságát C. D. IV. 1. 259. l.

⁴⁾ Sz. István II. 43. fej. és Sz. László III. 25. fej.

⁵⁾ Sz. László III. 23. és 24. fej.

⁶⁾ L. a pécsi püspökség 1191-ki kiváltságlevelét. C. D. II. 253. l., v. C. D. VI. 1. 108. l.

büntetve.¹⁾ És úgy látszik, a dolog természetéből is folyik, hogy istenítélet alapján eldöntött pert sem lehetett ujítani, valamint, legalább rendszerint, azt sem, mely peregyességgel lett befejezve.²⁾

A peres feleknek a per folyama alatti kiegyezése az árpádkori törvénykezésnél igen gyakori. Majd a bíróság, majd egyike a feleknek kezdeményezi azt, de legtöbbször u. n. *békéltetők* vagy *közbenjáróknak* (arbitri, boni, probi viri) köszöni létrejöttét, kikkel már Sz. István törvényeiben és az egész Árpádkor okmányáiban sűrűen találkozhatni.³⁾ Ily békéltetők a felek által különösen felkért, választott egyének lehettek, de léteztek állandóan működő, talán meghatározott időre a község-, megye-, vagy kerületbeliek által e célra választottak is, mert emlékeink szólnak falusi, megyei békéltetőkről (arbitri villani, parochiales, provinciales) is,⁴⁾ és ezeket mint e kor törvénykezésében jelentős szerepet vivő egyéniségeket tüntetik fel. Nemcsak perbeli egyességek létrehozatalánál, hanem, mint azt Zágráb városának joga és az 1291-ki törvényhozás is tanúsítják,⁵⁾ egyéb törvénykezési tényeknél is használtattak és kebelükből kerülhettek ki jobbára azok, kikre mint választott bírákra (szintén „arbitri“ a czimök) peres kérdések eldöntése bízatik.⁶⁾ A peregyesség a per befejezése előtt a bíróság beleegyezésével annak minden stadiumában köttethetett;⁷⁾ nemcsak a bizonyítás

¹⁾ L. péld. Árp. uj okm. tár. III. 157. 1. v. Árp. uj okm. tár VIII. 190, de különösen 265. l.

²⁾ Peld. Árp. uj okm. tár IV. 173. l.

³⁾ Érdekes megjegyzéseket tesz ezekre nézve Botka Tivadar a „Századok“ 1872. évi 3. füzetében. L. Sz. István II. 16. fej.

⁴⁾ Lásd péld. a váradi regestrum 339. pontját; v. C. D. V. 1. 410.

⁵⁾ 1291. 14. cz.

⁶⁾ Peld. C. D. VI. 1. 397. l.; v. u. o. III. 2. 97. l. stb.

⁷⁾ A nagyszöllősi vendégeknek ez kiváltságilag volt biztosítva „Item

módjára vonatkozó határozat hozatala előtt, hanem még mielőtt a megítélt esküt letették, vagy pedig az istenítélet végrehajtatott, még akkor is, midőn a felek már a bajvivási küzdterén (in area certaminis) álltak, a vivás közben is. ¹⁾ A sikerült peregyességet, melynek létesítése végett gyakran halasztás adatott, vagy káptalan-nak lett bevallva s ennek levelével bizonyítva, vagy pedig a bíróság foglalta azt oklevélbe. Azon fél, mely a peregyességnek vagy a választott bíró ítéletének meg nem felelt majd birsággal sujtatik, ²⁾ majd pedig mint bajvivásban elbukott ³⁾ és ennek folytán elmarasztalt fél tekintetik. A perujítás pedig csak birság fizetése mellett volt lehetséges, és ha, mi gyakori, örökös hallgatás (perpetuum silentium) lett az eldöntött ügyre nézve kikötve, patvarkodást képezett. ⁴⁾

super causis inter se exortis liberam habeant pacem reformandi facultatem.“
Árp. uj okm. tár. VIII. 31. l.

¹⁾ Péld. Fejér IV. 3. 462. l.

²⁾ Árp. uj okm. tár IV. 248. l.

³⁾ „Tanquam convictus in duello remaneret“ rendeltetik egy peregyesség megszegésére nézve Zichy Cod. I. 96. l.

⁴⁾ Árp. uj okm. tár IV. 173. l.

IX. FEJEZET.

Büntetőjog. ¹⁾

1. §.

Bevezetés. Büntetőhatalom.

A közjogi és magánjogi felfogásnak a középkort jellemző egybevetése eredményezte, hogy a büntett és büntetés fogalmakra nézve is még bizonyos határozatlanság uralkodott. Nem volt még ugyanis szabatosan körvonalozva, hogy mi sérti az állam által őrzött jogrendet és mi csupán magánérdeket, és hogy ennek folytán mit kell közfenyíték alá vonni s mit pusztán magánüldésnek átengedni. Ez adott életet a korábbi középkor oly sajátságos, majd közjogi, majd ismét magánjogi felfogástól áthatott, büntetőjogának, melynek rendszerét a *kiegyezkedési rendszernek* (Compositions-System) szokás hívni. Az árpádkori magyar büntetőjogban is e rendszer uralkodott, azonban nem jutott oly teljes kifejlődéshez, mint nyugaton.

Mig a magyarság a törzsszerkezet elvei szerint kormányozta magát és a vérszerződés még inkább csak külsőleg fűzte össze a törzseket, ezen nemzeti egységet

¹⁾ E fejezetre nézve v. ö. *Wilda*: Das Strafrecht der Germanen; *Warnkoenig u. Stein*: Franz. Staats- u. Rechtsgeschichte III. köt.; *Zoepl*, *Philipps*, *Walter* német jogtörténelmi műveit; *Du Boys Alb.*: Histoire du droit criminel des peuples modernes Paris 1858—65.; és *Pauler Tiv.*: Büntetőjogtan. Pest 1869., ki, a jogtörténelmi anyagot főleg a jegyzetekben adja.

sértő tettek voltak a legnagyobb közbűntettek, u. m. az *árulás*, t. i. a hadbahívásra, a nemzetgyűlésre való meg nem jelenés, mit kettéhasítással büntettek,¹⁾ és a *gyávaság az ütközetben*, mint azt a hét gyász magyar esete tanusítja.²⁾ Ezeken kívül a lopást, oda értve a *rablást* is, és a *rablógyilkosságot* említik még a kútfők mint oly büntetteket, melyek felett a nemzeti bírák ítélték.³⁾ A legtöbb jogsértés azonban, mint azt a Sz. István-féle törvényhozás több pontja gyaníttatja velünk és minden népnél törzsélete korában szokásos, magánsértésként tekintetett, melyet a sértett vagy családja bosszul meg és követel érte a sértőtől elégtételt.⁴⁾ Maradványát ennek a megöltért a rokonságnak fizetett *vérdíj* (homagium) képezi.

A központi hatalomnak egyesítése a királyság kezében és a nemzetnek a nyugati keresztény egyházba térése nevezetes mozzanatok voltak a magyar büntetőjogra nézve is. A közjogi természetű Sz. István-féle királyság az állam valóságos személyesítője lévén, a közbűntettek, melyek a tulajdonképi keresztény államot sértették, fogalomra és számra nézve mindinkább fejlődtek, élükön a felségsértő büntettek a fejedelem ellen irányozva. Az egyház pedig nem csak az által folyt be a büntetőjogra, hogy parancsainak, tanainak egynémely megszegését az állam is sujtotta, hanem a szent királyok idejében egészen világi büntetteknél is a világi büntetéshez csatlakozni látjuk még az egyházi fenytéket is, mi ugyan később megszűnt, de azért az egyház a

¹⁾ Lásd a vérszerződés 6. pontját a csiki Székelykrónika szerint; és Kézay (ed. Podhradczky) 17. l.

²⁾ Túróczy II. r. 9. fejez.

³⁾ Kézay (ed. Podhradczky) 17. l.

⁴⁾ Erősíti ezt a Sz. István-féle törvényhozásnak oly részletes intézkedése a büntetőjogra vonatkozólag és erősítik azon törvények, melyek a magánbosszút tilalmazzák,

büntetőjogi téren folyvást nevezetes befolyást gyakorolt a vallást sértő büntettek, az istenitéletek és az asylum útján.

A *közbüntettek*, melyek hivatalból vagy bárkinek feladására nyomoztathattak és fenytettek, sőt néha feljelentésükre kötelezettség is létezett, a büntetteknek csak egyik és pedig kisebbik osztályát képezték. A legtöbb, az életet, testi épséget vagy vagyont sértő, büntettek a királyság alatt is inkább *magánsértéseknek* tekintettek, melyeknek önhatalmu megbosszulása ugyan tiltva volt,¹⁾ de melyek csupán a sértett fél kívánságára vétettek büntetés alá és melyekre nézve tehát elengedésnek lehetett helye, és csak szokásosan üzve váltak néhányan közülök közbüntettekkel. A fenytetés joga, mióta a törzsszerkezet megszűntével a büntetőhatalom kizárólagosan a királyságra szállott át, csak a király, királyi tisztviselők, vagy pedig büntető hatósággal királyi kiváltság folytán felruházottak²⁾ által történhetett, a törvényekben meghatározott büntetések alkalmazásával. Ezen tulajdonképi büntetéssel sújtott *büntettek* (*crimina, malefacta*) mellett léteztek még majd a köztekintélyt s közérdeket, majd pedig magánérdekeket kisebb-nagyobb mértékben sértő tettek, melyek nem bűnvádi uton és nem büntetéssel, hanem pusztán birsággal sújtattak, mely majd a bírót, majd a sértett félt illette meg, és ezeket a tulajdonképi büntettekkel szemben *vétségeknek* (*delicta*) lehet nevezni.

A későbbi Árpád-korszakban a magyar büntetőjognak még egy újabb ága támadt. Az immunitási

¹⁾ Sz. László III. 27. feje.

²⁾ A büntetőhatóságot a későbbi magyar jog *pallosjognak* (*jus gladii*) nevezte, ilyennek adományozása példáját lásd a pécsi 1191-ki kiváltságlevél 3. pontját Endlichernél. A büntetőhatóság a bírói hatóságnak magasabb fokaként tekintetett.

kiváltságok ugyanis állandóan felruháztak büntetőhatósággal egyes egyházi s világi nagyokat és királyi kiváltságlevelek többé kevésbé megajándékozták a városokat is. Amannak következménye az volt, hogy némely birságos bűnesetek után a földesurat bírói hatalmánál fogva megillető birságok egyik-másik jobbágyközség lakóira nézve módosítva, illetőleg kevesbitve lettek, mivel egynémely község királyi kiváltságlevelében is találkozhatni.¹⁾ A városokban azonban az elnyert joghatóság²⁾ lehetővé tette, hogy a sajátos természetű városi élet kifejlődtevel az ennek rendjét sértő tettek is fenyték alá vétethettek és így új bűneseteknek egész sora keletkezett, melyek megbüntetése módját a városi helyhatósági jog állapította meg.³⁾

2. §.

A büntetés nemei.

A büntetésnek a középkorban szokásos nemei az árpádkori törvényekben és okmányokban is előfordulnak, és találkozhatni ott a korábbi középkor büntetőjoga két nevezetes elvével is. A büntetés mértékének különbségével ugyanis a büntető rendi állása szerint, a szabad, a magasabb állású némely büntettekért súlyosabban,⁴⁾ másokért enyhébben bűnhődven, mint a szolga vagy alsóbb állású; és a büntetésnek rendszerint megválthatásával (*compositio*), mely váltság majd pénzben, majd pedig, mint Sz. István törvényei tanúsítják,

¹⁾ Lásd péld. a jászóiaknak 1243-ki, vagy a kereszturi jobbágyok 1246-ki kiváltságleveleit Endlicher-nél; vagy C. D. IV. 3. 201. l.

²⁾ Ennek osztogatása példáit lásd Fejér-nél C. D. IV. 1. 259. 265. l. stb.

³⁾ Erősítik ezt a selmeczi jogkönyvnek a büntetőjogra vonatkozó pontjai.

⁴⁾ Sz. István II. 15. és 41. fej.

állatokban (tinókban) fizettetett,¹⁾ és pedig vagy a törvény rendelete vagy a felek között létrejött egyesség megállapítása szerint.²⁾ És a büntetés kimérésénél a magyar büntetőjogban is, mint a középkoriban egyáltalában, rendszerint a tárgyi tényálladék, az okozott rosznak mértéke, az egyedül irányadó és csak igen ritkán van tekintet véve az alanyi bűnösség fokára is, mert e korszakban a büntetést, magasabb felfogás hiányában, az okozott rosznak pusztá megbosszulásaként (ultio) fogták fel.

Áttérve az egyes büntetésnemekre, a halálbüntetés némely büntetett okvetlenül követett, mint például a hűtlenséget, másoknál azonban, mint az emberölésnél, csak akkor következett be, ha a tettes az ellenféllel kiegyezni nem tudott; és míg egynémely büntetett első ízben elkövetve már halálbüntetést vont maga után, addig, különösen István törvényhozása szerint,³⁾ mások csak ismételve vagy szokásosakká válva, eredményezték a büntető kivégeztetését. Rendes módja úgy látszik a *fejvétel* volt, csupán a tolvajra látjuk az *akasztást* (patibulum)⁴⁾ alkalmazva, mi talán a szolgasorsú gonosztevőknek szokásos kivégzési módja volt. A halálbüntetés súlyosabb nemei, mint a *keréktörés*, *megégetés* és, nőkre alkalmazva, a *vizbefulasztás*, e korszakban még csupán csak a selmeczi jogkönyvben szerepelnek és úgy látszik hogy csak később, Németország példájára, honosodtak meg a tulajdonképi magyar büntetőjogban is.

Gyakoriak, különösen a szent királyok törvényeiben, a *testi büntetések*, főleg a testcsonkitók, mint a

¹⁾ Igy István a II. 39. fej. írja: „Si quis servorum semel furtum commiserit; reddat furtum et redimat nasum quinque juvenis, si potest; sin autem abscondatur.“ és lásd u. o. 40. fej. stb.

²⁾ Árp. uj okmánytár V. k. 56., 101., 224. l., v. u. o. VI. 448. l. stb.

³⁾ Sz. István II. 39. és 40. fej.

⁴⁾ C. D. IV. 2. 173. l.

szemkivágás, nyelv-, kéz-, fül-, orr-levágás,¹⁾ melyek közül a két utóbbit csupán szolgasorsú gonosztevőkre nézve vettek alkalmazásba, kivéve, ha forbátbüntetést képeztek.²⁾ István törvényei jobbra csak azt sujtják ily büntetéssel, ki a levágandó tag váltságdíját megfizetni képtelen volt, azonban Sz. László a megválthatást nagyrészt kirekesztette. A későbbi Árpádkorszakban a testcsontkító büntetések közül csak a kézvesztés fordul elő, különösen a városi büntetőjogban, ennek több büntetténél, mint hamis mértékek használata, a vásári biztonság háborítása, templomszereknek titokban zálogba vétele vagy adása s hasonlóknál látjuk alkalmazva, a ki pedig játéknál hamis koczkákat használt, ezeknek kezén való átdöfését volt kénytelen szenvedni.³⁾ Mint testi fenyíték az *ostorozás* (flagellatio) szerepel,⁴⁾ majd önálló büntetésként, majd csak mellékesen, végrehajtása pedig mindig különös nyilvánossággal történik, tudniillik vagy vásár alkalmával, vagy a vásárnap isteni tiszteletre összegyülekezett nép jelenlétében az egyház előtt.⁵⁾

Szabadságbüntetések, az előbbiekhöz képest, e korszakban ritkábbak. Legsúlyosabb közülök a szabadság teljes elvesztése vagyis a *szolgakénti eladás* volt. Egyedül visszaesőkre, vagy a bírságot, váltságösszeget fizetni képtelenekre⁶⁾ szabták e büntetést, vagy, mint Sz. László törvényei szerint a menhelyre menekülteknél, a megérdemlett halálbüntetés pótlásául,⁷⁾ sőt a halálbü-

¹⁾ Sz. István II. 15, 39, 47 ; Sz. László II. 12, 14 ; III. 6, 8 ; Kálmán I. 56. fej.

²⁾ Sz. István II. 47. fej.

³⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv ide vágó fejezeteit.

⁴⁾ Sz. István II. 18, és Sz. László II. 11.

⁵⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv első részének 16. pontját.

⁶⁾ Sz. István II. 41. fej.

⁷⁾ Sz. László II. 1. fej.

tetés alól menekülteknek ártatlan gyermekei szolgálásra vetése is előfordul.¹⁾ Minősített módja e büntetésnek a vásárra vittnek ostromozása és hajának lenyírása, vagy pedig külföldre való eladása volt.²⁾ A mi továbbá a szabadságot nem megsemmisítő, hanem csupán megszorító büntetésekkel illeti, *börtönbüntetéssel* csak kivételesen találkozhatni az árpádkori törvényekben és okmányokban,³⁾ a *kiutasítás* pedig különösen a városi büntetőjogban szerepel, és pedig majd örökre, majd pedig csak bizonyos határidőre, például egy év és egy napra kiterjeszkedőleg rendeltetik el.⁴⁾

A *becsületbüntetések* közül, melyekben, kivált a szégyenítőekben, a középkori jogélet oly leleményes volt,⁵⁾ az árpádkori büntetőjog a *vezeklést*, *becstelenséget* (infamia), *hajlenyírást*, a *bitófát* és a *szégyenítő megkövetést* ismeri. Az első inkább egyházi büntetés volt az egyházat érdeklő bűneseteknél;⁶⁾ a becsstelenség, melynek a társadalmi állásra és a törvény előtti fellépésre nézve igen fontos következményei voltak, csak ritkán fordul elő; a hajlenyírást pedig csupán szolgálknál alkalmazták.⁷⁾ Általánosabb büntetésnemet képezett a *megbélyegzés*, melyet majd egyházilag a templom kulcsaival hajtottak végre, majd tisztán világi büntetésként alkalmaztak több rendbeli alattomos bünteteknél,⁸⁾ főleg ezek ismételt elkövetésének megaka-

¹⁾ Sz. László II. 12. fej.

²⁾ Sz. László II. 1. és 9. fej.

³⁾ Sz. László II. 9. fej. C. D. III. 2. 237. l.

⁴⁾ Lásd péld. a selmeczi jogkönyv I. rész 31. és 39. fej., v. Zágráb város 1242-ki kiváltságlevelének 3. pontját Endlichernél.

⁵⁾ V. ö. Grimm Jak.: Deutsche Rechtsalterthümer. Göttingen 1854.

⁶⁾ Sz. István II. 13., 14., 15., 16., 18., 31.; Sz. László III. 26.; Kálmán I. 50., 58. fej. stb.

⁷⁾ Sz. István II. 8., 26. fej.; Sz. László II. 26. fej.

⁸⁾ Kálmán I. 83. fej.; C. D. IV. 3. 385. l. és Sz. István II. 31. fej.

dályozása végett, és pedig szolgának rendszerint orrára, szabadnak homlokára vagy arczára sütötték a becselenítő bélyeget. Bitófát csupán a selmeczi jogkönyv említ; ¹⁾ szégyenítő körülményektől kísért megkövetést pedig többször emlitenek az okmányok, például, midőn rendeltetik, hogy a vétkes és vele tizenkét hason állásu egyén, mezitláb s kivont karddal kezükben, jeléül annak hogy a vétkes halált érdemlett volna, kérjenek a sértett féltől bocsánatot. ²⁾

A mi végtére a *vagyonbüntetéseket* illeti, azok az Árpádkorszak legszokásosabb büntetésnemét képezik. Az életnek bünteteskép elvesztésével, valamint a szolgaságra vetés vagy az országból való száműzetéssel a *jószágvesztés* rendszerint összekötve volt, ³⁾ de ez utóbbi önálló büntetés gyanánt is, noha ritkán szerepel. És szokásban volt hazánkban is, hogy a súlyosabb bünteteket elkövetők lakházát szétbontották vagy felperzselték, míg nem az 1231-ki törvényczikkelyek eltiltották a fejedelmet az elítéltek falvai elhamvasztásától. ⁴⁾ A vagyonkobzáson kívül, mint a vagyont, de csak részben, megtámadó büntetések előfordulnak még *bírságok*, és pedig majd mint egyéb büntetések váltságdíjai, majd pedig önállóan, mely bírságok többnyire a sértett és a bíró, némelykor csupán ezek egyike részére fizettettek. ⁵⁾ A váltságdíjakat István s László törvényei, az akkori pénzszegény világot eléggé jellemzőleg, tinókban

¹⁾ 18. pontjában.

²⁾ Fejér C. D. IV. 1. 163. l.

³⁾ C. D. III. 1. 317., v. u. o. V. 2. 137. l. stb.

⁴⁾ „Item quandocumque aliquos ordine judiciario convinci contingerit, in voluntate nostra erit bona ipsorum penes nos retinere, vel aliis pro velle nostro distribuere; incendium tamen mitti nolumus super villas eorundem“, mond az 1231. 35. t. cz.

⁵⁾ Sz. István II. 13., 14., 16., 30., 33., 37; Sz. László I. 42., II. 3. 14., III. 10. 23. 26., Kálmán I. 42. stb.

(50, 12, 10, 5.) állapítják meg, és a pénzben megállapított birságok fejében is szokásban volt könnyen pénzzé tehető ingóságokat, kivált marhákat megfelelő számban adni, miért is csalások elkerülése céljából szükségessé vált azok értékének közhatóságilag megszabása, minek szerzőjéül a krónikák I. Bélát hirdetik.¹⁾ Mint tulajdonképi birság a *vérdirj* (compositio homicidii, később homagium) jelentkezik, mely István, László törvényeiben 110 arany pensát tesz ki,²⁾ melynek bizonyos büntetteknel csak fele fizettetett.³⁾ A kisebb birságok rendszerint 10 vagy 6 pensában állapítvák meg. Később az u. n. hatalmaskodási díj (judicium potentiale) ötven nehéz márká volt,⁴⁾ Szlavóniában pedig a homagium 120 pensa.⁵⁾ És birságnak tekinthető némely büntett által okozott kárnak, a törvény rendeletéhez képest, kétszeres vagy többszörös megtérítése is. Részletesebb és változatosabb birságtételek a későbbi Árpád-korszakban főleg a városoknak, jobbágységeknek és némely szabadalmazott néposztályoknak, mint a szepesi szászoknak vagy a zsidóknak kiváltságleveleiben fordulnak elő.⁶⁾

3. §.

Egyes nevezetesebb büntettek.

A tulajdonképi büntettek élén a *hütlenség* (infidelitas) áll, melynek fogalma alá e korszakban úgy szólván megannyi u. n. állambüntettek tartoztak, egyaránt hütlenségbe esvén az, ki a király vagy a királyné

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. köt. 159. l.

²⁾ Sz. István II. 16. 48., Sz. László II. 6. fej. stb.

³⁾ Sz. István II. 49. és Sz. László II. 6. fej.

⁴⁾ Zichy Codex. I. 312. l.

⁵⁾ Lásd az 1273-ki slavon statutumok 7. pontját Endlichernél.

⁶⁾ Lásd ezeket Endlichernél: Monumenta Arpad.

személyét sértette; ¹⁾ ki a király és családja között viszsza-vonást idézett elő; ²⁾ ki fellázadva fegyveresen indult fejedelme ellen vagy ennek parancsára hadba, gyűlésre megjelenni vonakodott, ³⁾ vagy kit az ország szándékos megrontása (*dilapidatio regni*) terhelt ⁴⁾ és úgy látszik, hogy már ekkor oda számították a hamis pénz verését is. ⁵⁾ A *felségsértés* (*crimen lesae Majestatis*) még csak úgy jelentkezik mint a hűtlenség kitünőbb esete, minek az okmányok csak a király vagy királyné meggyilkolását vagy életüknek veszélybe hozatalát nevezik. ⁶⁾ Büntetése a hűtlenséghez számított megannyi tetteknek fej- és jószágvesztés volt, mely alól csak királyi kegyelem mentesíthetett. És ugyanezen büntetés érte a király elleni összeesküvés megkísérlőjét is, valamint azt, ki arról tudomással bírva a feljelentést megtenni elmulasztotta; ⁷⁾ de viszont, nevezetesen a szlapon statutumok szerint, a felségsértés és a hamis pénz verése vádját alaptalanul emelőkre a megtorlás elve lett alkalmazva. ⁸⁾

A vallást bármily érzékenyen is sértő tettek a hűtlenség esetei közé e korszakban még nem tartoztak; a vallás elleni büntettek egyáltalában az árpádkori büntetőjogban jóval alárendeltebb jelentőségűek, mint a nyugati országokéiban. Említést tulajdonképp csak a *boszorkányság* és a *bűbájosság* érdemelnek, de ezeket is csak különös súlyos esetekben vagy pedig ha ismét-

¹⁾ Sz. István II. 51. fej. v. C. D. V. 2. 426. l.

²⁾ C. D. V. 3. 324. l.

³⁾ C. D. V. 3. 32. l. v. C. D. VI. 1. 371. l.

⁴⁾ Árpádk. uj okmánytár VII. 30. l.

⁵⁾ C. D. IV. 1. 402. l.

⁶⁾ Bizonyítja ezt, hogy a felségsértés mindig a hűtlenséggel szövetkezetten említették az okmányokban. C. D. IV. 1. 402; V. 2. 107. l., v. Árpádk. uj okmánytár VII. 28. l. stb.

⁷⁾ Sz. István II. 51. fej.

⁸⁾ Lásd az 1273-ki slapon statutumok 6. pontját Endlichernél.

telve követték el, kívánta István a világi karral is sujtatni,¹⁾ míg Sz. László azokat végkép az egyházi törvényszékekhez utasította,²⁾ Kálmán pedig képtelenségnek nyilvánítva a boszorkányságot, az erre vonatkozó pereket letiltotta és csupán a bűbajosokat rendeli büntetni.³⁾ A többi a szent királyok törvényeiben felmentett, rendszerint csak csekély birsággal vagy szégyenítő büntetéssel sujtott, a vallás elleni tettek, mint a pogányságra való visszaesés, az egyház parancsai megvetése⁴⁾ csak addig, míg a kereszténység hazánkban meg nem szilárdult, szerepeltek törvényeinkben. Fenyítésük később egészen az egyháznak lőn átengedve, melynek szabályai értelmében kívánja a selmeczi jogkönyv, hogy az istenkáromlók hét egymásután következő vasárnapon a körmenetet megelőzőleg mezitláb és övig meztelenül a templom körül kergetve megkorbácsoltassanak, a bűbajosokra pedig máglyát rendel büntetésül.⁵⁾

A vallást érintette a *hamis eskü büntette* is, melynek büntetése Sz. István szerint kézvesztés volt.⁶⁾ A többi *csalási büntettek* közül különösen az állévélköltést fejtés és jószágvesztéssel sujtották, csekélyebb esetekben jószágvesztés és bélyegzéssel; ⁷⁾ Kálmán pedig a hamis tanura a kereszt jelét rendeli süttetni, hogy ez által tanuskodása a jövőre lehetlenítették.⁸⁾

Az életet és a testi épséget sértő büntettek e kor-

¹⁾ Sz. István II. 31. és 32. fej.

²⁾ Sz. László I. 94. fej.

³⁾ „De strigis, quae non sunt, nulla fit mentio“ mond Kálmán I. 57. fej. és v. ö. a 60. fejezetet is.

⁴⁾ Sz. István II. 7., 8., 9., 10. vagy Sz. László I. 22. fej. stb.

⁵⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv I. részének 16. és 17. pontjait.

⁶⁾ Sz. István II. 15. fej.

⁷⁾ Árpádk. uj okmánytár IV. 281. l., u. o. V. 237. l., C. D. III. 1. 364. l.

⁸⁾ Kálm. I. 83. fej.

szakban nem tekintettek még oly súlyosaknak, mint később, az erőszakos kor több védeszközzel rendelkezvén ellenökben, mint az u. n. alattomos büntettek ellenében. Közülök a legsúlyosabb, az *emberölés*, e szót tágabb értelemben véve, régente tisztán a vérbosszúnak, melynek nyomával később is találkozunk, képezhetette tárgyát. Sz. István halálbüntetést szabott reá, de csak ha a megölt családjának kibékítése nem sikerült, mi pénzzel, a később u. n. *vérdíjjal* történt, melynek nagyságát is meghatározó, de melynek úgy látszik az előlegesen megfontolt emberölésnél helyt adni nem akart, míg a pusztán esetleges emberölésre csak tiz pensa birságot vetett.¹⁾ Sz. László az emberölöt börtönre és javai elvesztésére ítéli, és ha ezek értéke az emberölés díját, száztiz pensát, fel nem érné, még szolgaságra is vetteti.²⁾ Ez úgy látszik nem vált gyakorlativá, mert a későbbi Árpádkorszakban az emberölés egyáltalában a tettes és a megölt családja közti egyezkedésnek tárgyát képezi, kiengesztelés fejében igen eltérő nagyságu pénzösszegek fizettetvén,³⁾ ha csak nem volt, mint némely jobbágy- vagy kiváltságolt községben kiváltságilag határozott birság szabva. Csak ha az egyezkedés meghiusult, vagy pedig fizetési képtelenség esete forgott fen, következett be a halálbüntetés, mi alól kivételekkel a városi jogokban találkozhatni.⁴⁾ Közel rokonok megöletése fenyítését Kálmán az egyházhoz utasítá,⁵⁾ a hitvestárs gyilkosát azonban, kit István kevésbé súlyosan büntet,⁶⁾ mint egyéb gyilkosokat

¹⁾ Sz. István II. 16., 46. és 13. fej.

²⁾ Sz. László II. 8. fej.

³⁾ Lásd például Árp. uj okm. tár IV. 313., 329. u. o. V. 57., VI. 448. l.; v. C. D. IV. 2. 84., V. 2. 476. l.

⁴⁾ Lásd Zágráb város jogát, vagy a selmeczi jogkönyvet.

⁵⁾ Kálmán I. 50. fej.

⁶⁾ Sz. István II. 14. fej.

kivánja a selmeczi jogkönyv büntetni. ¹⁾ Szolgának megöletése természetesen enyhébben lett büntetve oly korszakban, melyben az egyén becsértéke rendi állásától függött, ²⁾ a zsidónak keresztény gyilkosára ellenben személyét érő megfelelő büntetésen kívül IV. Béla jószágvesztést is szabott. ³⁾

Mig az emberölés egyes nemei az árpádkori büntetőjogban még nincsenek kellőleg megkülönböztetve, a *testi sértések* a törvények és okmányokban, de különösen a városi jogokban feltűnően részletezvék. Nemcsak hogy az emberi testnek úgy szólván mindenik tagja külön, majd pénzben, majd javakban meghatározott értékkel bír az árpádkori büntetőjogban, ⁴⁾ sőt Sz. István a csonkításra egyenesen megtorlást rendel: ⁵⁾ hanem a sebzéseket is részletesen megkülönböztetve és eltérő nagyságu bírsággal vagy egyéb büntetéssel sújtva látjuk a sebző eszközök vagy a sebnek minősége s különösen ennek következményeihez képest, vajjon vérvesztés volt-e vele összekötve vagy bénulást szült-e vagy nem ⁶⁾ és mint különös súlyosat „bajseb“-nek nevezett sebzést emelnek ki az okmányok. ⁷⁾ És a városi büntetőjogok még a kisebbszerű testi sértésekre is, mint például az arczulcsapásra, különös bírságtételekkel bírnak, sőt Zágráb joga szerint az ép említett sértés harmadszori ismétlése a városból való kiutasítást vonta maga után, mivel azt, de annak már első ízbeni elkövetésekor, a selmeczi jogkönyv is sújtja. ⁸⁾

¹⁾ I. Rész 24. pont.

²⁾ Sz. István II. 13. fej.

³⁾ Lásd az 1251-ki kiváltságlevél 10. pontját Endlichernél.

⁴⁾ Sz. István II. 40. fej., Árp. uj ekmánytár V. 56. stb.

⁵⁾ Sz. István II. 47. fej.

⁶⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv 32., 38. és 39. pontjait; vagy a zsidók 1251-ki kiváltságlevelének 9. és 11. pontjait; Zágráb 1242-ki kiváltságlevelét stb.

⁷⁾ Árpádk. uj okmánytár 266. l. VIII.

⁸⁾ Zágráb 1242-ki kiváltságlevelének 3. és 4. pontjai.

A jogélet ily kiváló figyelme a testi sértésekre igen is hiven tükrözi vissza azon erőszakos kort, melyet még egyéb erőszakos bűntettek jellemeznek. A magyar a hatalmaskodás (actus potentiae) fogalma alá vonta a különböző másnak személyén, vagyonán tett erőszakoskodásokat, más várának, házának fegyveres megtámadását, személyének vagy hozzátartozóinak s szolgálinak megverését és ily támadásban megsebzését vagy megölését, marháinak elhajtását, vagyonának egyáltalában elragadását vagy erőszakos károsítását; tettek, melyek, ha sértő és sértett között kiegyezkedés nem létesült, eltérő büntetésekkel, mint bírságok, jószágvesztés, sőt súlyosabb esetekben halállal is büntetettek.¹⁾ Ki szabad egyént erőszakosan szolgaságban tartott, azt Sz. István ennek egész vérdíjában marasztalta el és a nőrablóra, ki a nőt rokonságának átszolgáltatni köteles volt, István bírságot vetett, melynek nagysága a nőrabló rendi állásától függött; ²⁾ Kálmán azonban a nőrablás megfenyítését az egyházra ruházta. ³⁾ De különösen a városok és a zsidók jogai terjeszkednek ki az erőszakossági esetekre és büntetésükre, mert hisz e két elem életével ellenkeztek azok leginkább. Különösen a selmeczi jogkönyv a vásár alkalmával véghezvitt erőszakos tettek ellenében felette szigorú ⁴⁾ és arra, ki oka, hogy valamely polgárnak gyermeke szolgaként eladatott, ha férfi kerékbe törést, ha pedig nő vízbe fullasztást rendel; nőrablás esetében pedig az elragadt nőt a tanács színe előtt családja és rablója közé kívánja helyeztetni és ha e kettő között választva, az előbbihez visszatért, rablójának fejét vették. ⁵⁾

¹⁾ Péld. Árpádk. új okmánytár V. 181. l.; C. D. III. 2. 97. l., VI. 1. 384. l. stb.

²⁾ Sz. István II. 20. és 25. fej.

³⁾ Kálm. I. 59. fej.

⁴⁾ I. Rész 34. pont.

⁵⁾ Selmeczi jogk. I. k. 27. és 26. pont.

A *fajtalansági büntettek* úgy látszik egyházi fenyték alá tartoztak e korszakban, csupán a *nemi erőszak* egyik súlyos esetére volt Sz. László törvényei által az emberölés díja szabva,¹⁾ míg a selmeczi jogkönyv azt fejvesztéssel bünteti.²⁾ És a férjet ki házasságtörő nejét, tetten kapva, meggyilkolja, Sz. László, valószínűleg csak régibb szokást helybenhagyva, büntetlennek nyilvánítja, egyéb esetekben a *házasságtörést* is az egyház vévén fenytéke alá.³⁾

A mi végtére a *vagyon elleni büntetteket* illeti, a *tolvajság* (furtum) az árpádkori büntető törvényhozásnak a legnagyobb figyelemre méltatott büntette, mely alatt azonban idegen ingó dolognak jogtalan elsajátítását egyáltalában értette és a tulajdonképi lopást a rablástól még meg nem különböztette. Már Sz. István az e büntetben elmarasztaltat, ha szabad volt és magát megváltani nem tudta, szolgaságra vettetni rendeli, mi a szabadsorsú nőt is érte, de szükségkép csak harmadizbeni tolvajság esetén, kétszer öt férje kiválthatván. A tolvaj szolgát pedig első izben orra, második izben fülei elvesztésére kívánja István íteltetni, feltéve, hogy azokat meg nem válthatta, és ha harmadszor követ el lopást, halálos ítélettel sujtja. Még szigorúbb szabályokat alkotott a lopást illetőleg, talán mert a Sz. István utáni állapotok úgy követelték, Sz. László, kinek második törvénykönyve csaknem kizárólagosan és a harmadik is tulnyomólag e büntettel foglalkoznak. Szerinte szabad és szolga a lopás tetten kapva egyaránt akasztófán muljanak ki, mi különben a szabadot csak tíz denárt felérő lopásnál érje, a szolgát pedig csak másodizbeni lopás

¹⁾ Sz. László I. 32. és lásd a 34. fejezetet is.

²⁾ I. Rész 23. pont.

³⁾ Sz. László I. 13. fej.

⁴⁾ Sz. István II. 39—41. fej.

esetén, első ízben, a nélkül hogy megváltásnak helyadatnék, orrát veszítse. Egyházi tiz denárt felérő lopásnál a viláigival egyenlő büntetés alá vettetett, és csupán a rokonoknál véghezvitt tolvajlás büntettetett enyhébben, nemesnél börtönnel, parasztnál szolgasággal, mi a lopásban bűnös nőt is érte. Kissebszerű lopások is már keményen, t. i. számkivetéssel, vagy jelentékeny birsággal, papnál pedig egyházilag végrehajtott vesszőzéssel, lett megtorolva. És Sz. László szigora nem csak a tolvajlásra szabott büntetésekben mutatkozik, hanem ezeknek végrehajtásánál is. A bírót ki ebben hanyag szolgaként eladatni rendeli, hasonlókép a kezeset, ki a tolvajt elszökni engedi és érzékeny büntetéssel sujtja azt, ki oka, hogy a tolvaj menhelyre véve magát a rendesnél enyhébb büntetést szenvedett. Köt egy egész falu, a nélkül hogy határozott tolvajlásról vádoltathatnék, tolvajnak, orvnak kiáltott istenitélet alá vettetett, a tolvajjal czimboráskodó pedig ötvenöt pensát fizetett. Kálmán Sz. László törvényhozásának szigorát ugyan némileg enyhítette ¹⁾ és az arany bulla az orvnak kiáltást kiküszöbölte a magyar büntetőjogból, ²⁾ azonban az egész Árpádkorszak alatt megmaradt, hogy tolvajlás miatt, e szót tágabb értelemben véve, elítéltek akasztófán multak ki s jószágait veszték, ³⁾ és a tolvajt elrejtő szintén súlyosan bűnhődött, ⁴⁾ különösen a selmeczi jogkönyv szerint, ha már negyedizben lett ebben bűnössé, mint a tolvaj vagy rabló. ⁵⁾ A selmeczi jog szerint is az akasztófa volt tolvajnak rablónak egyaránt büntetése, csupán, ha a rabláshoz gyilkosság is szegődött, vagy

¹⁾ Kálm. I. 51—56. és 84. fej.

²⁾ „Item populi conjurati in unum fures nominare non possint, sicut consueverant“ rendeli az 1222. 6. t. cz.

³⁾ Péld. C. D. IV. 2. 173. l., v. V. 2. 137. l. stb.

⁴⁾ Árp. uj okmányt. VII. 78. l.

⁵⁾ I. R. 25. p.

templomrablás volt, lett a bűnös kerékbe törve vagy megégetve.¹⁾

A tolvajlási büntetteknel jóval alárendeltebb jelentőségű az árpádkori büntetőjogban a *gyujtogatás*. Sz. István a gyujtogatót teljes kártérítésre és hatvan solidus-ban megállapított bírságra ítélvén.²⁾ Keményebb büntetést szab a gyujtogatóra a selmeczi jogkönyv, t. i. megégetést, mely azt is érje, ki mást vagyonának felgyújtásával csak fenyeget.³⁾ Később úgy látszik a megégetés nyilvános gyujtogatóknak rendes büntetésévé vált.

4. §.

*Büntetőper.*⁴⁾

Büntettek felett itélni, u. n. pallosjogot gyakorolni, felsőbb fokú bíráskodási jog volt, melylyel csak a király, magasabb királyi tisztviselők, vagy, kifejezetten erre vonatkozó kiváltság alapján, egyes egyházi vagy világi nagyok és városok bírhattak. A bírói illetőségre adott esetben majd a tett elkövetésének⁵⁾, majd pedig a tettes kézrekerülésének helye,⁶⁾ vagy ennek hovávalósága⁷⁾ volt határozó.

Bűnvádnak emelése a sértett félnek volt rendszerint átengedve, kire nézve ez jogot, de nem egyszersmind kötelességet képezett. De az államot közvetlenül sértő büntetteknel, továbbá rablás, rablógyilkosság,

¹⁾ I. R. 21. és 16. p.

²⁾ Sz. István II. 30. fej.

³⁾ I. R. 19. pont.

⁴⁾ Erre vonatkozólag a források igen gyérek, alig egy-két büntetőper maradván e korból reánk.

⁵⁾ Sz. László III. 20.

⁶⁾ Különsően a városi jogok kívánják azt, péld. zágrábi 1242-ki kiváltság 8. p.

⁷⁾ Lásd az 1191-ki pécsi kiváltságlevél 3. pontját Endlichernél 393. l.

tolvajlás, bűbájosság és hasonlókkal gyanúsítottakra nézve hivatalból való nyomozásnak és vádnak is adatott hely. ¹⁾ Sőt a felségsértés feladására kötelezettség is létezett, melynek elmulasztása magával a büntetettel azonosított. ²⁾ Alaptalan vádak ellenében védelműl szolgált, hogy azok magas birsággal, nem ritkán visztorlással is fenytettek, ³⁾ és némelykor a vádló esküjével volt köteles vádját erősíteni. ⁴⁾

A vádlottat, ha tetten kapták, ellenfele által megkötözve állíták a bíróság elébe, minek azonban legkésőbb a *megkötözést* követő negyed napra kellett, birságnak terhe alatt, megtörténni. ⁵⁾ Egyéb esetekben a vádlott idéztetett a polgári perben is szokásos módokon és pedig itt is csak háromszori, ⁶⁾ sőt egy némely büntettnél csak hétszeri idézés ⁷⁾ után következett be a büntettnél elmarasztaló ítélet kimondása, melynek folytán bárki által elfogathatott, hogy a kiérdemlt büntetés rajta végrehajtott. ⁸⁾ A vádlott megszökésének megakadályozására szokásban volt kezeseket állítani, ⁹⁾ vagy

¹⁾ Sz. László III. 1. és ezt bizonyítják a nádor által „ad fures compescendos, et condemnandos latrones et Regni malefactores“ tartott bírói székek; péld. C. D. V. 2. 366. l.

²⁾ Sz. István II. 51. fej.

³⁾ Lásd az 1273-ki slavon statutumok 6—8. pontjait, és Kálmán I. 53. és 55. fej.

⁴⁾ Árpádk. uj okmánytár VI. 448. l.

⁵⁾ Ezen u. n. ligatiora vonatkoznak Sz. László II. 3., III. 9. fej, és Kálm. I. 51. fej., hol rendeli „Fur captus, per triduum ligatus sine manuum siccatione et ignis concrematione teneatur; Quarta autem die ad Judicem ducatur“; és C. D. III. 2. 236. l.

⁶⁾ C. D. V. 2. 137. l.

⁷⁾ C. D. VI. 1. 120. l. és különösen az 1273-ki slavon statutumok 3. pontja, mely rendeli: „Item citatus in causa possessionis, furti violentiae homicidii vel infidelitatis, si personaliter, vel per hominem suum comparuerit responsio peremptoria sine iudicii gravamen ad septimum terminum debeat prorogari“; és lásd még Árpádk. uj okm. tár VI. 445. l. Várad Regestr. 239. p. stb.

⁸⁾ C. D. V. 2. 137., IV. 3. 386. l.

⁹⁾ Sz. László II. 1.

pedig személyét letartóztatni, de nemesek és egyáltalában birtokos egyének, még ha tolvajlással vádoltattak is, kezességvétel nélkül vettettek, legalább később, ítélet alá.¹⁾

A vádlottat, kit a bíróság előtt orvnak, tolvajnak vagy más gonosztevőnek *kikiáltottak*, (publice proclamando)²⁾ terhelte a bizonyítás, ő tartozván rendszerint magát a vád alól tisztázni (purgare). Mint bizonyítási eszközök a büntetőperben csak a *tisztító eskü* (juramentum purgationis)³⁾ és az *istenítélet* szerepelnek.⁴⁾ Az utóbbit illetőleg csak az kivételes a büntetőperben, hogy, ha a vád súlyosabb büntetésekre vonatkozott, a perdöntő párbajnak meztelenül vivása volt gyakorlatban.⁵⁾

A bizonyításban elbukott vádlott, feltéve, hogy kegyelmet nem nyert, büntettének megérdemlett büntetését szenvedte, de ha ez halálbüntetés lett volna, ez alól menekülhetett, ha menhelyre, t. i. egyházba, püspökhöz, vagy a királyi lakba vehette magát.⁶⁾ A *menhely* (asylum) csak a kivégeztetéstől óvta meg a gonosztevőt, de nem minden büntetéstől,⁷⁾ és különösen nem mentette meg számára birtokait, melyek,

¹⁾ 1267. 3. t. cz. és az 1273-ki slavon statutumok 14-ke rendeli: „In actione etiam furti seu violentiae, vel cuiuslibet maleficii, homo possessionatus sine cautione fideiussoria judicetur.”

²⁾ E proclamatióra nézve lásd: Sz. László II. 4.; Árpádk. uj okm. tár VI. 445. l.; C. D. V. 1. 68., V. 2. 137. l.

³⁾ Slavon statutumok 12. p.; és a jászóiak 1243-ki kiváltságának 6. pontja.

⁴⁾ Lásd különösen a váradi regestrumot.

⁵⁾ „Super infidelitate et de crimine lesae Majestatis et super fabricatione falsae monetae gravissime annotatum, praesentibus Baronibus, militibus, nudum judicavimus ad duellum, prout super huiusmodi criminibus regni nostri consuetudo antiqua requirit“ írja IV. Béla C. D. IV. 1. 403. l.

⁶⁾ Sz. László II. 1. fej.

⁷⁾ Sz. László II. 12. és Kálm. I. 84. fej. és Várad Registr. 150. p. stb.

mintha halált szenvedett volna, részben a bíróra, részben ellenfelére szállottak át,¹⁾ a rokonok és szomszédok elővételi jogának fentartása mellett.²⁾

¹⁾ C. D. IV. 1. 171. l.; hogy az elítélt gonosztevők birtokai a bíróra és így különösen a nádorra szállottak nagyobb részben. C. D. V. 2. 137.; ez alól kivétel az esztergami érsek nemes jobbágysaira nézve. C. D. IV. 3. 135. l.

²⁾ Ennek érdekes példáját lásd Árp. uj okm. tár V. 233. l. és 1291. 33. t. cz.

